

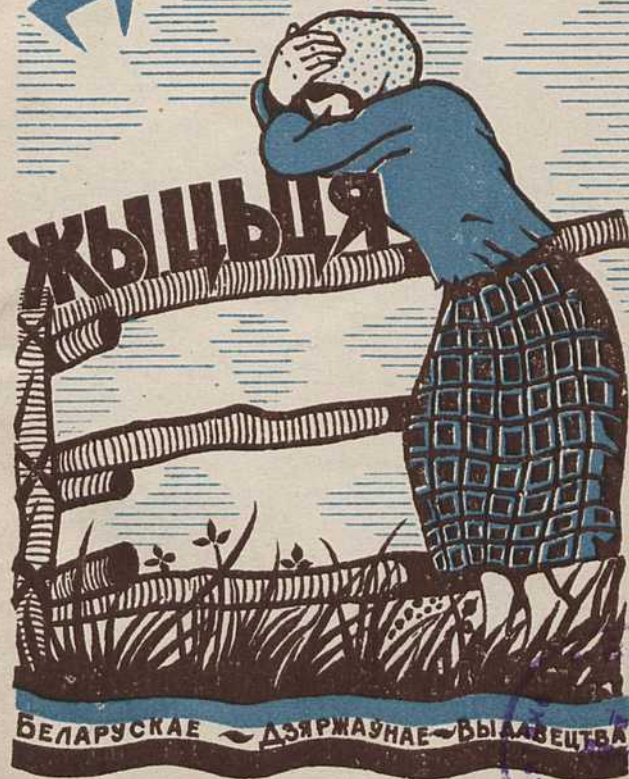
Ба 48229

N

Ба 48 229

П. ГАЛАВАЧ

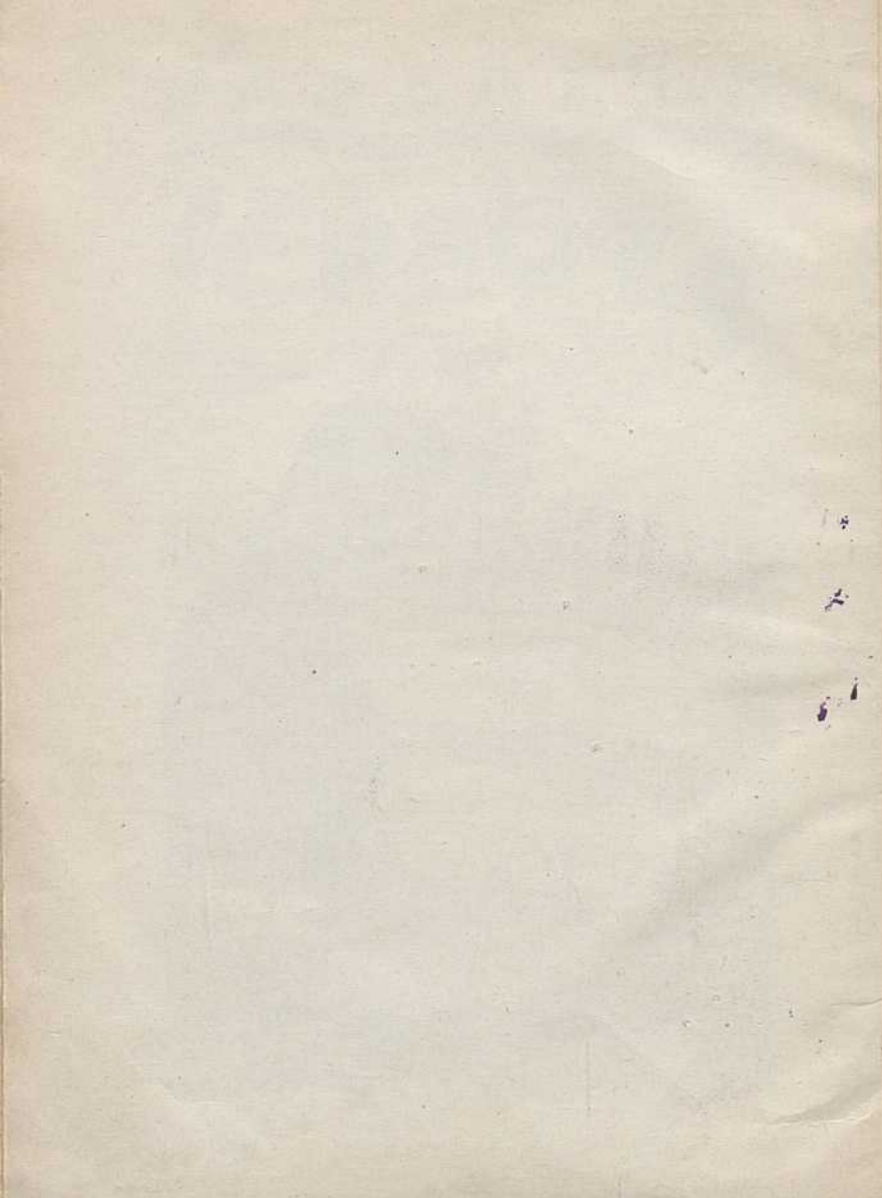
ДРОБЯЗІ

Ба 48 229

1994 г.

Ба 48 229

ПЛАТОН ГАЛАВАЧ

„ДРОБЯЗІ“ ЖЫЦЬЦЯ

(АПАВЯДАНЬНІ)

Ба-48229

Бел. аддзел
1994 г.

ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА БЕЛАРУСІ
М Е Н С К—1927

L. V. B.
№ _____ 211. 156

Ск. J. Min.
7. no 10. 583.
N=154384.

ДВБ № 200.

Галоўлітбел № 21101.

1-ая Дзярж. друк. Заказ № 133. У ліку 3.000 экз.

ЯЎЛЕНАЯ.

Летнім вечарам, пасья дзённага грукату і пылу, цягне за горад, у поле, дзе, нібы застыўшае, стаіць паветра, чуць-чуць хвалюецца і абдае твар то гарачым, як з печы, то сьвежым, халаднаватым. Хочацца тады падставіць пад гэта дыханьне прыроды твар, грудзі, хочацца праз усе поры цела набіраць у сябе як мага больш гэтага чыстага паветра.

На дарозе пластом пуху ўлёгся пыл, ня ўздымаецца, а з бакоў вузкай выежджанай дарожкі моўчкі, схіліўшы сьпелае калосьсе, стаіць жыта і ўсьлед за праходзячым яшчэ ніжэй да дарогі пачынае хіліць калосьсе, нізка кланяецца, адзінокаму вечарам у гэтую пору лета ў полі чалавеку.

Чуць, як дзе-ні-дзе ў жыце стракочуць конікі, часам дзіка пракрычыць начная птушка, ды раз-по-разу мільгане перад вачмі кажан.

Ззаду, на небасхіле чырвоным, гэта водблеск дня прыгожы малюнак гораду. Невялікія, чорныя цяпер, домікі, густа наклепленыя на кавалак зямлі, агоньчыкамі лямп міргаюць у поле, а над імі высока ўзьняліся белыя камяніцы цэркваў (манастырскіх і гарадзкіх),

і чорная, удзень чырвоная, стромкая каланча, адзінокая побач з царквамі.

Уперадзе, уздымаючы нагамі пыл, ціха йдзе стары, гадоў за шэсьцьдзесят селянін і таксама, відаць, любуецца і хараством прыроды, і горадам, бо ўвесь час аглядаецца ўзад.

Паскараю шагі і скоро наганяю яго. Параўняўся.

— Добры вечар, дзядок!

Глянуў у вадказ, змаўчаў. Звычай у яго такі: з ім вітацца павінны маладыя, а ён не адкажа на вітаньне, а толькі пачне ўглядацца ў цябе і альбо змоўчыць, альбо загаворыць аб чым.

Загаварыў.

— Куды йдзеш гэта супроць ночы? Мясцовы? Нешта не пазнаю. Шмат незнаёмых пайшло цяпер.

— Часова заехаў сюды, далёкі. А ў поле — так сабе, прайсьціся, душна ў горадзе.

— Душна, маладому ўсюды душна, нават узімку душна, а пражывеш, як я, дык і ў летку холадна стане, так сыноч... Комсамалец?

— А пачым ведаеш?

— Ну, а гэта-ж бляшка ў цябе. У мяне дома такі самы ёсьць.

— Ну, дык што?

— А нічога, так сабе я.

Ідзем моўчкі. Ён кратае кійком каласы жыта, асьцярожна, каб не сарваць каласа, а я ўглядаюся ў яго здаровую фігуру, хочацца, каб ён аб чым пачаў гаварыць.

Параўняліся з месцам, дзе ўлева ад дарогі сенажаць балотная, а ўправа высокі ўзгорак.

Нядаўна яшчэ на ўзгорку відзён быў лес, а цяпер ужо толькі сьвежыя пні і шэрая, узараная зямля.

— Усё мала людзям, усё мала, большага хочучь. Гад наш брат, мужык, гад дый вунь які. Калісь пушча была тут ля гораду, без канца пушча. Густа ўрасла лесам зямля, а мужык лес выгрыз, шукаючы хлеба, пакінуў лес толькі на ўзгорках, а цяпер і з узгоркаў зьняў і на узгорак такі з плугам узлез... Усё за хлебам. Дый ці адзін мужык так за хлебам гоніцца, усе так людзі. Кожны хоча жыць, адзін у другога рвуць кавалак, і ў такую бяду часам уцягне гэта пагоня за кавалкам, што прападзе чалавек... Хадзі сядзем на пень, ты-ж гуляеш, дый я не на працу сьпяшаюся, а ногі баляць. Вось сюды.

Узышлі трохі на ўзгорак, селі адзін супроць другога на пнёх. Я гляджу на яго лысую галаву, з якой ён зьняў шапку, на абрамлены сівой барадой твар, з якога міргаючы пазіраюць бліскучыя вочы. А ён выняў з запазухі кісет, адарваў ад беражліва складзенай газеты кавалачак, скруціў папяросу і пачаў моўчкі курыць.

З-за лесу выпаўз вялізны чырвоны круг месяца і расьсеяў трохі цемру. Выразней сталі відаць белыя камяніцы цэркваў і каланча, а ўперадзе можна было разгледзець захаванае ў нізіне сяло, на краю якога высіліся чубам некалькі дзярэў і царква сярод іх.

Бом... бом... бом...

Гэта каланча гарадзкая выбівае гадзіны. Ужо дзесяць.

— Позна, дзед, мусіць час двору пайсьці?
Але па ўсяму відаць, што ён хоча нешта расказаць, і я чакаю.

Ён нібы ня чуў пытання, сплюнуў, затаптаў кінутую на пясок папяросу, памаўчаў яшчэ, а потым загаварыў.

— Звоняць... вунь, бачыш, царква відаць. Хвастава гэта. Там жыву, а ў царкве я панамаром быў, пакінуў...

— А чаму пакінуў панамарства?

Не адказаў. Не перабівай, бач, прыдзе час—сам скажу. Я разумею гэта і ня пытаю больш, слухаю.

— У 18-м альбо ў 19-м годзе праходзіла ля нас войска і спынілася на тры дні на кватэрах. Салдаты, ведама, пачалі з старымі спрачацца, больш пра бога ўсё гаварылі. Знашоўся ў іх адзін такі... як яго?

— Камісар, мусіць?

— Ага, камісар. Вось ён, гэты камісар, наперад за ўсіх салдат—на вуліцы гэта было ў нядзелю—вышаў і давай. Няма, кажа, бога і толькі; ня бог людзей і сьвет стварыў, ня было патопу, мана ўсё гэта...

Нашы слова, а ён дзесяць. Крыўдна стала, як-жа ён супроць бога так сьмела, ды ня могуць самі саўладаць з ім, а нехта й параіў: папа пазваць,—поп вучоны і ён вучоны, хай пагавораць. Поп эвангельле напамяць ведаў, багата ведаў. Пайшлі да папа—той упіраецца, а мужыкі на яго: ня дай пасьмяяцца над богам слуге антыхрыставаму. Збаяўся і пайшоў, а дарогай з мужыкамі згаварыўся: вы спрачайцеся з ім, а я з боку паслухаю трохі, разь-

нюхаю, дый умяшаюся ў спрэчкі, каб злавіць яго на чым.

Камісар гэта як убачыў папа, дык пачаў яшчэ больш люта на мужыкоў насядаць, поп не сыярапеў.

Сталі яны адзін супроць другога. Камісар рукі ў бакі, кніжачку з кішэні, пасьміхаецца на мужыкоў паглядаючы, а поп чырванее ад злосьці, крычыць: бог зямлю стварыў, сонца, зьвёзды, бог людзей караў патопам, войнамі. А камісар яму: як-жа гэта, бог стварыў сьвет, аддзяліў сьвет ад цемры, а потым сонца стварыў, а як-жа сьвет бяз сонца быў. Бог усе-магушчы, ён адно слова сказаў і сьвет зрабіў, дык чаму-ж ён не стварыў чалавека такім, каб ён не грашыў; трэба было толькі сказаць чалавеку: будзь вось такім, і ён быў-бы. Дык хіба ля пацехі сваёй зрабіў чалавека гэтакім грэшнікам, каб потым караць... Нашто-ж чарцей стварыў, ці ня ведаў, што яны супроць яго пойдучь, будуць уводзіць людзей у грэх. Дзе-ж богава сіла, веды?

Поп чырвоны стаіць, а ён у папа пытае: якой даўжыні да шырыні быў каўчэг Ноеў? Поп адказвае. Усё як у законе. Потым давай гэта ўсё зьвяр'ё лічыць, чыстае і нячыстае, гадзін, казюлек розных, ды харчы, колькі ўсім трэба...

Як пачалі яны з папам—мужыкі маўчалі. А потым, як пачаў камісар гэта папа з богам да сыяны ціснуць, поп змоўк, слухае, чырвоны ад злосьці, а нехта з кучы й засьмяяўся. Ускіпеў поп. Для насьмешкі, кажа, мяне пазвалі, з бога сьмеяццяся. Завярнуўся і пайшоў назад, а ўсьлед зноў сьмешкі.

Разышліся пасыля гэтага і больш не спрачаліся. Салдаты назаўтра паехалі. Усё як-бы й ціха стала, толькі мужыкі пры стрэчах з папом скоса на яго пазіраць сталі, а ён ад людзей нібы наўмысля хавацца пачаў, злосны ходзіць. Людзі менш у царкву хадзіць пачалі, дома памоляцца, устаўшы, дый годзе, часу для бога хапаць ня стала.

А з папом нешта дзіўнае пачалося. Нейкі час хадзіў ён злосны, хаваючыся, потым адразу змяніўся,—не пазнаць стала. З усімі пачаў ветліва вітацца, абавязкова загаворыць пры стрэчы пра жыццё, пра бога, нават з малымі. Ходзіць і, нібы сьвяты, пазірае. Яно нічога асаблівага тут, аж адзін раз... Ёсць у нас за сялом невялічкая рэчка, у Віхру цячэ, а ля рэчкі кусты густыя—лаза. З краю ў кустох грузка, балота, а пасярэдзіне купіна вялізная. Дык вось пайшоў гэта Сымон,—стары ў нас ёсць такі,—у лазу, глядзь, а на купіне поп ува ўсім аблачэнні, як за абедняй. Глядзіць Сымон з куста, а поп кулакі сыціснуў, угару кулакі ўздымае, крычыць богу, а на ваччу сьлёзы. Потым упаў на зямлю тварам да яе і стогне, стогне: яві, кажа, цуда, госпадзі, яві цуда, каб народ паверыў, не пакінуў дому твайго.

Спужаўся Сымон. Звар'яцеў поп, думае, і без лазы—дамоў. Дома нікому нічога не сказаў, а да мяне прышоў і гаворыць: нагляддай за бацюшкам, Пракоп, нядобрае з ім дзеецца...

Ужо вышэй узняўся месяц, відней стала. Добра відаць царква, у якой я ўяўляў сабе дзіўнага Хвастаўскага папа, хацелася разга-

даць канец апавядання дзед, хацелася, каб ён скарэй раскажваў. А дзед, відаць было, зусім ня хоча рабіць гэтага. Ён паважна круціў папяросу, з боку пазіраў на мяне, выглядаючы, ці ўдалося заінтрыгаваць і сумысьля доўга маўчаў, бачачы мой напруджаны да слухання твар. Быў здаволены сабой.

— Пахне зямліца, пахне, добра выпрала, добрае буйнае жыта ўзрасьце.

Нагнуўся, пачаў капацца ў ральлі рукой, ці выпрала, ці мякка.

— Дык што-ж сталася з папом?

Выпрастаўся, глянуў на мяне і, не адказаўшы, пачаў гаварыць далей.

— ...Не сказаў гэтага Сымон больш нікому, звывкліся мы з папом і дзіваком пачалі яго зваць,—надта часта ў лес стаў хадзіць. Людзі спачатку аб гэтым гаварылі, потым сьціхлі,—каму якое дзела да яго, хто йдзе ў царкву—ідзі, поп службыць абедню і добра, што ад яго больш. У царкве, трэба сказаць, людзей усё памяншалася, цесна становілася папу ў жыцьці, бо з людзей-жа толькі й жыў. Ну, яно нічога-б, толькі адзін раз, праз год гэта ўжо пасья салдат, прыбгае да мяне ноччу, як з ложку, поп, стукае ў вакно і крычыць: скарэй, Пракоп, бог заве мяне, дык скарэй звані йдзі, хай зьбярэцца народ.

Зусім звар'яцеў, падумаў я, пачаў адгаварваць. Гэта прысьнілася, кажу, табе такое, ня варта людзей ноччу будзіць з-за гэтага. А ён чучь ня плача, просіць званіць, страшчае богам. Пайшоў я.

Людзі думалі—пажар. Хто як устаў—з хат выбеглі, глядзяць зарава, а яго няма, а ў царкве звоняць, ну, дык давай у царкву бегчы. Ля царквы поп звар'яцеўшы, як думаў я, ды я за вяроўку цягаю, а звон уначы галосіць, незадаволен, што ўзбудзілі.

Зьбегліся людзі. Што такое? Бабы хрысьцянца. Поп спыніў мяне і пачаў гаварыць людзям. Гаварыў, як зусім разумны чалавек, як за абедняй.

Пазвалі, кажа, мы вас сюды, праваслаўныя, не адтаго, што ўздумалася мне, не адтаго. Я чалавек цёмны, спрачаўся летась з камісарам тым пра бога, ня змог грэшны абараніць яго сьвятое імя перад зблудзіўшым слугой антыхрыставым,—вы пасьмяяліся з мяне, ад царквы пачалі адварочвацца. Я на вас трохі злаваў спачатку, а потым давай прасіць бога аб знамені сваім людзям, каб дзеяй якой уявіў сябе нам.

Тут наперад вышаў Сымон: праўду бачушка кажа, праўду, сваімі вачмі бачыў, як ён маліўся аб гэтым у лазе ля рэчкі.

Слухаюць людзі, а поп гне сваё. Доўга, бач, маліў яго аб міласьці такой за грахі свае і за вашы, а ў апошнія дні адчуваю, што нейкая таемная сіла да мяне прыходзіць і кажа ісьці мне сюды да царквы, што тут павінна адбыцца цуда. Я сам думаў, што мо' так сабе гэта, мо' захварэў душой, але сёньня, нібы хто да цела майго рукой дакрануўся халоднай і кажа: ідзі да царквы. Я пайшоў і вас пазваў, каб папярэдзіць. Цяпер мне нібы лягчэй. Цуда, як чую я, павінна

быць. Калі зазваню яшчэ—прыходзьце сюды, гэта бог папярэдзіць нас.

Пастаялі людзі і разышліся. Людзі бачылі ля царквы, што поп разумна зусім казаў, ну і значыць, чакаюць цуда, распусьцілі аб гэтым чуткі па сялу, па ваколіцы чуткі распаўзліся, да царквы бабы здалёк прыходзяць.

Пасьля гэтага яшчэ два разы склікаў ён людзей ноччу звонам, а цуда няма. Нават злаваць людзі пачалі, шаптацца. А ў чацьверты раз, акурат на пятніцу ўначы, прыбег ён да мяне зноў, ведаў я ўжо чаго і пайшоў, не сьпяшаюся. Да царквы ад мяне ганей трое. Я іду паціху, бо цемра, хоць вока выкалі, а поп бягом на цянькі па разорах. Да хвоі, што недалёка ад дарогі, вунь самая большая відаць,—пры гэтым дзед паказаў на хвоі ля сяла,—падбег поп і стаў, ні з месца. Тут, кажа, цуда павінна зьявіцца сёньня.

Я пазваніў. Зьбегліся людзі, злосныя, што ўзбудзілі ў поўнач, некаторыя лаюцца памацеры, а поп гаворыць, стоячы ля хвоі.

Сёньня выразна ўбачыў я перад вачмі хвою, нібы расчыніла яна нутро сваё і ў ім лік боскай мацеры з крывёй на твары. Узбудзіў я Пракопа і да царквы, а нейкая сіла сваёй рукой накіравала да гэтае хвоі, кажа мне, што тут цуда зьявіцца. Потым зьвярнуўся да мяне: ідзі, Пракоп, прынясі аблачэньне ўсё, як да ўсеначнай і сякеру з пілой вазьмі, а сам ля хвоі стаіць.

Людзі зацікавіліся, чакаюць, што-ж будзе.

Пазванілі яшчэ ў звон, каб больш людзей зышлося. Поп апануўся, сьвечкі запалілі, і

пачаў служыць. Поп да бога праз сьлёзы аб цуда просіць, каб ня мучыў яго і людзей больш, а за ім бабы ў сьлёзы, на каленкі перад хвойай, лбамі ў карэньні б'юць. Мужчыны шапкі скінулі, стаяць, ня вераць у цуда, шэпчуцца.

Адслужыў гэта ён перад хвойай усеначную, потым кажа: аслабеў я зусім, рукі ня могуць узяць сякеры, дык ты, Пракоп, вось тут пілі, асьцярожна, тут павінен быць лік богамацеры, бачу я яго.

Узяў я пілу, пілю, а людзі сьціхлі, ціснуцца, пазіраюць у цемры, бабы просяць, каб асьцярожней, каб не зачэпіў богамацеры пілой. Я пілю, а рукі дрыжаць, нешта ня верыў я ў цуда, хоць набожны быў. Расьпіліў трохі, поп вышэй паказвае піліць, а потым сам узяў сякеру і скалоў асьцярожна кавалак, як было напілена. Скалоў, пазіраем, аж такі ёсьць цуда, невялічкая іконка пазірае з хвоі знутра ў рамках, шкло блішчыць ад сьвечак. Поп самлеў, на зямлі высыцягае, гаворыць нешта, за ім бабы ў плач: зьмілуйся, багародзіца. Потым адслужыў яшчэ абедню, сказаў казань поп і разышліся, а на хвою над іконкай рушнік павесілі.

Як адкалваў поп выпіленае, дык тры кавалкі чамусь упалі ад хвоі. У цемры ня бачылі іх, а як пачалі разыходзіцца, ён у рызу кавалкі ўзяў і ў аўтар занёс пакласьці.

Пасьля гэтага перад багародзіцай увесь дзень служылі, увесь дзень ува ўсе званы білі, як на вялікдзень. Людзі, вядома, па дарозе ля нас ідуць, едуць, што гэта такое—па-

дыходзяць і разносяць пра цуда чуткі. А поп да хвой скарбонку прыбіў, пачалі людзі грошы кідаць багародзіцы, а хто палатно панёс, сала, збожжа. Крывыя, сьляпыя, хворыя пачалі прыходзіць—мо' вылецацца. На нядзелю фэст яўленай назначылі першы.

Да багародзіцы ўжо добра з усёй ваколіцы навезьлі вазамі, ужо скарбонку ачысьцілі раз, поўна накідалі, а людзі ўсё йдуць, поп-жа ходзіць нібы сьвяты з сьветлым тварам.

Я, што-ж, я век пражыў амаль што свой у веры, ну, вядома, сам залатоўку кінуў у скарбонку, сьвечку паставіў, жонцы і дзецям сказаў. Богу багата ня трэба. А народ усё валіць, валіць...

Настаўніца наша, маладая яна яшчэ зусім, але вучоная, з гораду прыехала тады толькі што, давай гэта на вуліцы мужчынам гаварыць, што мо' ніякага цуда няма, трэба-б было выняць ды паглядзець іконку, паглядзець, як пілілі, якія кавалкі, а то мо' падрабіў хто, мо' ўставіў іконку, дык яе за гэта аблаялі, чуць каменем не закідалі, а бабы пляваць у яе бок пры стрэчы пачалі і дзяцей таму-ж навучаюць. Веруючы я быў чалавек, а яе словы чамусь у галаву запалі.

Пачалі зьяжджацца людзі на фэст, зноў да іконкі добра кладуць, на каленках вакол могілак поўзаюць, зарок бабы даюць, наперад багародзіцы плоцяць. Мне-б гэта радавацца, што ў нашай царкве цуда такое здарылася, а ў мяне неспакойна нешта на сэрцы, ня бачыў я раней цуда да гэтага. Чую нешта муціць мяне і не сыярпеў. Вечарам, калі ра-

зышліся па сялу людзі ды на вазох адпачываць ляглі, убіраў я дабро гэта і парашу глянуць на іконку. Стаю і ўглядаюся ў багародзіцу, у рамкі, шкло, і здалася іконка мне надта да нейкай другой падобна, а да якой ня ведаў. Але што-ж у тым, што падобна, яна-ж багародзіца і другія багародзіцы. Але ня мог адыйсці, ня пушчала нешта. Пакратаў рукой іконку,—вымаецца. Выняў, а з таго боку дошка неафарбованая, простая, даўняя, гвосьдзічак у дошцы і пасачак на гвосьдзіку прывязаны, за якую вешаюць ікону. Чаго-ж, думаю, у яўленай пасачак? Аж тут і ўспомніў, што за клірасам у нас у куце вісела іконка да гэтай падобная, з крывёй на твары ў багародзіцы—іверская. Пайшоў у царкву на клірас, грэшны я, глядзь, аж іконкі няма там, толькі ў сцяне дзірачка ад гвосьдзіка трохі раскалупана, выняў, відаць, нехта гвосьдзік. З клірасу ізноў я да іконкі, зноў выняў, абглядзеў яе з усіх бакоў і зусім упэўніўся, што іконка з клірасу. Але чаму-ж богу ня ўзяць і з клірасу іконку для цуда? Перахрысьціўся я, страшна стала, што падумаў пры гэтым нядобрае, але ўспомніў, як тры кавалачкі з хвоі ўпалі, калі поп калоў, і словы настаўніцы пачалі калоць. Хай, думаю, на душу грэх вазьму, а пайшоў з нядобрымі думкамі ў аўтар, пачаў шукаць кавалкаў. Шукаючы, „да васкрэсьне бог“ гаварыў увесь час і ў бакі паглядаў, як злодзей, думаў—заб'е громам бог за гэткае мяне.

Знайшоў я кавалкі, гляджу: адзін большы, а два меншыя, а піліў я два разы, знача

нехта яшчэ два разы напільваў хвою раней. Схапіў я гэта кавалкі, да іконкі паціху прымераў, акурат укладаюцца ў выпіленае, ды бягом з імі дамоў, за іконы схаваў.

Раніцой фэст павінен быў пачацца. У маёй старой хворасьць нейкая ў касьцях, дык яна й кажа: ахвярую трубку палатна на багародзіцу, зарок я ёй дала, мо' вылечуся ад хворасьці.

А мне як устрымацца. Не ахвяруем, кажу, не патрэбна богамацеры палатно, так маліся, ідзі ў царкву. А яна сваё: я зарок дала на гэта і нагару лезе ў кубел за палатном. Крыўдна мне, ведаючы ўсё гэта, стаў ля драбіны, ня пушчаю на гару лезьці.

Ля двара ўжо поўна людзей было, фэсту чакалі.

Чаму не дасі, крычыць старая, як не дасі на зарок яўленай іконе, пакарае бог цябе за словы такія. А я: ня дам і толькі, казаць усё баюся, думаю—пойдзе ў хату, дык там і скажу.

Сварыліся гэта мы паціху, людзі заўважылі, бліжэй падыходзіць пачалі, а яна пры людзях у плач, ды на мяне з капцюрамі, вочы выдраць кідаецца. Парашыў я тады людзям праўду сказаць.

Пазваў настаўніцу, выняў з-за ікон кавалкі тыя хваёвыя і кажу: абманулі вас цудам, хрысьціяне. Не яўленая гэта ікона, а ўставілі яе сюды ў хвою, з-за клірасу ў нас у царкве зьнята. Я два разы піліў хвою, кажу, а тут тры кавалкі, адзін раней выпілены быў, як іконку ўстаўлялі.

Зьбіўся ў кучу народ, раззлаваў, ня верыць. Я іконку тады выняў, усім паказаў, кавалкі прымераў. Кінуўся народ у царкву, дзірку ад гвоздзіка глядзіць; хто пеўчыя, прыпамінаюць іконку, разглядаюць яе, кавалкі прымяраюць. Яшчэ больш раззлаваў народ, усіх лаяць па мацеры ля царквы пачалі мужчыны. Пачалі ў званы біць, зьбіраць усіх.

Прыбег поп, глядзь, а я з настаўніцай перад народамі з іконкай і кавалкамі, б'ю сябе ў грудзі, бо крыўдна стала за бога, ня ведаю, што й гаварыў, а гаварыў багата.

Праціскаўся поп праз людзей да нас, што, пытае, такое?

А я іконкай яму. З-за клірасу, кажу, хто іконку вось гэту зьняў і ў хвою ўставіў, хто раней напільваў яшчэ ў двух мясцох хвою, бо людзі-ж бачылі, як напільваў я толькі ў двух?

Людзі змоўклі, слухаюць, а поп зьбялеў, кінуўся ад царквы ў двор.

Значыць, ён уставіў іконку ў хвою—парашылі людзі; запляваліся і з лаянкай пачалі разьзяжджацца дамоў. Ня было фэсту.

У ноч тую ня мог я заснуць, вельмі-ж ня добрае пра веру і бога думаў, хоць і не хацеў думаць, але нібы нячысьцік прымушаў. Малюся, бога прашу, хачу ўявіць сабе яго, як раней, але душой чую, што няма яго, што бог гэты нібы рэч якая, з рук у мяне ўцякае з душы і нічога ў ёй не застаецца, пляма толькі чорная нейкая... Страшна мне было, стары-ж, век аджыў і перад канцом такое. Малюся, косы на сабе рву, каб болей думкі

нядобрыя адагнаць, аж чую: два разы звон бразнуў паціху, нібы ветрам моцным яго ўскалыхнула. Напуджаны я быў, выбег на двор, ды паціхеньку да царквы. Гляджу, аж на вярхоўцы, што з званіцы, поп вісіць, сьсі-неў. Закрываў я, пабег па вуліцы крычучы, узбудзіў людзей.

Не чапалі папа, вісеў так, пакуль з выкан-
 5.482229
 кому прыехалі, і пры ім такую паперку знай-
 шлі, перад сьмерцю напісаў: прасьціце мяне,
 браты, піша, ніякага цуда ня было, я іконку
 з-за клірасу зьняў і ў хвою ўстаўіў, бо не
 хадзілі-ж людзі ў царкву, даходу мала стала,
 а есьці-ж трэба, думаў зраблю, не пазнаеце
 вы, а больш ніхто не пазнае, бога няма, ня
 верыў і я ў бога... Скамянелі гэты мы, па-
 слухаўшы напісанае, па руках паперку пусь-
 цілі, самім каб прачытаць...

Змоўк, думае.

— А як з іконкай?

— Іконку ў выканком з пратаколам і ка-
 валкі тыя адправілі. З другіх папоў гарадзкіх
 і комуністых, і нас узялі, камісію склалі, усё
 як ёсьць выпыталі, прымералі, і камісія пры-
 знала, што ня было цуда ніякага... Ну, вядо-
 ма-ж, ня было.

А царкву забілі пасья таго, зусім ніхто не
 пайшоў у яе, папа прысылалі, дык панюхаў
 два разы ў пустую царкву ды і ўцёк. Цэлы
 год так царква маўчала, пакуль комсамольцы
 ў нас сталі. Папрасілі яны ў старых сабе
 царкву, а старым нашто,—бярэце, калі трэба.
 Цяпер кніжкі там даюць, газеты, спэтаклі

робяць, і зноў людзі йдуць у царкву, поўна зноў...

— Толькі не маліцца?

— Не, не маліцца ўжо йдуць, а каб пацешыць сябе...

Памаўчаў трохі.

— А ці-ж лёгка было гэтаму зрабіцца? Я жыву каля шасці дзесяткаў год веруючы, з богам, як думаў, жыву, а пасля цуда і паперкі паповай перад згубай захварэў, маліцца кінуў, косы на сабе ірваў, шкада было пакрыўджанага бога, веры, а бес так і муціць, так і шэпча: яўленую поп выдумаў і бога таксама выдумалі, няма, няма яго, ня вер. Думаў, звар'яцею...

Пры гэтым дзед узьнімаў угару сьціснуты кулак, махаў ім.

Па небу беглі кавалкамі хмары, і месяц то хаваўся за іх, і тады на лысую галаву дзеда і твар белы з сівой барадой набягаў чорны цень, цямнела тады фігура яго вялізная, здавалася, што гэта волат сядзіць на ўзгорку, хмурыць сярдзіта твар і гразіцца кулаком небу, усім за тое, што абманвалі яго шэсьць-дзесят год гэтым небам; а калі месяц зноў выплываў з-за хмар, зноў сьвятлеў тады твар гэтага волата-старога, здавалася, што сьмяецца ён ужо над небам і ўсім, сьмяецца ад думкі: ну што-ж, вы абманвалі мяне шэсьць-дзесят год, але-ж я перамог, мой верх, ня даўся апошні раз абмануць і другім вочы расчыніў, хоць пад старасьць, але мой верх...

— ... Хадзіў так тыдні з два я, потым парашуў: нічога-ж ня выйдзе, трэба ратавацца.

Здружыў з настаўніцай, хадзіў да яе і пра-
сіў, каб чытала кніжкі мне, каб тлумачыла.
Слухала яна, чытала мне аб зямлі, аб сонцы,
чаму людзі бога сабе выдумалі, эвангелье
разьбірала са мной і сьмяяліся разам з на-
пісанага ў ім. Лягчэй тады стала, нібы й ня-
было ў мяне ўнутры бога шэсьцьдзесят год.
Пачаў у комсамол хадзіць...

Бом... бом...

На каланчы білі дванаццаць гадзін ночы.

Дзед устаў з пня.

— Час ісьці, заўтра на сенажаць зранку,
а яшчэ вярсты з тры.

Стаў рабіць папяросу, глянуў на белыя ка-
мяніцы гарадзкіх цэркваў, кінуў у іх бок
галавой.

— І там, у манастыры, яўленая таксама,
у золаце яна, толькі разумней зроблена, му-
сіць, дый даўно ўжо, ня ў нашы часы.

Усьміхнуўся пасья гэтых слоў.

— Колькі іх яўленых ёсьць і не пералі-
чыш, а колькі добра мужыцкага зьелі, пра-
пілі яны і колькі яшчэ ядзяць... Ну, бывай,
ты-ж комсамалец, у газэтку-б аб гэтым. Тады
пісалі трохі, але даўно ўжо, трэба-б цяпер
яшчэ, каб людзі думалі, каб на слова ня ве-
рылі, а паглядзелі, мо' ў яўленай пасак
ззаду. Ха-ха-ха... Ідзі дый я пайду.

Разьвіталіся, крануліся з месца ісьці, як
дзед зноў праказаў.

— Хадзі сюды, браце, ня ўсё яшчэ.

Падышоў.

— Я панамаром доўгі час у гэтай царкве
быў, год з дваццаць пяць. Быў я цесьляром

5-48229

добрым у маладосьці, але набожным, адтаго й застаўся тут панамаром, як прыелася па сьвету з сякерай цягацца. Мо' яно горш, а мо' і лепш, бо-ж і сам цяпер ня веру і другія, уся ваколіца ў сумненьне прышла... Шмат пражыў, шмат бачыў, але дваццаць пяць год панамаром хадзіў, як сьляпы. Вінаваты я перад людзьмі, бо з папом і я іх абманваў. Век сьляпым хадзіў, толькі пад старасьць убачылі вочы... Вінаваты, таму і расказваю людзям цяпер, каб больш аб гэтым ведалі... Ну йдзі, я цябе трымаю...

Стары пайшоў далей, уздымаючы па дарозе пыл, і пра сябе пачаў сьпяваць нейкую старажытную цягучую песьню, мо' з тых, што сьпяваў яго дзед, ходзячы за сахой. Відаць, весялей яму рабілася, калі ўдавалася расказаць аб яўленай яшчэ аднаму новаму ў гэтых мясцох чалавеку, бо ведаў, што той раскажа другім... „Вінават перад людзьмі, адтаго і расказваю“...

Скора фігура дзеда схавалася за ўзгоркам, які абняла дарожка, і я накіраваўся ў горад.

З бакоў дарожкі спакойна, ніжэй толькі схіліўшы галовы-каласы, змочаныя буйнымі кроплямі расы, спала жыта. Па небу ўсё гусьцей беглі з захаду кавалкі хмар, і цень іх цёмнымі хвалямі пералівалася па жытнім моры.

Горад цёмнай масай дамоў і домікаў стаіць. Над горадам адзінока тонкія, белыя царквы чорнымі плямамі вокан званіц пазіраюць...

— І там яўленья, толькі разумней зроблены і ня ў нашы часы...

Але ведаюць, ведаюць аб гэтым ужо шмат хто з гэтых дамоў і домікаў і ад гэтага здаецца, што цэрквы белыя перад шэрымі дамамі і домікамі, нібы голыя людзі перад грамадой, засароміўшыся за сваю нагату паказаную, стаяць і ня маюць ужо чым схавачь гэтую нагату, ад таго скурчыліся так, выцягліся ў вышыню і шукаюць месца ў зямлі, куды-б праваліцца, зьнікнуць, хочуць апраўдацца перад цёмнай масай дамоў і домікаў за тое, што й яны з папамі разам абманвалі іх...

ЗАГУБЛЕНАЕ ЖЫЦЦЁ.

I.

Цераз палі, цераз лес цягнецца бясконца шлях...

Вясёлая, ветлівая дарога гэты шлях. Абсаджаны па боках кучаравымі бярозамі, вясной і летам цягне да сябе ён падарожных. Бярозы вабяць іх шэlestам лісьцяў сваіх, завуць легчы, адпачыць ад далёкай хадзьбы і над галавой адпачываючага пасвойму пераказваюць незразумелыя для людзей апавяданьні, усыпляюць яго гоманам сваім.

Усіх—і добрых, і злых—кліча да сябе шлях.

Любілі калісь паны, запрогшы тройку, пракаціцца па шляху ў вясеньнюю раніцу альбо вечарам, калі чырвонае сонца вось-вось мерылася схаватца за небасхіл, пускаючы на зямлю свае апошнія праменьні, калі па полю далёка-далёка цягнуліся доўгія цені бярэзін.

Любілі гуляць вечарамі па шляху і чорнарызнікі, што жылі вось тут, управа, у манастыры.

Але не заўсёды такім прыгожым бывае гэты шлях.

Раньняй вясной, калі толькі што растаў сьнег, і ўвосень дажджлівую нейкай гразкай лужай становіцца шлях, сьлізкай ад размокшай гліны. Панура стаяць раньняй вясной голыя бярозы, а ўвосень з пажаўцеўшымі ападаючымі лісьцямі.

І гэтак з году ў год...

Шмат чаго бачылі на сваім вяку старыя бярэзіны. Бачылі, як сьцябаў селяніна бізуном панскі прыганяты. Бачылі, як п'яныя манахі гвалтавалі вясковую дзяўчыну, выкручвалі ёй рукі, каб не спрачалася. Чулі бярэзіны пракляцці пакрыўджаных і шумелі.

Толькі шум іх спыняўся на хвіліну, яны як-бы хацелі набрацца сілы, каб мацней загудзець, паведаміць аб бачаным каго-небудзь.

І цяпер шумяць, як шумелі, старыя бярэзіны,—кажуць жыцьцёвую казку.

II.

Паміж двух узгоркаў, выбіраючы лепшае месца, хаваючыся пад пакатам ўзгоркаў, у цені алешніку маладога, бяжыць вузенькі халодны раўчук. Дзе дарогу раўчук перарэзаў, над ім мосьцік драўляны накіданы.

А абапал раўчука па ўзгорках раскідаліся чатырма кавалкамі хаты новасельскія. Здаецца, сыпануў іх нехта тут, і яны засталіся кучкамі, як упалі, і з таго часу моцна ўраслі ў зямлю.

Старэнькія, з паросшымі мохам саламянымі стрэхамі, пахіліліся ад доўгага жыцця яны ў бок. І прышчурывшыся, нібы якая бабулька з-пад далоні, з двух бакоў пазіраюць ма-

ленькімі дзіркамі-вокнамі з-пад навісных стрэх на гразкую новасельскую вуліцу.

Гора вялікае, цяжкае, у жыцці перанесенае пазірае з гэтых хат.

А з-за іх, шэрых, панура-стаячых, дзе-ні-дзе выглядаюць, выпершыся наперад на вуліцу частаколам, новыя, з вялікімі вокнамі. Неяк падняліся над вёскай гэтыя новыя хаты і як-бы ціснуць яе да зямлі.

Вакол вёскі раскідана поле, сенажаці, вузенькімі-вузенькімі палоскамі, сярод якіх часам кідаюцца ў вочы адзінокія шырокія палосы.

Дзэвесьце з лішкам хат у Новым Сяле, дзэвесьце з лішкам гаспадароў. Кожнаму зямля патрэбна, кожнаму жыць хочацца, душа кожнага больш прастору хоча, а палоскі як-бы нарочна за апошнія гады яшчэ больш звужыліся, выціскаюць у сьвет новых кутнікаў новасельскіх.

Доўгая гразкая вуліца новасельская.

У канцы вуліцы, дзе сялібы канчаюцца, высока на ўзгорак забралася, схваўшыся пад гальлём густым дзэвёх старых ліп, такая-ж старэнькая хата Якава Шапілёва, кутніка новасельскага. Не адзін ён такі ў Новым Сяле, мусяць з дзесятак такіх знойдзецца.

Шапілёву даўно, яшчэ ў вайну, калі ён вярнуўся дахаты паранены з нямецкага фронту, пакінула жонка чацьвёра дзяцей. Шкадаваў іх Якаў. Але каб карміць і дзяцей і сябе, каб мець час зарабіць, ажаніўся другі раз, узяў дзеціам мачыху.

Старэйшая дзяўчынка Ніна змалку пры-
выкла хадзіць па заработках. Гэтым памагала
бацьком. Як мачыха стала, уся хатняя праца
лягла на плечы Ніны. Расла яна ціхая, ня
сьмеючы слова адказаць сярдуючай мачысе,
баючыся паскардзіцца бацьку на крыўды з боку
мачыхі, думала толькі, каб пасобіць падняцца
меншым братом і сястры.

Год за годам цягнуліся...

Не зьмянялася жыццё ў Новым Сяле. Усё
тая-ж вуліца, тыя-ж хаты, тыя-ж сварлівыя
вечна ў нядзелю ад няма чаго рабіць бабы.

Ніне ўжо семнаццаты год пайшоў.

Стройная, прыгожыя,—як нейка кветка, за-
кінутая адна сюды,—расла яна. Карыя вочы
яе пазіралі заўсёды з нейкай затоенай думкай
глыбокай. Заўсёды сумная ў працы дома. Сум-
насьць гэта была адбіткам цяжкой працы.

Цяжка жылося Ніне ў бацькоў. Сваркі
бацькі з мачыхай, бойкі частыя паміж імі,
злыдзень-мачыха ў хаце,—усё гэта прыгнеч-
вала маладую дзяўчынку.

Ведала Ніна, што бойкі, сваркі гэтыя ўсё
ад таго, што недахват ва ўсім у хаце, бед-
насьць. І ад таго нарадзілася ў галаве дум-
ка пайсьці ў горад у заробаткі, каб пасобіць
дому і каб ня бачыць больш хатняга жыцця.

III.

Шэрыя дні, як само жыццё шэрае ў Новым
Сяле, выдаліся. Дожджык імжыць вось ужо
больш тыдня падрад. Дым з печаў, выходзячы
раніцай, па зямлі сыцелецца.

З самага ранку сабрала Ніна свой клунак, надумалася сёння пайсьці ў горад. Ужо зранку млосна стала ў яе на душы. Неяк шкода было пакідаць сваю вёску, у якой расла, да якой так прывыкла. Шкода яе з шэрым яе жыццём. Нешта шчаміла сэрца. А ў гэты-ж час аднекуль здалёку прасьвечвала надзея. А можа і выйдзе што, мо' лепей будзе, калі пойдзе ў людзі.

Сабраўшыся, вышла праз вуліцу за вёску. На дварэ імжэў дожджык. Уперадзе шэрай, бліскучай ад дажджу, вузенькай паскай, пахіляючыся ў бакі, расьцягнулася дарога. Над полем нізка-нізка клубкамі вялізнымі каціліся хмаркі: іх гнаў вецер. Гэта з іх імжэла. Беглі яны адна за другой чаргой у невядомую даль.

„Хто ведае, куды бягуць гэтыя хмаркі, дзе спыняцца яны? Хто ведае, куды вядзе вось гэта шэрая вузкая дарога? Так і я. Іду вось, ня ведаючы, дзе спынюся. Мусіць, і мая жыццёвая дарога, дарога дзяўчынкі-парабчанкі, будзе такой вузенькай, невядомай, цяжкай. Можа і мне давядзецца вось так хістацца ў бакі, выбіраючы лягчэйшую сыцэжку, як хістаўся першы, хто пракладаў гэту дарожку ў полі“.

Пастаяла трохі, глянула на вёску і пайшла далей.

„А можа там лепшае жыццё знайду. Пажыву, павучуся ў жыцця, а потым прыду і ім памагу,—мільганула дзесь у глыбі думка.—І так, у горад, шукаць працы, жыцця“,—думала Ніна і йшла.

Скора вузкая вясковая дарога вышла на шлях.

Шырокі, сходжаны, зьежджаны тысячамі людзей і фурманак, даўгі бясконца, шумеў ён сваімі старымі бярэзінамі, уліваючы гэтым шумам у вадных—бадзёрасьць, у другіх—наводзячы вялікі смутак ім.

Глянула ўперад Ніна, прыслухалася да шуму і бадзёра пайшла далей.

Ідучы ўспомніла, як казаў бацька.

— Маці твая здаровай жанчынай была, працавітай. Бывала, усё лета ў заробаткі хадзіла да паноў у маёнткі. З заробаткаў ношкі на плячох несла, каб пракарміць сям'ю. Век свой на плячох цяжкай ношчай вынесла. Але ноша жыццёвая стала раз занадта цяжкой. Ня вынесла яе маці. Прастудзілася, ходзячы басанож у мокрую познюю восень, захварэла і ня ўстала больш.

„Вось па гэтым шляху хадзіла мама. Вось тут можа і яна думала ня раз, ня ведаючы, куды пайсці; можа і мой канец будзе такі?“ думала Ніна.

„Не! Не! Я маладая, здаровая, вынесу сваю ношку“.

А бярэзіны старыя шумелі, здавалася, сьмяючыся: „Не, ня вынесеш! ня вынесеш!“ і як-бы круцілі сваімі старымі кудлатымі галовамі, шкадуючы, што ня вынесе Ніна ношкі жыццёвай сваёй.

IV.

Цераз горад брук, друзам усланы, праходзіць: надвое падзяляе яго. За горадам кудысь

у поле, у невядомую даль шляхам працягнуўся.

Горад на ўзгорку ляжыць. Ціхі. У садох схаваўся. Каля самага гораду сенажаці прывольныя, кветкамі рознымі ўсыпаныя, травой, як шоўкам, услааныя. Па сенажацях, выбіраючы прывальнейшае месца, цячэ Віхра. Чыстая, глыбокая рэчка ў люстэрным паверсе сваім адбівае блакітнасьць неба, і ад гэтага здаецца яна бяздоннай. А ў бяздоньні яе, сьмяючыся, купаецца ў поўдзень яркае сонца.

Каля гораду цераз Віхру мост. Над Віхрой, улева ад мосту, вербы кучаравыя густой сьцяной навісьлі, захавалі сабой ад сьпякотнага сонца летняга яе вадугу. Трохі далей ад вербаў—сад вялікі, дрэў розных насаджана, а пад ценню гэтых дрэў, на кургане над рэчкай, прытуліліся будынкі нейкія, хаты несялянскія. Відаць, маёнтак калісь быў. У маёнтку жыву, а цяпер таксама ў гэтых будынках жыве, успамінаючы старыну, быўшы памешчык Галіноўскі.

Моцна трымаецца за гэта месца Галіноўскі, за зямельку, будынкі. Так моцна, што нават, калі хваля рэвалюцыйная абмывала зямлю ад усякай нечысьці, насеўшай на яе за вякі мінулыя, нават тады ўтрымаўся неяк ён: глыбока, відаць, карэньні пусьціў.

Пасьля рэвалюцыі адхапіў добры кавалак зямлі ад быўшай сваёй і жыве—хоць-бы што.

Вось раніцой стол на тэрасу вынеслі: чай піць. На тэрасе лепей, сьвежае паветра, ды і старыну гэта вельмі нагадвае.

За сталом сядзіць „сам“, з бакенбардамі сівымі, пастарэў толькі і вопратка не ранейшая. Ужо няма таго выгляду ганарлівага, панскага, як калісь. Побач сын—больш за дваццаць год—чарнявы, прыгожы, дзьве дачкі маладыя, узгадаваныя змалку ў пакоях і цяпер прывыкаючыя патроху да працы. Гаспадыня „сама“ чай падлівае і ўсё аб чымсь стогне.

Дзесь за хатай касу кляпалі.

— Тах, тах, тах,—аддаваліся ў садзе гукі.

— Комунары задумалі клуню заняць,—кажа „сам“.—Табе, кажуць, як быўшаму гаспадару, таксама восьмую частку даём.—Пацигнуў чай.—Быўшаму гаспадару,—як-бы перадражніў каго.—Хоць быўшы, але гаспадар, а вы, галадранцы, на чужое прыехалі... Восьмую частку... Глядзецце, каб вы сямёра не занялі восьмай часьці. Ха-ха-ха...

— Не чапляйся ты з імі ўжо, бог іх пакарае,—праказала гаспадыня.

— Няхай папробуюць выкінуць маё дабро з клуні, мужыччо гэта! А ты, Лявон Пятровіч,—зьявруўся ён да сына,—не гавары з імі падоўгу, з імі што горш робіш, то лепей.

— Не, бацька, цяпер ня тое. Можа гэтак калісь было, а рэволюцыя мужыка перарабіла.

— А... гм... гм...—глытнуў „сам“ чаю і як-бы падавіўся на слове.

А замест адказу сыну, зьявруўся да жонкі.

— Трэба парабчанку якую знайсці для працы.

— А ўжо-ж трэба. Я прасіла знаёмых у горадзе, калі праведаюць дзе сьмірную дзеўку, дык хай пакажуць нам.

— Але, сьмірную трэба, каб не бунтавала супроць мамы,—абазвалася адна з дачок.

V.

Па шляху цягнуліся хурманкі. З дрывамі, з яблыкамі ў драбінках, агуркамі,—гэтых Ніна абганяла. Часам яе абганялі хурманкі, што ўлегцы ехалі ў горад.

Хмаркі, што зраньня навісалі над зямлёй, разьбегліся, прапалі недзе, і з неба выглядала ўжо сонца. На шляху цянёк ад бярэзін, сьвежасьць пасля дажджу—і ісьці было вельмі лёгка.

Ужо паказаліся гарадзкія цэрквы. Белымі камяніцамі, нібы дамавіны каменныя, вялізныя, высіліся яны над горадам.

„Скора сутоцкая грэбля, а там і горад“.

Ногі хутчэй ісьці сьпяшаліся, як-бы каго наганялі.

У горад увайшла, вочы па бакох разьбягаліся, шукалі чагось.

„Куды-ж я пайду, у каго буду пытаць? Мусіць, на рынак пайсьці трэба, можа каго знаёмага ўбачу“.

На рынку ўжо поўна людзей. Цэлы лес аглабель тырчыць угору. Вазы поўныя агуркамі, яблыкамі, другім дабром. Каля кожнага воза людзі труцца, шчупаюць, таргуюцца.

У бок ад вазоў—у два рады сталы. Насталох розныя тавары.

— Сіцец можа трэба,—крычала Ніне баба з-за століку,—розны ёсьць.

— Хусткі вось добрыя, паглядзеце...

— Можа што трэба, зайдзеце...

Усе заклікалі да сябе пакупца.

Жыцьцё рынку, крыклівае, шумнае, пужала сабой Ніну.

„Дык вось ён, горад. Тут так багата незнаёмых. Да каго прыхіліцца тут—ня ведаеш. Хто з іх добры, хот паганы. Вось тут, на рынку, яны адзін другога абмануць хочуць, для гэтага стараюцца так“.

У баку трохі, схаваўшыся ў цень камяніц, цэлы рынак бабы адчынілі: з малаком, шчаў-ем, ягадамі.

„Пайду туды, мо‘ знаёмы хто“.

І зразу ўбачыла знаёмую.

— Агапка, як здаровенька! Не прадала яшчэ?

— Не, а ты як тут, ці прынесла што?

— Ой, лепш ня пытай, думаю наняцца дзе-небудзь тут у парабчанкі.

Каля баб хадзілі гарадзкія, з кошыкамі, гладышамі.

— Малачко сьвежанькае, чысьценькае,—гукала Агапа.

— Дык ці хто пытаў, ці так наўдалую прышла?—зьварнулася яна да Ніны.

— Так. Мо‘ хто нойме?

Падышоўшая баба ўгледзелася ў Ніну.

— Вы што можа ў парабчанкі наймаецца?

— Але.

— А здалёку-ж сама?

— З Новага Сяла.

Тая абгледзела зноў Ніну.

— У мяне знаёмыя ёсьць, ім патрэбна дзеўка. Пачакай колькі хвілін, я даяду цябе да іх.

— Дзякую, цётка, пачакаю.

— Думаеш лёгка будзе ў парабчанках? Была я, ведаю гэты хлеб. Ой, ня смашны ён,—казала Агапа.—Гаспадыня сабе злаваць будзе, гаспадар таксама, дзеці. Ніколі ня ўгодзіш усім зразу.

— А мо' добрыя людзі знойдуцца?

— У-у-у... сястрычка! Няма добрых людзей сярод гэтых буржуяў. Усякі наровіць, каб на тваім гарбу выехаць, каб самому нічога не рабіць. Ты таргуйся з імі хоць, ня йдзі за-дарма!

— А ўжо-ж.

— Ну, хадзем!—звьярнулася да Ніны прышоўшая баба.

— Да пабачэння, Агапка!

— Шчасьліва, Нінка, дай табе бог...—не дакончыла.

Шпарка сягала баба. За ёй Ніна.

„Няўжо-ж так хутка працу знайду? Як-жа я там буду жыць? Ці прымуць яшчэ?“ Гэтыя пытанні трывожылі Ніну.

— Вось там жывуць Галіноўскія. Добрыя людзі яны, быўшыя памешчыкі. Прывыклі да парабчанак. Возьмуць і не пакрыўдзяць цябе,—казала баба.

— А ў іх сям'я вялікая?

— Не, дзьева дачкі, сын—у пару жаніць: працы будзе. Пасядзі вось на ганку, а я зайду, пагутару з імі.

Баба пайшла ў пакоі.

Паправіўшы сьвітку і хустку, села Ніна на ганак.

„Пяць душ сям‘і, дарослыя. Дзеўкі, мусіць, здаровыя. Ой, чуе маё сэрца, што зьядуць яны мяне, не ўгаджу ім я“.

— Ну, ідзі сюды,—разьбіла яе разважаньні баба.

Увайшла ў кухню. Гаспадар з гаспадыняй былі там.

— Дзень добры ў хату.

— Дзень добры. Ты адкуль-жа гэта?

— З Новага Сяла, Якова Шапілёва дачка.

— А-га... Дык што-ж, ці дома працы няма, што йдзеш наймацца?

— Няма зямлі ў нас.

— А колькі год табе?

— Скора семнаццаць скончыцца.

Гаспадыня ўвесь час аглядала Ніну, якая стаяла ў парозе перад гаспадаром, і аб нечым шапталася з бабай.

— Відаць, пакорлівая дзеўка, баязьлівая.

— У самы раз будзе вам. Нікуды ня пойдзе жаліцца, што перапрацавалася. Не гарадзкая.

А гаспадар гаварыў Ніне тымчасам.

— Нам парабчанка трэба, дык вось заставіся. Харчы і адзежу дам. Трохі грошай. Не пакрыўджу.

— Дзякую, дзякую. Застануся.

VI.

Дні, адзін да другога падобныя, пацягнуліся для Ніны ў пакоях Галіноўскага. Раніцай чуць сьвет уставала. Прыбірала ў пакоях. Жывёлу ў дварэ даглядала. Каля печы хадзіла. Ціхенька рабіла ўсё, каб ня ўзбудзіць без пары гаспадароў. Пачуўшы, што ў спальні

варушацца, скарэй самавар ставіла, каб гарачы чай быў устаўшым. А ў дзень жніва, снапы вазіць, складаць сена,—усюды пасьпець трэба было. Восень—бульбу ўсю выкапала, на сваіх руках перацягала яе на вазы. К зіме, шыць на машыне добра ўмела, абшываць пачала паненак. Праца кожны дзень ад цямна да цямна.

Гаспадар ніколі не мяшаўся ў справы, толькі хіба скажа часам, што чай прастыў, што яда прыгатавана нядобра, і то кажа не да Ніны, а ў жончын бок, а яна ўжо дапякала Ніну.

— Мужычка! Ня ўмееш нічога. На кожным кроку вучы цябе. А яшчэ бальшавікі носяцца з імі... Рабочы ды селянін—гэта ўсё. А што яны ўсё? Вось прыклад. Дарэмна толькі хлеб есьці... Мужыччо...—Ад злосьці пры гаворцы ў гаспадыні рот забіваўся сьлінаю, яна змаўкала і йшла ў пакой, каб крыху пахва-рэць нэрвамi.

Лаянку слухала Ніна заўсёды пакорна, прывучаная да яе мачыхай.

„Хай лаецца. Пабрэша дый сьціхне. Хай спагоніць злосьць“, думала яна.

Да каляд рыхтаваліся ў Галіноўскіх. Дочкі бегалі, ганялі Ніну з шыцьцём, крычалі на яе, гневаліся. Не сьцярпела яна неяк, адказала нешта аднэй. Тая ад злосьці расплакалася, пабегла ў пакой да сябе, мацеры паскардзілася. Прыбегла тая, доўга тупала ў злосьці нагамі перад Нінай, стукала кулаком аб машыну, лаялася ўсякімі словамі. На лаянку

прышоў Лявон, пачаў упрашваць матку пакінуць лаянку, ня крыўдзіць Ніны.

Нейкім добрым, як-бы зусім ня гэтае сям'і чалавекам, здаўся тады Ніне Лявон. У душы дзякавала яму. Дый так спадабаўся ён трохі Ніне. Такі ветлівы, далікатны, і пазірае на Ніну неяк вельмі ўжо ўважліва, што ёй аж сорамна робіцца. Калі-ні-калі й зааворыць, спытае што і ўсьміхнецца ёй пры гэтым. Часамі слухала, працуючы ў пакоі, як чытаў у суседнім пакоі голасна Лявон кніжку якую. Хораша пісана ў кніжках, шмат там цікавага аб людзях. А мо' гэта ёй ад таго здавалася цікавым, што чытаў Лявон, а ня другі хто?

Ня думала над гэтым пакуль што Ніна.

А дні беглі, непарушанай чаргой, складалі тыдні, месяцы...

Ужо восемнаццаты год пайшоў Ніне, ужо другая вясна набліжалася, як жыве яна ў Галіноўскіх.

VII.

— Ну, як жывеш, ці здароў, каго кахаеш?— пытаў у Лявона яго сябра, прыехаўшы ў госьці.

Сядзелі ў сталовай. Скора Ніна прынесла самавар.

— Гэта хто?

— Парабчанка наша.

— А, чорт... якая прыгожая, кроў з малаком. Ня ведаю, як ты, а я зразу-б укахаўся ў яе. Дый ты, мусіць, роман з ёю круціш? А? Не хавайся!

— Не, дружа, романа ня кручу; дый ня думаю з парабчанкай! Каб апастырыць усю радню! Не!

— Плюнь ты на гэта. Не жаніцца-ж табе на ёй, а пагуляць лепш, чым з тымі.

— А ўжо-ж, калі папраўдзе казаць, то і я заглядваў на яе. Вельмі-ж прыгожая. І адкуль такія бяруцца толькі сярод мужыкоў! Я думаю, што, каб яе апрануць паненкай, ды троху павучыць, усім-бы нашым нос дала.

— Ніна, прынясі варэньня!—звярнуўся Лявон да яе на кухню, хоць варэньне было яшчэ, але сказаў нарочна, каб яна прышла ў сталовую.

А калі Ніна, апусьціўшы ўніз ад саромлівасьці вочы, клала варэньне ў сподкі, яна здавалася яшчэ прыгажэй, і сябра Лявона ня стрымаўся, праказаў:

— Прыгожая-ж ты, дзяўчына, укахаўся ў цябе я.

— Ня сьмейцеся вы ўжо. У вас-жа прыгажэйшыя ёсьць,—адказала Ніна.

Вечарам Лявон хадзіў па пакоі і думаў аб Ніне. Нядобрую справу задумаў. Абудзілася ў ім нешта зьвярынае.

„Хаджу я вот з сваімі, роўнымі сабе дзеўкамі, хлушу ім, жаніцца зьбіраюся і абрыдла ўсё гэта. Дык чаму-ж не пажартаваць з гэтай вось дзікай, вязковай дзяўчынкай? Маладая яна, прыгожая. Стаюся, ласкава падыйду. Ды што там! Круціць, дык круціць роман. А потым што?.. Чаго аб гэтым думаць. Скажу, каб аборт зрабіла, заплачу, а то і проста выгнаць

можна будзе, ажанюся, і нічога яна мне ня зробіць.

VIII.

Блізка вясна...

Неяк адразу зьбег з поля сьнег, лёд з рэчкі кудысьці сплыў. Сонца пачало ласкавей пазіраць на зямлю. Дзень-ада-дня ўсё больш і больш давала сябе знаць надыходзячая вясна. Вось ужо і траўка пачала вылазіць з зямлі. Узяліся сяляне за поле, узялася і Ніна за працу: рыхтавала зямлю ў горадзе.

Хутка і вялікдзень мінуў. Пабыла Ніна ў вёсцы сваёй, грошай трохі сваім занесла.

Мінула і першае мая. Шумна прайшло гэта свята ў горадзе, але Ніне не давялося пабыць там з дэманстрацыяй на вуліцы, хоць вельмі хацелася, гаспадыня ня пусціла.

Вясной праца захапіла Ніну цалкам. Ад раньня й да вечара з песьняй,—весела было ў полі побач з другімі дзяўчатамі.

А паненкі ў пакоях праглі, злавалі. Хадзілі ў горад кожны вечар, адтуль прыходзілі яшчэ больш узлаванымі. Маці каля дачок увесь час круцілася, глядзела за іх вопраткай, прыдумвала ім новыя забавы.

Тым часам Лявон нешта часта стаў прыходзіць у поле, дзе была Ніна. Браўся памагаць ёй, загаварваў з ёю неяк ласкава. Яшчэ лепшым ад гэтага здаваўся цяпер ён Ніне.

І ў полі, калі нікога вакол ня было, калі садзілася адпачыць Ніна, у галаве зьяўляліся незнаёмыя дагэтуль ёй думкі, а перад вачыма ставіўся вобраз чарнявага хлопца. Ведала яго

Ніна, але баялася нават сказаць сабе аб гэтым. Толькі прыходзячы з працы, часьцей старалася бачыць Лявона. Неяк прыемна рабілася, калі ён што-небудзь гаварыў да яе. Прыемна было бачыць яго заўтра ў полі, яго твар з прыемнай усмешкай да яе. Верыла маладая душа Ніны, не адгадвала бяды, што хаваецца за прыемнай усмешкай на твары Лявона.

Нават больш за сабой наглядаць стала. Косы падправіць, хустку прыгажэй завяжа. А ён, як-бы адгадвае ўсе думкі Ніны. Увесь час на вочы ёй паказваецца, так і ўвіваецца каля яе, нашэптвае ёй розныя словы ласкавыя, хваліць прыгожасьць яе. І гэтай ласкай прыгарнуў да сябе сэрца дзяўчыны, што ня ведала ласкі раней.

Адзін раз...

Субота. Вечар. Ніна сядзела ў пакоі і думала аб сваёй вёсцы, аб тым, як яна з дзяўчатамі калісьці гуляла ў гэтыя часы. Якія прыгожыя песьні сьпявалі тады яны. Жывыя малюнкi вёскі роднай паўсталі перад вачыма, жывыя вобразы яе равесьніц. Вось яны, вясёлыя, вольныя сёньня, мусіць, сабраліся з хлопцамі за гумном на бяровеньні, сядзяць і сьпяваюць, як і раней... А з-за іх пазірае так ласкава вобраз яго—чарнявага. Ніна спаймала сябе на думцы аб Лявоне.

„Што-ж гэта ён усё лезе мне ў галаву, ці не ўкахалася ў яго я?“ пытала сябе Ніна.

Сёньня пуста ў доме Галіноўскіх. Дочкі ў горад пайшлі. Гаспадар з гаспадыняй дзесь таксама прапалі. Лявон дома нарочна застаўся, чытаў кнігу.

„Не, нешта ня лезе ў галаву чытаньне. Чортава дзеўка зачаруе, калі хочаш, мяне. Ха-ха-ха! Вось і роман. Трэба сёння папробаваць“, падумаў ён. „Нікога-ж няма“. Пазаву яе ў чоўне пакатацца“.

Калі Ніна, счуўшы шаг і ля сябе узняла вочы ад вакна, яна ўбачыла перад сабой Лявона. Ён гаварыў:

— Ніна, хадзем пакатаемся ў чоўне, вельмі добры вечар сёння.

Узяў яе за руку, падняў з лавы. Сэрца ў Ніны моцна забілася ад гэтага, і яна, не абдумаўшы, праказала:

— Хадзем.

Каля берагу пад вербамі чаўны былі прывязаны.

Узяў вёслы, адвязаў човен. Усадзіў перш Ніну, за ёй сеў сам.

Шырока ўзмахваў вёсламі, а ад гэтага лёгкі човен хутка падаваўся наперад.

Вакол ціш у прыродзе чаруючая...

З аднаго боку рэчкі лес цёмны, пакрыты таемнасьцю надышоўшай ночы, з другога—лазняк маленькі. А пасярэдзіне чыстая, як крышталь, вада, далёка ў ёй недзе адбіваюцца раннія зоркі, месячык адсвечвае.

Ніна адчувала сябе вельмі добра, вырваўшыся з пакояў, забылася на нейкі час празлыдню-гаспадыню з яе лаянкай, якой цяпер усё гатова была дараваць з-за яго.

— Спой што-небудзь; ты, Ніна, вельмі добра сьпяваеш,—праказаў Лявон.

— А якая-ж песьня цікавіць вас?

— Ды хоць якая, абы ты пяла.

Ад гэтай пахвалы пачырванеў твар Ніны. Засаромілася, і, каб захаваць гэта, яна запела.

Спакой вясенняй ночы парушыў прыемны дзявочы сьпеў. Здаровы, чысты, прыродны голас, сумам пранятая песьня, якую можна пачуць толькі ад вясковай дзяўчыны, у якой усё жыццё было працята сумам, трывожлі душу слухаўшага яе.

І Лявон заслухаўся. Заслухаўся песьняй аб долі дзяўчыны, пакахаўшай хлапца, аб тым, як разьбіваюць шчасьце каханкаў бацькі.

Пяючы, Ніна пазірала ўбок кудысь. Яе твар цяпер, ахоплены натхненнем сьпеву, пры сьвятле месячыка здаваўся дзіўным малюнкам прыроды. Здавалася, што гэта дзяўчына—зьявішча вясны, што вясна падарыла гэту дзяўчынку прыродзе, каб у ёй паказаць людзям сваю прыгожасьць, усё сваё хараство...

— Вунь там да берагу пад'едзем ды вылезем,—праказаў Лявон.

Скора човен ткнуўся носам у пясок. Лявон падцягнуў яго яшчэ трохі, а потым паслаў на мураве пінжак і запрасіў Ніну сесці.

— Дзякую, я буду стаяць, вось кветак назьбіраю.

Але апаўшая ўжо раса мачыла ногі, і яна хутка зноў стала ля Лявона.

— Паедзем дамоў.

— Пачакай яшчэ трохі.

А пра сябе Лявон думаў:

„Ну трэба пачынаць“.

— Сядай, Ніна!—узяў за руку, пасадзіў побач і гаварыў:—Ніна, якая ты прыгожая дзяў-

чына. Я першы раз у жыцьці сваім бачу гэтку прыгожую... Я вельмі рад, што ты ў нас у доме... Я шчаслівы ад таго, што часта бачу цябе...

— Што вы! Што вы!—пужліва праказала Ніна.—не кажэце гэтага!

„Што ён надумаў?“ Гэта страшная думка патрывожыла сэрца, але зараз-жа зьнікла, калі Ніна: глянула на ветліва пазіраючы твар Лявона.

„Ці-ж ён такі... Не, не, ён гэтага ня зробіць! Ён такі добры“.

А Лявон казаў.

— Ніна!.. я кахаю цябе!—Абняў рукой, рукой за галаву ўзяў, прыхіліў да сябе яе твар і пацалаваў. Ад пацалунку нечаканага ўздрыганула Ніна. Ёрванулася з рук Лявона, але ён моцна трымаў.

— Чаго вырываешся, ці сярдуеш на мяне за што?

— Я не сярдую, за што сердаваць. Але ня трэба гэтага. Ня веру я вам, сьмеяецеся вы з мяне.

— Што ты, што ты, Ніна! Ці-ж магу хлуціць я. Я праўду кажу, праўду ад шчырага сэрца...

А сам думаў: „Што, каб паслухаў хто з боку, ні за што-б не дагадаўся, што хлушу я“.

— Я праўдзіва кажу, што кахаю цябе, Ніна.

— Не, ня верыцца мне нешта ў гэта, сэрцу майму ня верыцца. Не кажэце аб каханьні мне, ня трэба вам гэтага казаць. Вы—вучоны, бацькі вашы багатыя, а я толькі парабчанка

ваша, і вам сорамна сярод людзей будзе за мяне. Ня трэба... Ленш паедзем да хаты.

— Пачакай, Ніна, скажы хоць адно слова, скажы ці кахаш хоць трохі мяне ты?

— Я... я не ведаю.—Пачырванела.—Я кахаю вас... Але ўсё гэта дарма.. Едзем дамоў. Ня пытайце нічога ў мяне... Ці-ж мне...

Назад з вадой сам плыў човен. Сядзелі моўчкі.

Ніна вочы кудысь у вадку накіравала, дзе адбівалася мігаючымі ў ёй зоркамі цёмная сінева неба начнога. Нешта захапіла яе душу сёння, нейкае прыемнае, невядомае дагэтуль ёй пачуццё сьціснула грудзі. Ніна нават баялася моцна дыхаць, каб ня спужаць гэтага, што вось у грудзёх, што хоча вырвацца адтуль, хоча словамі Ніны гаварыць аб сабе яму, губамі яе цалаваць яго. Аднекуль пробавала падкрасьціся думка цёмная, якая шаптала сэрцу:

„Недавярайся яму, дзетка... абманіць, пагубіць“. Але гэту думку праганяла другая: „Не! ён такі добры... ён шчыра кахае мяне“, і ад гэтага яшчэ больш захапляла Ніну незнаёмае пачуццё каханьня.

З чоўна, не разьвітаўшыся, хутчэй пабегла да сябе ў кухню.

„Ну, значыць клые... Толькі каб сур'ёзна не ўкахацца ў яе. Нешта-ж бярэ такі мяне за сэрца. І ўкахаўся-б, каб ня была яна нашай парабчанкай“, разважаў з сабою Лявон.

За гэтым вечарам пацягнуліся яшчэ такія. Часьцей сталі гуляць Ніна з Лявонам. Ніна

толькі адным ім цяпер жыла. Даверылася толькі яму...

IX.

Ноч цёмнай дзяругай зацягнула ўсё. Густа-густа ўсеяна зоркамі неба.

У адчыненае да лесу вакно высунула на двор галаву Ніна,—думала:

„Як добра было, як прыемна я адчувала сябе там у лесе. Пайшлі гуляць... Ён зноў казаў мне аб сваім каханьні. Цалаваў так горача“.

Зачыняла вочы і ўспамінала, як Лявон песьціў яе ў час прагулкі ў лесе.

„Ён абяцаў жаніцца на мне, хоць наперакор бацьком. І я яму аддалася. Аддала ўсё, усё... Гэта было яшчэ зусім нядаўна, усяго некалькі тыдняў прайшло. А цяпер?.. Чаго ён як-бы халадней неяк да мяне стаў адносіцца?.. Ці не перастаў кахаць? Хоць і кажа ён, што заняты цяпер, што ня хоча, каб бацькі зразу аб усім праведалі, але“...

Чорная думка ўсё часьцей моцна сьціскала клешчамі галаву, лезла ў самае сэрца, казала:

„Ён абмануў, ён кіне цябе, ён толькі пасьмяяўся з цябе, дзяўчына, сябе пацешыў. Ці-ж ты забылася, што ён паніч, а ты, ты—парабчанка яго? Як-жа гэта ты яму паверыла?.. Тады ён прыкінуўся закаханым, каб узяць цябе, а цяпер адпіхне, прагоніць, калі ў цябе будзе дзіця“.

Дзьве думкі ў галаве Ніны змагаліся:

„А што, як і сапраўды абмануў? што тады? Тады... тады скончу з сабой, утаплюся... Бо

як-жа на вочы людзям пакажуся?.. А мо', а мо' не абманіць? Няўжо-ж ён гэтак падобен да другіх багацеяў, што насьмяхаюцца толькі над дзявочай красой“.

Гэтыя думкі цэлыя дні ня выходзілі з галавы Ніны, не давалі спакою ёй.

Х.

Добрым выдаўся ліпнёвы вечар. Паненкі гуляць у горад накіраваліся, зьбіраўся і Лявон.

Ніна ўжо некалькі дзён думала аб тым, што павінна сказаць аб усім Лявону, спытаць у яго: што-ж ён сабе думае? Сёньня надумалася канчаткова пагаварыць з ім.

І калі ён накіраваўся на вуліцу, клікала:

— Лявон, ці можна на пару хвілінак?

— Ну, што табе? кажы,—нездаволена адазваўся той.

— Лявон! ты вось сярдуеш на мяне, а за што? Няўжо-ж ты забыўся на ўсё, што казаў. Дзе-ж твае словы? Дзе каханьне, аб якім ты гаварыў? І бачыць мяне ўжо ня хочаш?

— Што ты ўздумала... Проста некалі мне, спраў у горадзе больш стала. Дый адкуль ты гэта ўсё ўзяла? Ты аб чым сёньня хочаш казаць?.. Я сьпяшаюся ў горад. Кажы, а то мама ўбачыць... будзе...

— Дык табе сорамна быць са мной? А я-ж твая... Я зацяжарыла...

— Што? што ты сказала?.. зацяжарыла?

— Але. У нас, Лявонка, дзіця будзе...

— Ты праўду кажаш?—пужліва, але ветлівей спытаў ён.

— Вядома-ж праўду... Чую я ўжо, што ёсьць...

— Ты нікому аб гэтым не казалася?

— Не.

— Трэба, каб дзіцяці ня было! Чуеш, Ніна. Маладыя яшчэ мы, можам пачакаць...

— Як-жа гэта? А што-ж ты казаў тады?..

— Казаў... Я кажу, што ня трэба нам пакуль дзіцяці. Рана. Аборт зрабіць табе трэба...

— Дык ты мяне не кахаш, Лявон? Кажы!

— Не пара аб гэтым казаць... Кахаю... Але... Заўтра я пагавару з суседкай, вось тут, недалёка, яна абарты робіць... Ты да яе сходзіш... Нам рана цяпер дзіцё мець... З жаніцьбай пачакаем. А пакуль бывай, я сьпяшаюся.

„Так... не кахаш... так яно і ёсьць... Абмануў... Насьмяяўся толькі, сябе здаваліў... Загубіў мяне, маладую, прыгожую... Як-жа на людзей цяпер пакажуся?.. Аборт рабіць... Ну, што-ж, зраблю, але й табе не дарую... не дарую!..“

XI.

На ўскраіне гораду, у закавулку захавалася хата Гарпіны-абортніцы. На ўсю акругу Гарпіну ведаюць. Шмат ходзіць да яе дзяўчат, жанчын. Абарты робіць і жыве, нічога ня робячы, Гарпіна.

Вечарам, як добра сьцямнела, пазакавулку ішлі ўдваіх да хаты Гарпіны.

— Адчыні, гэта я...

Дзьверы расчыніліся, а з хаты на прышоўшых чымся кіслым, тухлым пацягнула. Гарпіна абглядала Ніну.

— Ай, прыгожанькая-ж ты, дзяўчына. Шкода, шкода цябе мне. Вельмі-ж маладая...— Гарпіна ківала галавою.

— Кінь свае прыказкі. Я табе ўчора казаў, што прыдзем, дык як ты, зробіш, каб ня было дзіцяці? Добра заплачу... Ды каб нікому, а то...

— Зраблю, распраніся, галубка,—зъварнулася яна да Ніны.—Зраблю... Дзякаваць богу ня першы раз, не адной рабіла... А навошта-ж каму казаць?.. Зраблю, ды яшчэ як! І кахайцеся тады на здароўе.

Гарпіна павяла Ніну ў другі пакой і там пачала апэрацыю. Адтуль чуліся стогны Ніны, прыгавары Гарпіны.

„Чорт-бы яе ўзяў! Вось нарабіла бяды... Забрухацела. І пасунулі-ж мяне чэрці гэту комэдыю йграць... А што, як бацькі даведаюцца, прыяцелі—што тады? Засьмяюць... Трэба, каб хутчэй яна выкінула тое дзіця, ды падгаварыць бацьку, каб расквітаў яе, хай ідзе дамоў... Каб толькі ніхто не праведаў... Можа як абойдзецца,“ думаў Лявон.

Праз колькі часу вышла Гарпіна, а за ёй і Ніна з заплаканым тварам.

— Ну, як?

— Зраблю... Вось яшчэ разы са два прыдзе і нічога ня будзе. Ты праз два дні яшчэ прыдзі... Наглядай за сабой,—зъварнулася яна да Ніны.

Зноў закавулкам пайшлі да хаты. Ніна плакала, але нічога не гаварыла Лявону. Ён рад быў гэтаму, бо спадзяваўся, што прыдзецца

слухаць усю дарогу яе папрокі, і ад гэтага сьпяшыў хутчэй дамоў.

Яшчэ два вечары схадзіла Ніна да Гарпіны. Гарпіна заводзіла яе ў свой прыёмны пакой, распранала і, узяўшы свой самаробны струмант, рабіла апэрацыю абарту. Агнём паліла Ніну ад гэтага, але цярпела. Думала: „сама вінавата, паверыла... аддалася“. І як-бы ў апраўданьне сабе: „я-ж яго кахала“... А калі прышла апошні раз да Гарпіны, тая праказала:

— Ну, ня будзе дзіцяці... Больш ня трэба прыходзіць. Вось гэта вазьмі і пі, і падала бутэльку з чымся жоўтым...

У вапошні раз закавулкамі ішла Ніна, плачучы. Нешта паліла ўнутры, часам аж ісьці немагчыма было.

„Пройдзе, гэта цяпер толькі так баліць“, думала яна.

Ніна ведала ўжо, што абмануў яе Лявон, назьдзекваўся над ёю, не кахаў яе, і цяпер прыкідваўся ласкавым, каб яна на аборт згадзілася, а потым кіне, прагоніць... „Бедная я дзяўчына, хто заступіцца за мяне, хто? Мусіць доля, лёс мой такі ўжо, што суджана прапасьці ні за што... Але-ж не! Знайду і на яго ўправу... Знойдуцца і за мяне людзі“...

XII.

Ціха ў пакоях. Як-бы ні душы няма. Толькі сонечны прамень сьмяецца, іграючы па памосту. На лаўцы гаспадыня з шыцьцём сядзела, побач баба-суседка і аб чымсьці жыва гутарылі.

— Нешта парабчанка ваша пахудала...
— Але, і нешта сумуе ўвесь час. Чаго б гэта?
— А ці-ж вы ня ведаеце?..
— А што?
— Неяк няхораца казаць.
— Дык што? Можа...
— Але, але. Уся-ж вуліца ўжо гаворыць, што парабчанка Галіноўскіх затаўсьцела, дык каб дзіцяці ня было, аборт у Гарпіны зрабіла. Уся-ж вуліца кажа,—праказала як-бы баючыся, што тая не паверыць.

— Што ты кажаш! А ад каго?
— Хто іх ведае...—яна неяк з умыслам усміхнулася,—гавораць, быццам з Лявонам вашым... Але ня веру я.

— Што ты! Звар'яцела! Каб мой Лявон з парабчанкай... Да ці яму дзяўчат не хапае...

— Дык я-ж кажу, ня веру, але людзі кажуць.

— Плёткі гэта! Мой сын дваранін, а яна што? З ёй ня стане свайго імя няславіць... Я ёй пакажу... Вон сёння-ж з двара выганю... Каб я... У маім доме...—зайшлася ад злосьці, што пра яе сына, пра двараніна, вуліца кажа такое. Сярдуючы кінула шыцьцё.

У гэты дзень Ніна ў полі жаць папрабавала, але жаць, сагнуўшыся, немагчыма было. Ламала сярэдзіну, ныла там. Як сагнецца, дык разагнуцца няма як. Боль у нутры вялікая адчувалася.

„Гэта з абарту. Згубіла, згубіла сябе я. Што-ж рабіць цяпер?“ Заплакала. Адпачыць села, але ня сыціхала боль. „Пайду дамоў. У

жанаддзел пайду, пажалюся.. Засуджу яго".
Зносіла снапы нажатыя і пайшла.

— Чаго-ж працу кінула?—сустрэла яе гаспадыня.

— Хворая я,—праказала гледзячы ў зямлю,—няма сіл працаваць.

— Хворая!.. Захварэла, з хлопцамі шляючыся!.. Хворая кажаш, а аборт чаго рабіла? Шлюха!.. Сёньня-ж вон з двара!.. Шляешся, ды яшчэ імя маё няславish!

Крыўда хлынула да сэрца ў Ніны ад гэтых слоў.

— Дык твой-жа сын абмануў! Ён зняславіў мяне. Дык няславіць можна вам, паном, а цяпер праганяеце? Не! Скажы сыну, што не дарую яму, жаліцца пайду. Вы, вы зьелі мяне, людзеі праклятыя.

Кінула серп, пайшла па шляху ў горад.

Гаспадыня кінулася да мужа.

— Сёньня-ж расквітаць яе, каб і нагі яе ня было тут, гэтай мужычкі... Чуеш?.. Сёньня-ж!..

XIII.

У пакоі жаночага арганізатара сёньня было пуста, цішэй, як у другія дні, і таварыш Паша, сама жанарганізатар, сядзела над разгорненай кніжкай, думала аб долі жаночай: „Вось кожны дзень некалькі жанчын перабудзе. Адну мужык б'е, душу вышыбае. Друкую хлапец абмануў і кінуў. А гэту абдзялілі ў вёсцы, не далі сенажаці. Гэта ў горадзе служыла, але нешта неспадабалася гаспадару і ён выгнаў на вуліцу... Колькі гора, колькі здзекаў церпіць яшчэ цёмная жанчына.

Цёмная, забітая. Ды і як-жа ня быць ёй цёмнай, забітай, калі сотні год стваралі гэту цемру і забітасць усе: царскі ўрад, школа, царква. Забівала й само жыццё, бо лад ужо такі буржуазны. Узварушыла жанчыну рэволюцыя, абудзіла яе, але цяжка яшчэ павесці яе па шляху да лепшага жыцця. Шмат перашкод яшчэ: няпісьменнасць, цэркаў, якая цяпер толькі й трымаецца на цёмнасці жаночай. Але крануўся ўжо лёд. Ён хутка пойдзе, знясе з шляху свайго гэтыя перашкоды“.

Думкі Пашы былі перарваны ўвайшоўшай маладой дзяўчынай.

— Добры дзень! Ці тут жанаддзел?

— Добры дзень! Тут, сядай, сястрыца, што скажаш?

— Паскардзіцца прышла да вас, параілі мне сюды, дапамажэце.—Сьлёзы перашкаджалі гаварыць.—Я служыла ў Галіноўскіх. Сын усё круціўся каля мяне ласкай. Пакахала яго я. Ён паабяцаў, што жэніцца. Абмануў мяне. Потым павёў да Гарпіны, каб аборт зрабіла. Захварэла цяпер я,—зноў сьлёзы на вочы набеглі,—памажэце! вось паліць у мяне ўсё ўнутры. Нічога рабіць не магу. Згубілі яны мяне, а цяпер на вуліцу выкінулі.

„Яшчэ адна ахвяра панскай прыхамаці. Бедная, слабая. Хто-ж табе дапаможа, калі ня мы, якім адчыніла вочы рэволюцыя. Паможам табе, сястрыца“,—думала Паша.

— А ты працавала без дагавору ў яго?

— Ня ведала я нічога.

— Добра! Мы паможам табе. Перадамо справу ў суд і за тое, што абмануў, і за тое,

што працавала дарам на яго.—Напісала нешта на паперцы.—Гэта на, у больніцу сха-дзі і адтуль зноў сюды прыдзі, сёння-ж.

Потым па тэлефону гаварыла ў суд.

— Таварыш Сьцяпан! Справа да вас. Зараз туды дзяўчына прыдзе... Трэба над Галіноўскім суд паказальны ўладзіць. Быўшы памешчык. Наняў у парабчанкі вясковую 18-цігадовую дзяўчыну і сын абмануў яе, потым завёў да бабы аборт рабіць. Дзеўка захварэла, мусіць, не паправіцца, бо ў сярэдзіне боль. Я выяўлю абортніцу і яе трэ' будзе прыцягнуць да адказнасьці... Дык кажаш, цераз два тыдні зробім? У Мазалаве? Добра, ды каб жанчын больш прышло, каб суд быў навучальным.

Потым званіла ў райпрофбюро.

— Таварыш старшыня, справа да вас. У Галіноўскіх парабчанка была без дагавору. Амаль што зусім не плаціў ёй, а цяпер прагнаў. У суд справу перадайце...

Потым чакала Ніну і думала.

„Ня зьнесла іх з зямлі хваля рэволюцыі, гэтых павукоў, гэтага сьмецця гісторыі. Трывожаць яшчэ яны нас, цягнуць сок з цёмнай, працоўнай жанчыны... Яшчэ адно маладое жыццё загубілі. Пачакайце-ж!“

Ад доктара Ніна прынесла пісульку: „Хворая, мы тут памагчы ня можам, трэба ў больніцу, у Смаленск“.

— Не бядуй, сястрычка! Справу тваю перадала я ўжо ў суд, зараз сходзіш туды, а цябе ў больніцу ў Смаленск пашлем. Прыдзі праз колькі дзён сюды, я прыгатую ўсё.

З жанаддзелу не вярнулася да Галіноўскіх Ніна, а пайшла дамоў у вёску.

Зноў шляхам ішла.

Сонца ў небе радасна, радасна сьвеціць, як-бы сьмяецца чагось. Толькі бярэзіны старыя неяк глуха гудуць, як бы плачуць над сваёй прайшоўшай моладасьцю, як-бы кажуць: „Былі мы маладымі, кучаравымі. Грэла нас сонейка, песьціў вецярок, ня раз хістала бура, нагінаючы да самай зямлі, не адну зламала бура з нас, але мы ўстаялі, вырасьлі. Ты-ж, дзяўчынка, ня-вы-ня-се-ш-ш-ш... Ня-вы-ня-се-ш-ш-ш гора свайго жыцьцёвага. Ма-ла на сьвеце жыла яшчэ. Гу-гу у-у-у, гу-у-у-у“— гудзелі бярэзіны.

XIV.

Ужо ўсё Новае Сяло пра Ніну ведала.

Дзяўчаты вечарамі, сядзячы на прызбах, шушукаліся, абгаварвалі яе. Бабы старыя плёткі па сялу пусьцілі, што распусьцілася ў горадзе Ніна, гуляць з усімі стала, а цяпер ад таго хварэе. Стараліся ўкалоць гэтымі плёткамі Якава: „А-я-я! як-жа гэта ты дапусьціў яе, ці-ж гэта гонар? Усё сяло зьняславіла, а? І ў хату ня пушчай яе цяпер“.

Больш за ўсіх мачыха старалася.

— Гэнь дачушку маеш! Мо' й гэтыя такія растуць? Узгадаваў, дзякаваць богу, на сваю галаву шлюху. Чуеш! У хату ня пушчу яе, каб і ня швэндалася тут. Дзе здабыла, хай там і бярэ на лекі!

І калі Ніна йшла да хаты па вуліцы, бабы, дзеці ў вокны пазіралі, ківалі галавамі, шу-

шукаліся. Дзяўчаты з жалем пазіралі на яе. З жалем, бо ведалі пра долю гаротную дзявочую, ведалі, што з кожнай такое можа стацца.

— А пахудзела-ж як!..

Убачыўшы Ніну ў вакно, мачыха нарыхтавалася вылаяць яе, каб тая з хаты ўцякла.

— Прышла! Нарабіла ўжо? Як з бацькавага вока, дык і гуляць? Пуза зрабіла, абарты робіш, ды мо' й ня раз?.. Перагулялася, дык захварэла, а цяпер на бацькаў хлеб ідзеш?.. А?.. Глядзі вось на сваё дзіцятка, любуйся,— зьвярнулася яна да Якава.

Ніну сьлёзы душылі, крыўда вялікая-вялікая на сэрцы, хацелася так багата сказаць аб тым, што ні яна вінавата. Але ці-ж яна зразумее...

Якаў стаяў сярдзіты ля стала. Шкода было бацьку сваёй дачкі. Хацелася, каб яна спрачалася з мачыхай, каб сказала, што не вінавата, каб апраўдалася чым. Лягчэй-бы было тады ў яго на сэрцы. А яна маўчыць, маўчыць, і ад гэтага ня стрымаўся Якаў.

— Як-жа гэта, дачка? Як гэта бацьку зняславіла? Цераз цябе людзі не даюць праходу, цераз цябе сорамна мне на вуліцу выйсьці!

А яна маўчыць, нават ня плача.

— Дык вон-жа! вон з маіх вачэй! Ідзі да таго, з кім швэндалася!

— Гані, гані яе! Каб і нага яе паскудная тут ня была!

Прарвалася ў Ніны, не змагла маўчаць.

— Годзе, бацька! Не клянi ўжо так! Сыйду з тваix вачэй, не вярнуся болей! Ня буду перашкаджаць i табе, мачыха!

Чорная, страшная думка рашуча засела ў галаве Нiны.

Павярнулася, вышла. Па дарозе зноў—на шлях.

„На што жыць цяпер? Куды-ж я, хворая, непрацаvitая дзенуся? Лячыцца? Ха-ха-ха! На што? Каб жыць, каб сьмяяліся пасья людзі ў вочы? Не! Усё роўна прападаць, дык хай скарэй! Хай парадуюцца людзі. Толькі скажу ў жанадзеле, каб не даравалі яму, каб добра помніў маё загубленае жыццё! А можа i не адно маё?“

Думкі чорныя, як ноч, што абгарнула поле, шлях.

На шляху пад бярэзіну села адпачыць. У сярэдзіне балела, ламала боль сярэдзіну, выварачвала нутро, агнём усё паліла там.

„Зусім, зусім хворая я. Хоць-бы ў горад зайсьці. Скажу там, што лячыцца паеду, а сама“...

Зоркамі неба ўсеяна. Зоркі мігаюць, нібы плача чагось неба. Старыя бярэзіны ў ночы жалобна гудуць.

XV

Падняўшыся ў неба, сваімі ласкавымі праменьнямі цалавала сонца твар Нiны. Грэла яе прамёрзшую за ноч. Нiна сядзіць пад бярэзінай, прыхіліла да яе галаву сваю. Твар проста ў сонца пазірае, на твары ўсьмешка.

Паварушыла рукой, адчыніла вочы.

„Гэта я так позна спала? Пайду-ж хутчэй“.
Зноў чорныя думкі ўзялі ўладу над галавой, бо прайшоў сон, а за гэтым боль прышла несьцярпімая.

Хутка была ў жанадзеле.

— Дзень добры, сястрычка! Сядай. Ну, як жа ты?

— Дрэнна. Зусім хвора! Не магу цярпець больш. Людзі ўсё сьмяюцца з мяне. Бацькі з дому выгналі. Ня жыць мне, мусіць, больш. Вось паліць агнём нутро, нічагусенькі не магу есці. Аслабела зусім, асунулася. А была такая здаровая, такая прыгожая я.

Сьлёзы раўчуком пабеглі з воч.

— Ня плач, сястрычка. Ведаю, што цяжка табе ўсё гэта выносіць. Такая пакуль што доля жаночая, але мы яе, гэту долю, нішчым ужо, знішчым, пераробім! Вось паедзеш у Смаленск, паправішся. Прыедзеш сюды, працу знойдзем. Памагу табе.

— Не, мусіць, не паправіцца ўжо мне. Не працаваць, мусіць, больш.

— Не бядуй! Паправішся, паправішся абавязкова! Плюнь на сьмешкі людзей, не разумеюць нічога яны, цёмныя... Вось табе паперы, едзь, едзь, сястрычка!

Расцалавала Ніну, як маці—моцна, моцна.

— Едзь здаровенька, папраўляйся...

— Бывай... можа...

Вышла Ніна, а Паша з месца не краталася. Надта цяжкія думкі ў галаве.

„Вось здарылася бяда з ёй, дык людзі сьмяюцца, бацькі вон гоняць. Не пашкадуюць, не памогуць нарадай, а сьмяюцца, рады ня-

шчасьцю другога, такога-ж, як самі, няшчасьцю брата свайго. Ах, вёска, вёска!.. Ды што-ж я ад іх хачу? Яны-ж усе цёмныя, забітыя. Іх век ціснулі паны, насьмяхаліся. Іх век прывучалі клапаціцца толькі аб сабе, аб сваім дварэ, паставіўшы іх у такія ўмовы, а другі, брат,—хай гіне, абы я жыў. І вось сьмяюцца над сабой, хоць і шкадуюць у душы, але сьмяюцца, бацькі з дому гоняць... Больш сьвету трэба ў гэтыя цёмныя вёскі, перарабіць іх трэба пановаму, унесьці сьвядомасьць, новае лепшае жыцьцё, новыя, нашы камуністычныя погляды на жыцьцё трэба ўнесьці ў маленькія шэрыя хаты“.

XVI.

Ясны ліпнёвы дзень.

Чыстае, блакітнае неба мігае сонцам.

На вуліцах гораду ўжо жыцьцё штодзеннае ўсіх захапіла. Людзі ходзяць, едуць, усе кудысь сьпяшаюцца.

Ніна з нікому невядомай думкай ішла на рынак у аптэку.

„Куплю... Прыму і няхай! Усё роўна ня жыць“.

Ясна, радасьцю мігаціць неба. Уся прырода неяк асабліва дыхае поўным жыцьцём. Бадзёрыць кожнага чалавека, кожную расьлінку, усё, усё, што вакол жыве ў гэты дзень.

Ніна села на бярвяно, каб далей трохі ад людзей, выняла з-за пазухі нейкі вузельчык, развязаала, усыпала з вузельчыка чагось у рот...

Боль рэзала нутро, паліла агнём.

„Вось-вось згару“, думала Ніна. „Значыць, канец... Так і трэба, бо нашто тут у жыцці такія хворыя... Загубілі мяне... Дурная, дурная я дзеўка! Як лёгка паверыла гэтаму панічу... А цяпер праз яго гіну... Вось хутка канец. Ня буду бачыць сонейка, людзей, больш... Нашто, нашто я гэта зрабіла, мо' правілася-б, доктар-жа казаў... Ах, як хочацца жыць“...

Упала на бяргеньні.

— Сюды, сястрычкі, людзі добрыя, атруцілася дзеўка!

Хутка кучай людзі абступілі Ніну. Лілі ў рот ваду. Нічога не памагала.

— Да дохтара хутчэй трэба яе, мо' адратуе!..

— Хто-ж гэтая дзеўка!

— У Галіноўскіх парабчанкай была. Хварэла, бедная. Яны яе зьелі.

Людзі кучай стаялі, гутарылі, шкадавалі.

— З чаго-б гэта яна?

— Хто-ж яе ведае? Ці мала што можа патрапіцца ў нашым жыцці,—казала адна жанчына.

Ніна ляжала ўжо нярухомая. Вочы яе шырока расчыненыя, пазіралі ў неба. У іх ня было відаць ужо ні радасьці, ні смутку...

— А якая-ж прыгожая, якая маладзенькая!—галасіла баба.

— Ой, вінаваты людзі, вінаваты!

Хмарка набегла на сонца, схавала яго. Засмуцілася надвор'е. Вечер аднекуль набег, рвануў адразу, закруціўся ў вяршынах ліп старых, што гальлём нахіліліся над кучай людзкой. Прастагналі старыя ліпы, як-бы ад болю.

— Гу-у-гу... Загубілі яе... За-гу-бі-лі жыццё
ма-ла-до-е... загубілі...

РУБАНАЎСКІ ВУЗЕЛ

Невялікага росту, прысадзісты, моцны. Невялічкая цёмна-русая барада, загарэлы твар. Лоб прарэзалі тры маршчыны, і гэта прыдавала выгляду чалавека больш сур'ёзнасці і сталасці. Карыя вочы пазіраюць проста ў твар суседу, аб нечым пытаюць, нешта хочуць прасачыць. Каўнер сарочкі ўвесь час расшпілены. А ўсё разам склала здаровага, упартага чалавека, які заўсёды свайго даб'ецца.

— Кручанае было ў нас жыццё, ды яшчэ якое кручанае. Жыццё, як-бы вам сказаць, што мудра збудованая машына, якую круціць вялікае кола. У гэтай машыне тысячы вінцікаў, гаек, за якімі трэба назіраць, каб дзе што не аслабілася, каб ня здарылася перабояў у працы. Гэтай машынай трэба кіраваць умеламу машыністаму, а то прыдзе вораг, аслабіць адну гайку—і пачнуцца стукі, перабоі ў працы, ды такія, што ўсё жыццё парушаць, на другі лад могуць пусціць яго, пакуль знойдзеш гэту гайку, пакуль зноў як трэба завінціш. Умелы, ведаючы жыццё машыністы патрэбен тут, такі, каб у сабе адчу-

ваў кожны стук, кожны лязг гэтай машыны, каб ведаў кожны вінцік, каб умеў на хаду машыны ўгадаць, дзе і ад чаго дрэннае пачынаецца і справіць яго... Вось што... Пакруціла мяне гэта жыццё. Ваяваў з японцамі, потым з немцамі, у плен да іх папаўся, але праз год уцёк; ваяваў і з белымі, наглядзеўся, значыць, на ўсё жыццё.

— Але цябе яно не закруціла?

— Здаровы быў, не закруціла. А шмат каго закруціла. А бывае так, што завяжа хто вузлом жыццё—век не разьвяжаш. У нас гэта яшчэ ў трынаццатым годзе завязалі, закруцілі такі вузел былі каморнікі, хутары мерылі, ну й намерылі, гэта значыць, ды так, што разьмерваць прышлося.

Маленькі конь шагам ідзе па шляху, пазірае ў бакі на авёс, ківае вушмі, просіць, каб гаспадар пусьціў туды. Pole ўжо ў змроку, а ехаць трыццаць дзье вярсты, і Лявон Шырокі—так звалі хурмана—пакуль ня зусім сыцямнела, сьцёбаў каня пугай, тузаў за лейцы, ад чаго конь пачынаў бегчы трушком, а Лявон абарачваўся да яго сьпіною.

— Дык ён, гэты Драздоўскі, так завязаў нам вузел, што каля дзесяці гадоў разблытвалі, чуць канец знайшлі. Я, значыць, старшыня сельсавету, ну за ўсіх і дуўся, шукаў канца.

Лявон любіў гаварыць аб гэтай гісторыі з сваёю вёскаю. Ён ведаў яе, як свае пяць пальцаў, і цяпер, калі ўбачыў, што я зацікаўлены, пачаў апавядаць.

Ужо зусім сьцямнела. Ззаду далёка блішчэлі агні гораду, наперадзе чарнеў лес. Дарога ўхабістая, гразкая і ехаць можна толькі ступою, асабліва ноччу. Дый конь замарыўся.

— Чаго сьпяшацца, надвор'е гэткае добрае, у такі час адпачываеш толькі на дварэ, здорава гэта.

Лявон сыпаў у модную крашаную люльку— з Нямецчыны прывёз—самасейку, падпальваў яе, разы два пацягваў і гаварыў; а самасейка выгарала, тады ён зноў сыпаў, падпальваў і зноў пасьпяваў пацягнуць ня больш двух разоў.

— Бачылі мы, што нас блытаюць, што з нашага жыцця нехта каронкі вузламі робіць, а разблытаць іх не маглі, пакуль добры чалавек не знайшоўся, канец нам паказаў.

Зноў насыпаў люльку, а потым словы паліліся адно за другім раўчуком ціхім, часам у словах чулася скарга, сярдзітасьць, часам поўнае здаваленьне тым, што ўдалося развязаць вузел, удалося перамагчы ўсё і паставіць на сваім, як хацеў, як трэба было.

Наваліцца на каго бяда, будзе ціснуць, пакуль зусім ня прыдушыць. Так і з Рубанаўкай зрабілася. Увесь час дождж сыпле, вуліца ад гэтага зусім лужынай робіцца, ні табе там прайсьці ні з возам праехаць. А да гэтага яшчэ адно ліха. Кожны дзень прыходзіцца рубанаўцам шукаць закінутую недзе ў полі палоску. То закосіш чужога трохі, то заарэш, а праз гэта кожны дзень сваркі, паняття.

Самым вучаным у Рубанаўцы поп Ігнат лічыўся ды яшчэ прысланая сюды на зіму настаўніца, але яна зусім дзіцё, яе мала ведалі.

Поп кніжкі чытае, пра ўсе парадкі ён ведае. Поп прыглядаецца да жыцця ў Рубанаўцы.

Вечарам, у нядзелю, зайшоў да Міхаля. Там быў і стараста рубанаўскі.

— Чаго вы сварыцеся, чаго?—пытаў поп:— трэба толку якога шукаць, толку, а з сваркі што. Я шмат думаў аб вашым жыцці бес-талковым. Ну, куды яно варта.

— Самі, бацюшка, гэта ведаем, але дзе толк знайсці?

— Знайсці лёгка. На хутары трэба вам выйсці. Гэта значыць, выдзяляць табе, Міхаль, усю зямлю ў адным месцы, хутарам, жыві там, што хочаш у гаспадарцы сваёй рабі, усё табе пад бокам: і поле, і сенажаць. Для вас вельмі карысны будуць хутары, у каго зямлі ёсць даволі. Ну, а ў каго няма, альбо мала... ім усё роўна. Усіх не пароўніш, сам бог падзяліў людзей так. А вам карысьць, вялікая карысьць будзе. Ваша згода толькі трэба, ды яшчэ трохі з тых, каб згадзіліся выйсці на хутары. А выйдзеце—багацце станеце...

Поп размалёўваў перад імі хутарское жыццё.

— Мы згадзіліся, хто будзе сабе ворагам, адракацца ад таго, што карысна яму, хіба дурны толькі,—казаў Міхаль.—Яно й сапраўды хутар лепш за ўсё. Зьбярэш гэта ўсю зямлю ў адзін кавалак, вунь колькі будзе, цэлы маёнтак, добра можна жыць, толькі

сядзі, назірай, а рабіць будзе каму. Давай вып'ем, бацюшка, дый прашэньне сёння напішаш ты нам, а ўжо мы абробім іх, пагодзяцца.

— Я заўсёды гатоў даць вам парадку добрую, суседзі. Я, як духоўная асоба, павінен клапаціцца аб вас,—калі поп быў крыху выпіўшы, у яго язык вярнуў пахвальбу сабе й богу.—Бог аб нас клапаціцца... Каб ня было бога... цьфу! цьфу! што я кажу!—каб ня было веры, не патрэбны былі-б і мы тады, духоўныя, і народ праябаў-бы ў цемры крамешнай, як быдла без пастуха. Мудры тварэц зрабіў сьвет, паставіў кожнага з нас на сваё месца. Вялікая яго мудрасьць, недасяжная для людзей.—Хутка язык пачынаў блытацца, і поп плёў абы-што.—Усемагутны бог, а мы, я і ты, Міхаль, мы—чэрві, чэрві, поўзаць павінны перад богам, думаць нам аб ім, аб парадках яго, грэх... А мы лепшага шукаць хочам, так жыць, як ён паказаў, ня хочам... Усё каб больш. Грэх гэты, грэх... Але вера наша акупіць грахі...

Назаўтра ад хаты да хаты хадзіў стараста, заклікаў рубанаўцаў на сход.

Там, дзе пачынаецца Рубанаўская вуліца, стаіць рабы спаракнелы слуп, калісь пахварбаваны быў. На слупе бляха прыбіта, якая кожнаму чалавеку гаворыць, што ў Рубанаўцы сто восемдзесят сем гаспадароў, чатырыста дванаццаць мужчын, чатырыста семнаццаць жанчын. Гэта, відаць, даўно было так, а цяпер лічбы яшчэ большыя.

Вакол Рубанаўкі палоскі вузенькія, даўгія, засеяны, чым папала, ад чаго поле здаецца рабым. Палоскі ў самыя хаты канцамі ўперліся, абціскаюць іх з усіх бакоў, гоняць у самую лагчыну, у самую грязь.

Рубанаўцы толькі ўзіму забываюцца аб сваёй грязкай вуліцы, толькі ўзіму вольна ходзяць па ёй, а ад вясны самай раньняй і да восені познай стараюцца абыйсьці яе загуменьнем. Ходзяць рубанаўцы з закасанымі порткамі лета, вясну і восень, так ужо з гэтым звыкліся, ходзячы па грязі. Кожную раніцу, як выходзіць на вуліцу рубанавец, лае ён грязь, лае яшчэ некага, хто як-бы вінен у гэтай грязі. Усе так рубанаўцы робяць, але ніхто з іх ніколі не папробаваў пагаварыць аб гэтым з суседзямі, каб наладзіць вуліцу, ня пробавалі гаварыць ад таго, мусіць, што занадта яна ім надаела, гэтая грязь. Кожны казаў сабе: „Не аднаму мне грязь шкодзіць, чаго-ж я пайду ладзіць—хай усе йдуць“, і ня ладзілі вуліцы.

Хаты ў Рубанаўцы маленькія, мохам стрэхі з поўначы абрасьлі, дзе-ні-дзе крапіва зелянее ўлетку на іх. Вокны пазатыканы анучамі, лучынкамі забіты. Некаторыя хаты зусім ужо на бок пахіліліся, і гаспадар, баючыся, што абвернецца хата, падпёр сыяну кольлем. Хаты як-бы ад дажджу накрыліся стрэхамі, прытуліўшыся да самае зямлі, і маленькімі цёмнымі вокнамі-вочкамі пазіраюць на вуліцу, усьміхаюцца ёй, людзям, што месяц грязь, усьміхаюцца, як бабуля старая, якой даўно паміраць пара, і яна ўсё жыве, ходзіць і сама ня

ведае як, але ходзіць, кожную хвіліну чакае канца.

„Вось усё роўна канец хутка, дык мы ўжо абы як“, здаецца, гавораць яны.

З-за гэтых маленькіх дзе-ні-дзе выглядае старая, але вялікая хата, збудаваная пазьней, і нават новыя ёсьць. А над хатамі высока чубамі зялёнымі, калючымі стаяць ігрушы, насаджаныя дзядамі.

Цяпер людзі ў Рубанаўцы другія пайшлі, цесна ім ужо ў маленькіх хатках стала, у тых хатках, дзе калісь дзяды, падзяліўшыся, вялізнымі сем'ямі жылі, па васемнаццаць душ, цесна стала і на вузкіх палосках і йдуць шукаць лепшага кожны год увосень.

Вуціны нос з акулярамі, а з-пад яго тырчаць вострыя, рыжыя вусы. Падрэзаныя доўгія косы, лоб заостраны дагары, выпуклыя ў бакі круглыя шчокі, ад чаго твар здаецца трохкутнікам. Гэта — каморнік Драздоўскі. Ён сядзеў за сталом і ўвесь час пазяхаў. А перад сталом стаяў Міхаль і гаварыў аб гразі, аб ураджаі, аб тым, што толькі нядаўна хаты некаторых ў Рубанаўцы пабудаваў і шкода будзе іх раскідаць, лепш-бы хутары на месцы такім даць. Гаварыў аб тым, што народ у Рубанаўцы добры, не дарма бярэ ад людзей працу, заўсёды аддзякуе.

І па тым, як пазяхаў Драздоўскі, відаць было, што яго зусім ня цікавіць гутарка Міхалю, што ён гэта ўсё сам даўно ведае, ведае й тое, чаму Міхаль узяў яго да сябе на кватэру, чаму ён гаворыць аб новых хатах,

аб дабраце людзкой. Справа прывычная, заўсёды так, і ён зараней ведаў, што добра пажыве ў Рубанаўцы.

А Міхаль крычаў у другі пакой жонцы, падганяў яе з закускаю.

Ля краю стала сядзеў малады яшчэ зусім памоцнік Драздоўскага, нядаўна скончыўшы Інстытут. Сам ён радзіўся ў сям'і гарадскога чыноўніка, мала ведаў вёску, зусім мала ведаў гэтых людзей, што перад ім, бо быў у вёсцы толькі на практыцы ў час вакацый. Ён хацеў загаварыць з Пракопам—суседам Міхалю, што сядзеў побач на лаўцы, абдумваў, што-б такое сказаць яму, але нічога ня выходзіла, ніяк ня мог пачаць гутарку. Яму шкода было Міхалю, на гутарку якога не звярочвае ўвагі Драздоўскі, і ён стараўся ўстаўляць у гутарку свае словы, пытаньні, калі той трохі сьціхаў, але й словы, і пытаньні яго не пападалі ў лад, ці што, толькі той не адказваў. Пракоп таксама слухаў Міхалю і дабаўляў часам што-небудзь, не звярочваючы ўвагі. З іх гаворкі чулася Шклярскаму—такое прозьвішча было ў памоцніка—усьмешка нейкая па яго адрасу. Ты невялікая шышка, ня важны чалавек яшчэ ты, ужо пасядзі, а мы яго ўломім, прыручым да сябе, а тады ўжо і з табою пагаворым, а цяпер некалі, ты пасядзі,—і Шклярскі сердзіўся на сябе, на тое, што ня ведае, як загаварыць, на Драздоўскага, якому ўсё роўна, на Міхалю, які ня слухае яго, быў незадаволены, што папаў сюды.

Недалёка ад папоўскага двара размясьціўся будынак Рубанаўскай школы пачатковай. У школу ў гэтым годзе прysłалі зусім яшчэ маладую настаўніцу, далёкую сваячніцу папа. Кацярына Міхайлаўна Турбоўская—так звалі настаўніцу,—як у горадзе была, знаёмілася з соцыялістамі, прабавала чытаць недазволеныя кніжкі, але ня бралася за іх сур'ёзна, а так—нібы для моды. Цяпер у вёсцы яна стала адчуваць патрэбу наогул у кніжках, калі зжылася трохі з сялянствам, але політычных, недазволёных кніг яна ня мела магчымасьці дастаць і выпісвала цяпер дазволеныя газэты і часопісі, якія часам чытала гуртку сабраўшыхся ў нядзелю на вуліцы сялян. Але й гэта рабіла нясур'ёзна, політыкай яна ня цікавілася, а зноў як-бы толькі ад таго, што цешыла сябе гэтым, знаходзіла нейкае здавальненьне ў тым, што яе слухалі барадачы-сяляне. Тут-жа яна прывыкала да гутаркі з сялянамі, знаёмілася з іх жыцьцём.

Калі ў Рубанаўку прыехалі Драздоўскі і Шклярскі, Турбоўская трохі павесялела. Ажыла і сама Рубанаўка неяк.

Першы раз убачыў Шклярскі яе, калі раніцаю йшлі на працу. Апанутая лёгка ў белае бяз хусткі, з плеч спускаюцца дзьве прыгожа заплеченыя касы. Твар сьвежасьцю, здароўем аддае. На яго паклон адказала з прыемнай усьмешкай і папрасіла заходзіць да іх, да бацюшкі.

Ад таго вечарам Шклярскі апрануўся ў свой сьвяточны гарнітур і накіраваўся да папа.

У варотах, яшчэ здалёку яго сустрэў поп.

— Матушка, матушка! Кацярына! закуску рыхтуйце, гаспадзіна каморніка частаваць будзем...

— Кут дарагому госьцю,—гаварыў ён ужо ў пакоі і піхаў сілком Шклярскага на кут за сталом. Поп ад радасьці, што сустрэў адукаванага чалавека, з якім можна пагаварыць, даў языку поўную волю.

— У нас народ цёмны, ні аб чым, апрача свайго жывата, ня думае, нічога ня ведае, невялікія патрэбы ў яго духоўныя. Рэдка лёс закіне да нас свайго чалавека, а так сумна, як сярод лесу жывём, сярод мужыкоў. Сядайце. Вельмі рад.

ЛЯ стала сядзела і Турбоўская. Яна ўсьміхалася, паглядвала на Шклярскага, які ня мог абараніцца ад гаворкі папа.

— Вы кажаце, скончылі інстытут. Гэта добра, добра мець запас ведаў, гэта дазваляе нам жыць ня так, як жывуць другія,—гаварыў поп. Толькі ня ціхую сыцежку жыццёвую вы абралі сабе. Ніколі ня будуць здаволены вамі мужыкі; такі ўжо народ, лаяць заўсёды будзе.

— Я думаю, калі добра рабіць іх справу, дык і яны добра будуць адносіцца.

— О не, малады чалавек, ня добра з імі трэба абыходзіцца, а што найгорш, тады будуць паважаць, хоць для віду, хоць і будуць лаяць за вочы. Наш ураднік, калі што—у зубы б'е, і яны яго паважаюць, баяцца... Правілова кажаце, з імі трэба? А як вы разумееце правіловасьць? Усе круцяць вакол мужыка, мы круцім—і ён сам павінен круціць; і круціць, адзін сусед другога абдурыць хоча. Вельмі

дзіўна было-б, каб хто-небудзь тут у іх рабіў правілова... Гэта ўсё моладасьць ваша... Жыцьцё — гэта мудрасьць... Неіспаведзімы шляхі гасподні, незразумелы нам сьмяротным... Чаму так дрэнна ўсё ў жыцьці зроблена? Ня дрэнна, а мудра, а каб проста ўсё было, каб лёгка жылося чалавеку, ён-бы забыўся на бога, ня было-б яму аб чым думаць... У гэтым уся мудрасьць бога. Чалавек, жывёліна, мошка,— усё гэта жыве па ўказаным яму богам правіле.

— Дрэнныя-ж правілы ўстанавіў бог—праказала Турбоўская.

— Ну, яе вы ня слухайце, гэта бязбожніца, уёс кнігі, вучонасьць вялікая... Грэшыць, заблудзілася...—І поп пайшоў філёзофстваваць аб граху. Гэта было няцікава, і Шклярскі пачаў разьвітвацца.

— Заходзьце, заходзьце, паспрачаемся трохі,—гаварыў поп і трос руку Шклярскаму.

— Ён шмат любіць гаварыць, думае, што мае вялікую вучонасьць і нясе ад гэтага рознае... Вы ўжо выбачайце, заходзьце да нас,—казала Турбоўская ля варот двара.

Зямлю рубанаўскую камісія разьбіла на чатыры разрады і расцэнку кожнаму разраду зрабіла. Вядома, камісія з сваіх была і расцэнку зрабіла так, што ў сялібах зямля папала ня ў першы, а ў другі, а то і ў трэці разрад, а поле, якое ніколі гною ня бачыла, папала ў першы. Камісія рабіла расцэнку так, каб сваіх родных не пакрыўдзіць.

Ужо па рубанаўскаму полю каморнікі ля двух месяцаў ходзяць. Хутка кончаць памер.

Да Міхалёвай хаты вечарамі падыходзілі адзінокія фігуры, асыцярожна стукалі ў шыбу, выклікалі з Міхалёвых каго-небудзь на двор і толькі пасля гутаркі ціхай ішлі да хаты, альбо перадавалі што вышаўшаму з-пад палы сваёй і варачаліся назад, баючыся, каб ня бачыў хто.

Міхаль, як гаспадар, усё браў ад суседзяў і пасля перадаваў Драздоўскаму, гаварыў, ад каго гасьцінец.

А то проста вечарам зьбярэцца ў Міхалёвай хаце кучка рубанаўцаў, і цэлую ноч чуюцца адтуль п'яныя сьпевы.

Шклярскі ніяк ня мог зразумець, чаму гэта ўсё так робіцца, ён быў незадаволены тым, што сяляне нясуць ім „гасьцінцы“, незадаволены, што Драздоўскі на „гасьцінцы“ пазірае скрозь пальцы. Часамі ў гутарцы з Драздоўскім загаварваў аб гэтым, а той спакойна выслухае яго гарачую прамову, зірне на яго праз акуляры, паб'е рукою па плячы: — Моладасьць ваша. Чэснасьць... А якая чэснасьць трэба? Ты, Пятро Восіпавіч, скажы, хто з імі рабіў калі чэсна? З чэснасьцю ў нашы часы не пражывеш. Ты будзеш чэсны, дык зробіць так, што вінаватым станеш; а хочаш, каб добра было, ня ўводзь чэснасьці. Пры гэтых парадках усім ня ўгодзіш, значыць, трэба гадзіць таму, хто мацней сядзіць. Ты паедзеш, а яны ўсё роўна будуць незадаволены, дык няхай хоць будзе за што... Быў і я такім, калі канчаў інстытут. Усе мы тады за народ, усе мы соцыялістыя, а паспытаем жыцьця, знойдзем у ім сабе месца,—пра ўсё забудземся,

дрыжым за месца, каб хто ня выкурыў з яго. Нашто сьцяну лбом біць, усё роўна нічога ня будзе. Такое месца адведзена нам у жыцьці. Ня мы вінаваты. Мы—гэта толькі сьпіцы ў вялізным коле Расійскай імперыі. Пакуль кола круціцца, і мы круцімся, а пачнем хістацца, перашкаджаць, возьмуць і выкінуць гэткую сьпіцу, новую ўсталяць. Не праціўся парадку, хай другія гэта робяць, каму дрэнна, а мы можам зладзіць.

Гэтыя словы абцугамі ціснулі галаву Шклярскаму, яму хацелася разьбіць Драздоўскага, давесьці яму, што гэтак ня можна гаварыць аб жыцьці; хацелася ўгаварыць яго, каб перастаў так пазіраць на народ; давесьці хацеў, што трэба памагаць народу... Але голас Драздоўскага, які біў малатком па галаве, па думках, адзіноцтва,—казалі, што нічога ён ня зробіць, ня хопіць у яго волі, каб пайсьці супроць заведзенага,—і тады ён ішоў да папа з надзеяй, што зможа пагаварыць з Турбоўскай. Але, замест яе, прыходзілася слухаць размовы папа.

— Мудра сьвет божы пабудованы, кожнаму сваё месца адведзена. Адным—кіраваць, другім—навука, а трэцім—працаваць.

— Чаму-ж усё так дрэнна ў гэтым мудрым жыцьці?—думаў Шклярскі, а пол філёзофстваваў далей.

— Нявер'е—вялікі грэх. Трэба верыць. Ве-ра лечыць жыцьцё. Народ верыць і яму лёгка жыць...

Шклярскі больш ня мог слухаць, зваў Турбоўскую на двор.

— Ці хутка працу канчаеце ў нас?

— А ўжо хутка... Упарадкуем вашу вёску.

— Вы думаеце?

— Ці я думаю так? Як-жа думаю, калі мы робім гэта? Хутары памагаюць сялянам устаць на ногі.

— Павашаму на хутарох ім лепш будзе?

— Так, бо хутары зьнішчаць межы, прыблізяць зямлю да гаспадароў, гэтым хутары памогуць зьнішчыць беднасьць.

— Ня ўсім. Хто цяпер у вёсцы бедна жыве, той і на хутары застанецца бедняком, бо зямлі-ж вы яму не дабавіце, а толькі большыя выдаткі патрабуе ад яго хутар, пераезд туды.

— На пераезд крэдыт даецца.

— А хто возьме гэты крэдыт? Усе? Не, ня могуць усе ўзяць, бо ён і даецца толькі багатым... Але, давайце, ня будзем аб гэтым спрачацца. Заставайцеся пры сваёй веры ў хутары, а я застануся з думкаю, што з іх карысьці для большасці рубанаўцаў ніякай ня будзе.. Вось аб вашым колегу нядобрыя чуткі ходзяць. Уся вёска гаворыць, што яму й парасят, і мёд, і грошы даюць багацейшыя. Ці гэта праўда?

— Гэта толькі гаворка... Я ня ведаю аб гэтым.—Слухаць аб хабарах было няпрыемна. Прызнацца, што гэта праўда, што ён ведае аб гэтым і нічога ня можа супроць зрабіць, значыць, паказаць сябе ў яе ваччу зусім бяспомачным.—Не, гэта толькі гаворкі...

— Ну, можа й гаворкі, але вельмі-ж упартыя ўжо гаворкі...

— Ї расцэнку камісія зрабіла неправіловую, а вы не перашкодзілі ім гэтага рабіць.

— Гэта ня наша, а іх справа.

— Іх, то іх, але калі ў камісіі багацейшыя, то вядома, што яны ўсё сабе на карысьць толькі будуць рабіць. Вось хоць-бы хутары: багацейшыя ў сялібах—на месцы атрымалі, а бедната—у полі. Багацейшым лепш перабрацца, а ў каго й тут ужо хата абурваецца, у таго яна тады зусім рассыплецца, а новую сілы ня хопіць пабудаваць.

Шклярскаму няпрыемна было слухаць гэта ад Турбоўскай, і ён пачынаў гаварыць аб другім, каб забыцца на хутары, на ўсю гэту гразь, якою аблеплена іх справа.

— Добра ў вас тут, — гаварыў ён, — сьвежасьць заўсёды, прыгожасьць у прыродзе, спакой. Тут можна забыцца на ўсё, знайсці патрэбны для душы спакой...

— Ну, гэта вам толькі здаецца. Праўда, прырода ў нас шмат мае прыгожасьці, сьвежасьці ў нас досыць, але спакою няма; забыцца на ўсё ў той час, калі вакол сябе бачыш зусім няпрыгожую сапраўднасьць, няможна, праступна гэта будзе. Трэба працаваць памагаць людзям, а не супакоіцца і сядзець склаўшы рукі. Гэта толькі поп наш робіць, ды людзі, якія зусім ня ведаюць жыцця.

Калі расходзіліся, Турбоўская праказала:

— Вашы хутары наробяць бяды нам. Вы ня пужайцеся толькі, тут ёсьць трохі сьвядомыя людзі, як-небудзь разблытаюць.

Каморнікі хадзілі па полі, білі яго на хутары. Кожны з рубанаўцаў цягнуў у Міхалёвай хаце нумар, потым некаторыя мяняліся нумарамі. Усё як трэба; здаецца, ніхто не падмане. І Драздоўскі казаў вечарам Міхалю:

— Добра скончым, гладка.

Але вышла ня так. Нешта закруцілася ў Рубанаўцы. Перш па хутар папаў і ўбачылі, што хто бліжэй да Міхаля быў, таму й зямля лепшая, лепшыя хутары ў сялібах дасталіся, а хто далей быў, таму ў пустое поле йсьці.

— За мёд ды парасят купілі нашу зямлю.

На сходзе большасць рубанаўцаў крычала:

— Не згаджаемся з памерам, неправілова зроблены ён, нанава трэба нумары цягнуць...

Шклярскі слухаў і не разумеў, чаму так вышла. Няўжо-ж поп і Драздоўскі казалі праўду.

А Драздоўскі спакойна слухаў спрэчкі, круціў вусы, потым, калі трохі сыціхлі, казаў:

— Ня згодны з памерам? А хто вас прасіць быць згоднымі? Ашуканства нікага ня было. Самі цягнулі нумары, лёс, значыць, такі, калі выцягнуў дрэнны, а выцягнуў — жыві. Усё па закону зроблена, а вы з законам непагаджаецеся? Супроць цара?

Цэлы вечар спрэчкі, шум, але акту не зацвярджалі.

У працы дні хутка бягуць.

Ужо самая гарачая пара ў Рубанаўцы. Сена, збожжа збіраць з поля трэба, а з хутарамі ня скончана. Стараста некалькі разоў збіраў рубанаўцаў на сход, на сходах крычалі яны,

лаяліся паміж сабою, некаторыя проста ня йшлі ўжо на сход, а Драздоўскі паказваў акт.

— Падпішыце, лепш будзе!..

Сходы расходзіліся бяз нічога.

А дні бягуць... Хутка на жыта араць трэба.

У вапошні раз надумаў Драздоўскі сход сабраць, загадаў старасту, а сам пазваў Шклярскага пайсьці на паляваньне.

Надвор'е з раньня ўжо паказвала, што дзень будзе ў самы раз сена сушыць, дзень, які шмат каштоўны для рубанаўцаў. І на сход ад гэтага пачалі зьбірацца з самага раньня, каб хутчэй скончыць, пакуль раса сойдзе.

— Яны ўжо, мусіць, сабраліся, трэба зьвярнуцца нам. Нядобра застаўляць, каб чакалі,— казаў Шклярскі.

— Зноў ваша моладасьць. Вярнуцца!.. Ну і што? Думаеце пагодзяцца з намі? Вернемся, а яны пакрычаць і зноў разойдуцца. Ня так трэба. Нам хутчэй з імі канчаць трэба, а не гаварыць.

— Раз крычаць, значыць ёсьць у гэтым крыку правільнасьць. Дый што-ж з таго, што мы ня зьвернемся?

— Зусім вы ня вопытны. Прапалі-б, каб адны былі тут. Можа яшчэ перамераць, перарабіць усё нанова? Хоць дзесяць раз перамерай, усё роўна незадаволеныя будуць, а нам хто заплоціць за тое, што перамерваць будзем?.. Цяпер надвор'е ў самы раз з поля збожжа ды сена ўбіраць. Ужо чакалі колькі раз, сёння яшчэ раз пачакаюць, часу шкода стане і згодзяцца.

Не разумеў Шклярскі, чаму ён так гаворыць.

— Гэта-ж ня гуманна.

— Ня гуманна? Абы па закону было. Земскі казаў зацьвердзіць наш проект, каб толькі іх уламалі, а вы аб гуманнасьці гаворыце...

За гэтым лезьлі ў галаву Шклярскаму думкі... „Мы толькі сьпіцы ў вялізным коле Расійскай імперыі, пачнем хістацца—выкінуць у бок, у кучу, дзе трэскі“...

Рубанаўцы, на сход сабраўшыся, чакалі да абеду Драздоўскага. Частка плюнула і даўно пайшла ў поле, а некаторыя з незадаволеных яшчэ чакалі, парашылі згадзіцца з проектам, бо ўсё роўна, відаць, нічога ня выйдзе. І калі зьвярнуўся Драздоўскі, падпісалі проект, а тых, хто ня прышоў, стараста таксама ўнёс у сьпіс згодных, бяз іх ведама, хоць іх трохі менш палавіны вёскі было.

Плян Драздоўскага ўдаўся, і праз колькі дзён ён ехаў у горад, здаволены тым, што скончылася гісторыя з Рубанаўкай.

Шклярскі таксама быў здаволены: „Гэта першы ўрок. Добра што ў гэтым месцы скончылі. У другім буду старацца ня даць Драздоўскаму рабіць гэтак, альбо паеду з другім. А тут можа пасварацца, пасварацца ды памирацца як-небудзь“.

А рубанаўцы пасвойму думалі. Сабралі грошай, знайшлі ў горадзе адваката, які напісаў прашэньне, падалі яго ў зямельную ўправу і сталі чакаць вырашэньня справы; былі ўпэўнены, што вышэйшае начальства не такія зладзеі, як гэты каморнік і адменіць хутары, калі большасьць народу незадаволеная імі.

Поле пастарому аралі пакуль, у палосках. Пастарому, толькі яшчэ больш абсунуўшыся, стаялі хаткі, чакалі блізкага канца.

А прашэньне паляжала ў зямельнай управе, потым паехала ў воласьць, адтуль зноў у горад, па гораду пачало гуляць ды так, што рубанаўцы хутка згубілі яго сьлед,—дый часу і грошай ня было ганяцца за ім. Праз год вайна зусім недзе пахавала прашэньне, аб ім нават забывацца пачалі, але Рубанаўка стаяла на месцы, чакала чагось.

— Цяпер зямля ня чыя-небудзь, а ўсяго народу, таго, хто працуе на ёй,—гаварыў Лявон на сходзе.—Цяпер ня царская буржуйская ўлада, а наша ўлада, Савецкая. Яна нашы інтарэсы бароніць, інтарэсы бяднейшых. Хутары зробленыя ў нас—гэта ў інтарэсах кулакоў, і ад гэтага прапаную хутары адмяніць, бо за хабары іх атрымлівалі, хто меў што даваць.

— Адмяніць хутары!..

— Правільна, адмяніць,—гула ўся хата.

— А як-жа з зямлёю, як жыць будзем далей?

— Скончыцца вайна, тады зямлю ўпарадкуем, а пакуль што пачакаць трэба.

— Пішы, што адмяняем хутары, зробленыя ў нас у трынаццатым годзе, а ўлада зацьвердзіць.

На сходзе ніхто ня крычаў супроць адмены хутароў, хаця тут былі і Міхаль, і Пракоп, і Давыд, але ім не да хутароў цяпер было.

Яны ўсюды слухалі, шапталіся ззаду, але ня крычалі, баяліся. Разьвёстка, рэквізыцыі пайшлі, а гэта ўжо іх ня мінала, і яны стараліся выставіць сябе абяднеўшымі: „Так лепш, ня будуць чапаць тады бальшавікі“. А бальшавікоў ні Міхаль, ні Пракоп, ні другія з іх боку ня любілі, ня любіў асабліва іх поп. Усе яны жылі надзеяй, што гэта часова ўзьнялася завіруха нейкая, сьціхне яна... і тады... ім лепш будзе...

Поп у цэркві пасья абедні гаварыў:

— Перасталі людзі верыць у бога. Грэх вялікі на людзёх ляжыць, і за гэта вас бог карае... Ёдзе страшны час... Паўстаў народ на народ, бацька на сына і сын на бацьку, брат на брата... Прышоў на зямлю антыхрыст, які каламуціць вас, браты!.. Чаго спрачацца паміж сабою? У бога ўсе роўныя, няма ў яго багатых і бедных. Ня йдзеце-ж супроць законаў яго!..

Дома поп спрачаўся з Турбоўскай, якая ўвесь час з насмешкай пытала:

— Ці хутка бог зьнішчыць антыхрыстаў і мусіць ня здолее іх, што цярпіць так доўга?

— Што ты, Кацярына, доўгацярпяліў бог, прыдзе час...

Але вечарам, калі сядзеў у сябе ў садзе, супроць яго волі лезла ў галаву думка грэшная.

„Чаму-ж усё такі бог цярпіць гэтых бальшавікоў? Яны прагналі памазанага богам цара, не прызнаюць і бога, кашчунствуюць, а ён недзе там у небе маўчыць, хоць-бы што, як-бы ня ведае, што яму, рубанаўскаму папу

Ігнату, няма чым утрымаць мужыкоў у веры, давесьці ім, што ёсьць бог. Як-бы добра было, каб бог з неба наказаў чым-небудзь, што ён ёсьць, каб ён пакараў гэтых бязбожнікаў. А мо' ён ня мае сілы зрабіць гэтага? А мо' яго й...“ давесьці да канца гэтай грэшняй думкі, якая сьвярліла мозг, ён ня мог, хутчэй хрысьціўся і бяжком сьпяшаўся ў пакоі. А з пакою было відно сьвятло з акна школы, там Турбоўская газеты чытае вечарамі рубанаўцам, сее антыхрыстава насеньне. Гэта сьвятло,—а яно бывала там, калі хто-небудзь з вёскі ёсьць,—рэзала вочы папу, і ён пачынаў маліцца, а потым хаваўся пад коўдру, каб ня бачыць гэтага сьвятла, каб забыцца аб грэшных думках.

Шмат вады ўцякло, як кажуць. У Рубанаўцы калісь хутары зрабілі, потым вайна, рэволюцыя, хутары самі рубанаўцы адмянілі, а цяпер вось вайна скончылася, рубанаўцы больш сталі назіраць за зямлёю і зноў стаі адчуваць, як і калісь, што ў іх цесна, гразка, што трэба нешта новае зрабіць.

Пастарэў будынак школы. Ганак на бок пахіліўся, паглядвае на рубанаўскую вуліцу. Лямпа ў акне, чамусь падмігвае, заве сюды.

У будынку два пакоі. У вадным лаўкі з дошак, зробленыя самімі рубанаўцамі, у другім два вялікія сталы, а на сталох газеты. Ёх на-стаўніца тут трымае: чытальню зрабіла.

Ля стала цяпер сядзела толькі Турбоўская ды Лявон.

— Прышоў я, каб з вамі тут разабрацца ў новым законе зямельным. Прыслалі да нас у савет, чытаў трохі, але дрэнна разьбіраюся. Пачалі чытаць.

— Значыць, трэба клапаціцца, каб у нас зямляўпарадкаваньне правялі, калі так.

— А як вы думаете жыць пановаму?

— Я і сам ня ведаю. З хутароў карысьці нам ня будзе, а што яшчэ? Хіба вось гэтыя пасёлкі?

— Я раіла-б пасёлкі.

— Ня ведаю я, як гэта будзе?

Турбоўская расказвала аб пасёлках. Падыходзілі ўжо і другія сяляне, садзіліся і слухалі.

— ...Чаму пасёлкі карысьней беднаце? А вось чаму. Аднаму на хутары табе й пастух трэба, і калодзеж, і ўсякая хвароба...

— Але затое на хутары, дзе што захацеў, там пасеяў, а тут...

— Тут яшчэ лепш. Вы разаб'еце поле на колькі кавалкаў і ў адным ўсё жыта пасееце, у другім—ярыну, у трэцім—канюшыну, бульбу, і для пашы разам пакінеце, і лепш куды як у ваднаго выйдзе.

— Яно правільна так.

— Заграніцай машыны ў гаспадарцы робяць, будзеце і вы іх уводзіць у сябе. Аднаму купіць неспадручна: і не скарыстаеш, і грошай у ваднаго ня хопіць, а разам на два ці тры, а то й на адзін пасёлак лёгка купіць будзе.

— Можна й аднаму купіць, у каго грошы ёсьць.

— Чаму-ж не. І купяць, але купяць Міхаль, Пракоп, а тады з вас будучь шкуру драць за карыстаньне.

— Яно так, нам лепш на пасёлкі выйсьці.

— А я кажу за хутары. Уся зямля табе разам,—гаварыў нехта ззаду.

— Вам і на хутары нядрэнна,—і зямлі шмат, і сілы хапае, а нам лепш на пасёлках будзе, бліжэй сусед да суседа.

Праз колькі дзён у школе сабраўся сход.

— Трэба клапаціцца, каб як каморніка дастаць, калі ўжо закон такі ёсьць.

— Пачынай, Лявон, сход, усе ўжо сабраліся.

— Грамадзяне!.. Пачынаем... Андрэй, бяры паперу—пісаць будзеш, ты вучоны.

— Чаго пісаць? так будзе!..

— Пішы, важная справа з зямлёй. Кажуць пішы, трэба, значыць.

Андрэй пачаў пісаць, а Лявон гаварыў аб новым законе, аб пасёлках і аб тым, што трэба ім, рубанаўцам, прасіць, каб павет даў каморніка і разьбіцца на пасёлкі.

— Навошта нам твае пасёлкі, — крычалі ззаду,—гэта-ж тая самая вёска.

Тады пачала аб пасёлках гаварыць настаўніца, а за ёй спрэчкі пачаліся.

— Пасёлкаў нідзе ня было, мы іх ня ведаем, а хутары з нас кожны бачыў і нам трэба на хутары йсьці.

— А чаму не на пасёлкі? Мы-то хутары добра ведаем, ой як добра!

— Ня трэба спрачацца,—казаў Лявон,—хто хоча на хутары, а хто на пасёлкі, так і напішам.

Турбоўская напісала заяву, потым да яе падыходзілі па адным і падпісвалі, пісьмёныя пісалі і за няпісьменных.

А Лявон назіраў, каб быў парадак, каб правілова вышла.

— Вось з гэтага боку—хто на хутары, а з гэтага—хто на пасёлкі.

Кончылі сход позна ноччу. У пакоі хмары дыму.

— Цяпер чакай, хлопцы, каморніка, а потым заживем.

— Любата хутар, выйдзеш на ганкі, а ўсё ў цябе тут ля ног, як у хрыста царства.

— Чакай, разжывешся на сваім хутары, мо' з Міхалём параўнаешся!

— А чаму-ж не?

— Пабачым.

Калісь асабліва добра, дый цяпер нядрэнна, жывецца духоўным: папу і дзяку.

Серабрыстыя высокія таполі цесна абступілі дарожку, закрылі ценем дом невясковы, дзякаў, у канцы дарожкі-алеі.

Тут жыве вопчанскі дзяк.

У яго доме адзін пакой асабліва добра абстаўлен. Крэслы мяккія стаяць, а ў крэслах сярэдні і па таўшчыні і па росыце чалавек з газэтай. Ён ня любіў багата хадзіць, лепш за ўсё адчуваў сябе так, у крэсьле. Пры хадзьбе размяркоўваў кожны крок свой, як-бы

баяўся, што ступіць ня так і ўпадзе, рассы-
плецца.

Гэта старшыня валвыканкому Вопчанскага,
Якаўлеў, ён-жа і дзякаў зяць.

Быў калісь настаўнікам, любіў, дый цяпер
любіць, выпіць і, п'ючы, пасварыўся з папом, за
што той прагнаў са школы. Пасьля рэвалюцыі
Якаўлеў часта аб гэтым успамінаў, але гаварыў,
што быў ён супроць выкладаньня зако-
ну божага ў школе, і за гэта яго поп травіў,
лічыў гэта сваёй рэвалюцыйнай заслугой.
Пасьля настаўніцтва пайшоў пісарам у воласьць
і на клірас хадзіў сьпяваць, зарабляў. У ча-
сы рэвалюцыі прыехаў у Вопчу, засватаў
дзякаву дачку і, атрымаўшы зямлі, пачаў гас-
падарыць, чакаць канца валынкi. Калі прыхо-
дзілі чырвоныя, ён успамінаў аб сваім зваль-
неньні з школы, а пры белых сядзеў моўчкі
ў гаспадарцы,—з іх карысьці ніякай, бо не
надоўга яны,—казаў Якаўлеў, ён чакаў ча-
гось больш грунтоўнага. Сыціхла грамадзян-
ская вайна, Якаўлеў пайшоў пісцом у ВіК,
пачаў кніжкі чытаць, і ўжо зваў сябе соцыя-
лістым, марксыстым, стаў нават думаць, што
ён прызваны ў гэтай глушы, за 75 вёрст ад
павету, будаваць соцыялізм.

Пры апошніх перавыборах ВіК-у, пасьля
таго, як зьмянілі п'яніцу старшыню і сталі
шукаць чалавека на яго месца, парашылі аб-
раць Якаўлева.

— Ён ведае гэту справу, пісарам раней быў.
А калі што зробіць, гаспадаркай адкажа, яна
ў яго добрая...

— Галоўнае, усё каб па парадку рабілася, усё ў свой час, каб на сваім месцы,—казаў Якаўлеў сябром ВІК-у.—Вучот, плян, вельмі патрэбны ва ўсім...

Са сьцяны пакою на Якаўлева цераз стол пазіраюць вялізныя, прыгожа-выведзеныя чырвоныя літары:

„Соцыялізм—гэта вучот“.

Ён некалькі разоў прачытаў гэтыя словы.

„А людзі гэтага не разумеюць яшчэ. Я ім усё, каб лепш было, а яны незадаволены. У іх так: аднаму гэта добра, а другому зусім наадварот. Пры соцыялізьме гэткай рознасьці разуменьняў ня будзе“, думае ён.

У пакой ціха ўвайшоў здаровы мужчына, цесць, сеў у крэсла.

— Соцыялізм... вучот... соцыялістыя... Вы соцыялізм кавалкам мяса зрабілі, каб раздражняць людзей, напускаць іх адзін на другога. Ня вы соцыялісты, а мы, пасьядоўцы хрыста, бо ён першым соцыялістым быў. Ён роўнасьці людзей вучыў, вучыў любіць друг друга, духоўнай роўнасьці, а не такой, як вы, каб роўна есьці, апранацца... Вы, бальшавікі, падругому соцыялізм разумеце, падзяляеце людзей на клясы, прапаведуеце ня любоў паміж іх, а варожасьць, беднага на багатага травіце, хочаце зраўняць іх і думаеце, што ў гэтым ідэал роўнасьці... Не!.. Ня гэтаму хрыстос вучыў...

— Перш за усё, я не комуністы, не бальшавік, а ідэйны соцыялісты, а другое... Хто ведае, што вам хрыстос калі казаў. Мо' яго й ня было.

— Як ня было? а эвангельле?

— А мне ўсё роўна, быў ці не, таксама й бог. Вер альбо ня вер, адно другому ня шкодзіць, толькі людзі такія ўжо, што не да аднаго імкнуцца, і парознаму живуць, ад таго іх куністыя і на клясы падзяляюць.

— Табе ўсё роўна, а куністым ня ўсё роўна і мне ня ўсё роўна. Ём вера шкодзіць, яны яе і ад сябе і ад людзей гоняць, і людзі іх слухаюць.

— Значыць, мусіць, у іх больш праўды, чым у вас... Няроўныя людзі, кажу я, вось хоць-бы рубанаўцаў узяць. Бяднейшыя на пасёлкі йдуць, багацейшыя на хутары,—няроўнасьць. Але абы парадак быў, каб кожны сваё месца заняў.

— Няма ў вас парадку тут, няма,—і дзяк вышаў.

У павятовым зем'адзеле каморнікаў па пальцах няма чаго лічыць, а працы каморнікам у павеце хоць адбаўляй: кожная воласьць просіць каморніка,—а валасьцей дваццаць дзьве.

Загадчык УЗО, мясцовы гарадзкі рабочы, трымаў у руках заяву Рубанаўкі і гаварыў двом сваім таварышам.

— З Вопчанскай воласьці гэта. Ёх у трынаццатым годзе мералі, ды так зрабілі, што багацейшым уся і лепшая зямля, а беднаце нічога. Нам трэба іх упарадкаваць, паказаць рознасьць паміж царскімі часамі і нашымі.

— Каго-ж ім паслаць?

— Драздоўскі адзін волен цяпер, учора зьвярнуўся, хіба яго, бо болей некага.

— Вельмі не здавальняе ён мяне,—гаварыў адзін,—ён у мінулыя часы шмат, кажуць, дзялоў нарабіў, каб не нарабіў і цяпер?

— Пабаіцца... не нарабіць...

— Хай едзе Драздоўскі. Пашлеце паведамленьне ў ВІК аб гэтым.

Рубанаўцы, як у сьвята ходзяць, чакаюць каморніка.

— Ну, цяпер вылезем да восені з гэтае гразі.

— Дай бог, Юстынка, дай бог, каб вылезьлі.

— Бяз бога, прыедзе каморнік—і вылезем.

— А як зноў такі злодзей, як і тады пападзеца?

— Як гэта злодзей. Цяпер ня тыя часы, пабаіцца так рабіць. Тады закон такі быў, дык ён блытаў, а цяпер, не!

— А хто за ім усьледзіць тут?..

— Чаго ты, Матруна, варонай каркаеш? Вылезем, час вылезьці!

Па шляху трушком беглі запрэжаныя коні, везьлі ў Рубанаўку каморніка.

Поле зялёную вопратку ярыны на сябе ўздзела і пястрыць рознымі ўзорамі.

— Пагуляла поле, дык цяпер, бач, як увабралася,—казаў Нічыпар, які вёз каморніка.

„Ага, увабралася... І чаго зноў у гэту воласьць...“ думаў каморнік.

— Пражыў я тры вайны на сваім вяку, шмат чаго бачыў, але такога раней ня было, як ця-

пер. Ваявалі, паміралі людзі—і ўсё на карысьць багатым ды цару, сабе нічога, а ў гэту, бач, усё ўверх дном паставілі, цара прагналі і за сябе, на сваю карысьць трохі паваявалі...

„Усё ўверх дном паставілі,“ думаў каморнік. „А тады лепей было мне. Добра жылося. Ніякай адказнасьці за працу, знай жыві. І гэта ўверх дном паставілі. Шмат каму горш стала“...

Каморнік пазіраў у бакі на поле. Відаць, нейкая нядобрая думка мучыла яго: „І чаму ня ў другія месцы, усё сьмялей-бы“.

Сонца ўжо садзілася за хвойнік. Золатам цёмным аддавала ад гэтага зелянь ярыны. „Можа ім і лепш стала цяпер, але мне што ад гэтага? Я раней лепш жыў, мне рэволюцыя карысьці не дала, і я ёю не здаволены, буду ёй на кожным кроку шкодзіць. Усё роўна“.

— Мы пасьяля рэволюцыі трохі зямлі ад панскае атрымалі, дый сваіх трохі паціснулі... Вось за могілкамі і вёска наша.

Хутка хурманка ўехала ў вузкую гразкую вуліцу і спынілася каля Міхалёвае хаты.

— Самая вялікая ў нас хата, тут і зьмесьціцца.

Ля хурманкі стаяла ўжо кучка сялян.

„Як усё пастарому тут, як і тады. Лепш-бы ў другое месца... А мо' не пазнаюць? Мусяць не, куды там, бо зьмяніўся я“...

Вечарам каморнік сядзеў за сталом. Тут-жа супроць Міхаль, які скося паглядваў на яго,

відаць было, аб нечым хацеў гаварыць, але баіцца.

— Што, Міхаль Хаміч, не пазнаеце мяне?

— Як-бы дзе бачыў вас...—Успомніў мінулае. Той самы нос, акуляры, галава вострая.— Дык гэта-ж вы ў нас у трынаццатым годзе былі? А?

— Але, я быў. Ну, добры-ж вечар.

— А-я-я-й! А я-ж ледзь пазнаў, а я думаю, а што як які комуністы прыехаў... Арына хутчэй закуску гатуй, гэта-ж госьць неспадзяваны ў нас... Як-жа жылі?

— Дрэнна! Ці-ж гэта жыцьцё?

— Але-ж, было жыцьцё, ды няма. Ці-ж гэта парадкі? Хай ад пана зямлю адабралі, а то ў мяне тры якіх валокі, ды і то палавіну забралі!

— Толькі палавіну? Гэта яшчэ дзякаваць трэба ім, што ня ўсю.

— Ці ты сабе гаспадар над зямлёю, ці не— ня ведаеш. Жылі калісь мы...

— Няварта ўспамінаць мінулае.

— Шмат каму папсавалі бальшавікі сваёй рэвалюцыяй жыцьцё... Шмат каму... Сядзелі людзі, жылі сабе. Хе-хе-хе... А тут на: усё на-выварат, старых у бок, новых пролетараў на іх месца...

— Нічога, папсуем і мы ім, будучь разблытаць. Пакуль магчыма будзе, не прашчу свайго... Я ў часы рэвалюцыі жыў, як сабака, за вароты туліўся, з-за падваротні пазіраў, чакаў... Ня выгарала маё... Жыць трэба, есці, пайшоў да іх, але не на карысьць ім...

— Ня цэняць яны навукі. Вось вы вучаны чалавек, а ім усё роўна, не паважаюць, галадай разам з пролетарамі іхнымі... Добра што да нас па старой памяці прыехалі... Хоць у нас таксама ёсць свае бальшавікі, настаўніца ды старшыня савету, але нічога.

— Яны камуністыя?

— Не, але за камуністых цягнуць... Нічога, зробім што трэба, ня ўгледзяць за ўсім.

— Зробім...

— Ці-ж гэта зразумелая справа, ці бачыў хто калі такое ранейшымі часамі, каб мяне, мяне, духоўную асобу, каб мяне прымушалі ў падводы ехаць, абуваць лапці? Хто дзе калі гэта раней бачыў? А яны гэта зрабілі! Ты, кажа, чым лепей другіх? Людзі аруць, а ты гуляеш шэсьць дзён, дык едзь у падводы. І прыходзілася ехаць... А гэта мужыччо, замест таго, каб бараніць,—сьмяялася... Загубілі людзі веру. Перасталі ў царкву хадзіць... Ну, хадзем у хату... І дровы сам калю.—Поп абціраў рукі аб полы рызы йдучы ў хату, прапушчаў Драздоўскага ўперад. Тут быў і Міхаль.—Заходзьце, заходзьце. Вельмі рад старому знаёмаму.

Дом папоўскі апавіўся шэраньню, неяк сумна выглядалі вокны з пакрыўленымі рамамі. Пакрывіўся на бок і ганак.

„Кривая ўсьмешка“, думаў Драздоўскі, „з нас сьмяецца“.

— Прасіў сабраць што, каб дапамагчы адрамантаваць, але хіба ў іх душа? Гад му-

жык... Ты, кажа, богу моліся, хай бог і дапаможа. Бог, нябось, нічога не патрабуе сам ад нас... А на выканком, дык сорок пудоў сабралі... Сапсаваўся народ...

— Сапсаваўся, айцец Ігнат, сапсаваўся народ, ня слухае нас.—Твар Драздоўскага перакасіўся злоснай усьмешкай.

— Сядайце тут, а я скажу матушцы, каб самавар паставіла. Усё самі, усё самі... Ня ладзім з дзячком сваім. Прайдоха ён. У яго дзьве душы, а ў мяне пяць, а калі што дадуць людзі—папалам падзяліць, кажа, пароўну робім. Так і сачы за ім, каб ня ўкраў хача больш ужо... Усё рэволюцыя... А скажы, дык ён... Эх!.. Воля гасподня, відаць. Пасядзеце, я зараз.

„Нарабілася спраў. Плача поп, плачу я, плача Міхаль“, думаў Драздоўскі, „а яны сьмяюцца, хоць-бы што. Чым ты лепшы другіх? Абуй і ты лапці!.. Нявежды!.. У-у-у!“

— А як ваша настаўніца?

— Не кажэце! У вадну дудку з імі сьвішча. Адвучыла дзяцей ад закону божага, занялася тым, што за комуністых мужыкоў у іхні колер фарбуе... Бязбожніца, ловіць момант, каб мяне пры людзях апастырыць, а тыя сьмяюцца... Ня жыцьцё, а гора, смутак. Адна і радасьць у гэтым. Нават малітва ня цягне ўжо да сябе так, як гэта,—і поп выцяг з-пад ложку бутэльку і стаў наліваць у чаркі сьветлы самагон.

— Гэта радасьць.

— Іспытаньне для людзей. Хто вытрымае, хто не. Вялікая мудрасьць закладзена ў жыцьцё богам...

— Ха-ха-ха! Якая-ж гэта мудрасьць, навошта-ж такое іспытаньне дапускаць богу, рабіць гэткую ператраску, ён-жа ўсемагутны... Дзе яго мудрасьць?

— Не грашэце! Не грашэце вы! Увесь народ грэшыць таксама, ня верыць... Сьвят, хто вытрымае да канца.

— Мы з вамі, айцец Ігнат, ня вытрымаем! Праўда, Міхаль Хаміч?..

— Ня вытрымаем...

— Прынясі, матушка, яшчэ бутэльку. Мала радасных дзён у нас. У нас у жыцьці...

Пачалі пець п'янымі галасамі.

Поп цягнуў алілуя, Міхаль падцягваў, а Драздоўскі пеў „бажэственныя“ частушкі.

Ноч цеменьню з двара падглядала праз вокны ў пакоі папоўскія.

Кожны дзень раніцаю, з усходам сонца выходзіла з Рубанаўкі ў поле кучка сялян з каморніцкімі прыладамі. Абыходзілі поле, сенажаці, вымервалі хутары, пасёлкі.

Каморнік мала гаворыць, усё робіць моўчкі, а вечарамі альбо пляны чэрціць, альбо з Міхалём ідуць да папа. І ў пару, калі ноч чорнай плямай заслоніць вокны, нясуцца адтуль з пакояў п'яныя сьпевы...

Вечарамі, захаваўшыся ў цемру, як і калісь, у часы мінулыя, ідуць да Міхаля рэд-

кія раней суседзі, у хаце азіраюцца баязьліва і з-пад палы перадаюць штось Арыне.

— Ты, Арынка, перадай яму, скажы—гасьцінец ад Хведара. Мала, але што ёсьць...

— Перадам. Ён-жа такі добры, ніколі не паскардзіцца, усё бярэ.

Добры, затое й даём...

Хутка скончыў каморнік працу, начарціў плян-проект, а сход адмовіўся яго зацьвердзіць. Другі проект зрабіў—зноў ня вышла. Зрабіў у трэці раз і трэці раз сход сабраў і на сходзе крычаў:

— Не зацьвердзіце проекту, зноў са сваім зямляўпарадкаваньнем застанецца. Вы хацелі на хутары і на пасёлкі. Улада прыслала мяне, я зрабіў тое, што мне даручылі, чаго вы хацелі, а вы не зацьвярджаеце? Не прызнаеце ўлады?

Рубанаўцы чухалі патыліцы.

— Прычым тут улада? Улада прыслала, каб ты рабіў сумленна, а не абыяк,—казаў Лявон.

— Як-жа вам трэба рабіць, чаму не паказалі? Можна больш за мяне ў гэтым ведаеце?

— Ды ім ніколі ніякі чорт ня ўгодзіць,—крычаў з-за стала Міхаль.

— Я апошні раз папераджаю вас: калі не зацьвердзіце гэтага projektu,—ня бачыць вам ні пасёлкаў, ні хутароў, як сваіх вушэй, бо ня мае ўлада столькі людзей, каб па некалькі разоў кожную вёску перамерваць.

— А няхай ён згарыць з сваім зямляўпарадкаваньнем і са сваімі проектамі. Хай едзе, лепш-бы не прыяжджаў.

— І я гэтак кажу; годзе ўжо з нас цеганіны, усё роўна нічога добрага ня выйдзе ў нас; хай будзе так, як зрабіў,—падгаварваў нехта.

— Хай будзе.

— Не, ня будзе так, немагчыма гэтага дапусьціць, знойдзем на яго ўправу,—казаў Лявон.—Ня пужайцеся, што страшыць.

Але відаць было, што рубанаўцы баяліся зноў застацца так у гразі.

— Каб і ўпраўду зноў не застацца тут, хай хоць гэты проект вязе, мо' пасля як справім.

Частка зусім пакінула сход. Хутаране крычалі гуртам, каб зацьвердзіць проект; і гэтыя крыкі, боязнасьць застацца ў гразі, зноў штурхалі шмат каго на згоду.

— Потым можа як справім.

Назаўтра Драздоўскі ехаў назад у горад і быў здаволены, што пазбавіўся ад Рубанаўкі, даваў сабе зарок больш ніколі ня ехаць у Вопчанскую воласьць. Быў здаволены і тым, што добра гэты час правёў у Рубанаўцы з старымі знаёмымі, нават лепш, як раней. Цяпер ён блытаў справу рубанаўцам і адчуваў у гэтым вялікае здавальненьне, бо ведаў, што гэтым шкодзіць справе рэвалюцыі, якая ня мала шкоды яму зрабіла. Хай потым разблытваюць. У павеце ён даб'ецца зацьвярджэньня свайго projektu, скажа, што трэба было дапусьціць уклініваньне хутароў у пасёлкі, каб ня было вялікае розьніцы ў зямлі.

„Хто там паедзе правяраць, ня хопіць у іх для гэтага часу—хай з голадам хаця ўправяцца“. Ён здаволеная гладзіў каротка пад-

стрыжаную бараду і нешта цёг сабе пад нос. „Жыві, пакуль жывецца і як можна жыць. Бяры ад жыцця, што можна, а на рэволюцыю мне начыхаць, яна са мной не царамонілася. Я павінен жыць і живу, а каму трэба была, і цяпер трэба, рэволюцыя, хай той разблытвае, разьбіраецца ў блытаніне... Дзе ім разабрацца самім, цёмным!“ І злосная ўсьмешка пры гэтым крывіла яго твар.

Міргаюць сьляпымі вачыма на гразкую вуліцу старыя хаткі Рубанаўкі. Міргаюць—і ні то ўсьмешка, ні то глыбокая скардасьць на кагось пазірае з іх за тое, што не даюць ім спакойна дастаяць тут да канца, трывожаць увесь час.

Вечарам Лявон па вуліцы йшоў да будынку школы. Там ужо было некалькі сялян.

— Да чаго надумаўся, Лявон?

— Нічога не надумаўся яшчэ, а што-небудзь трэба вырашыць, бо бяда будзе. Праект зацьвердзілі, а цяпер адумаліся; большасьць ня хоча кратацца з вёскі, а калі хто захоча крануцца—ня пусьцяць. Трэба нешта рабіць, Кацярына Міхайлаўна, парайце.

— Трэба хадайнічаць у УЗО, каб адмянілі гэты памер, ды прасіць каморніка сумленнага. Першае лёгка зрабіць, а вось з другім баюся, што не дастанецца каморніка.

— А ці адменяць яшчэ?

— Адменяць, калі большасьць падпіша нязгоду, там прыслухоўцца да голасу большасьці. Не напішуць-жа людзі так сабе.

— Трэба сход, на сходзе напішам. Я заўтра зьбяру, а вы ўжо напішаце нам.

— Трэба будзе, хіба, каб ты, Лявон, сам зьездзіў у горад з гэтай заявай.

— А ўжо-ж, зьезджу.

— На сход назаўтра прышлі ўсе незадаволеныя праведзеным зямляўпарадкаваньнем, ды яшчэ хто-небудзь з тых, каму і так і гэтак добра, але прышлі паслухаць, пагаварыць.

— Калі ня згодны, падпісвайцеся пад гэтай заявай. Тут мы напісалі, што пасья зробленага Драздоўскім парадку, зямля як была ў кулакоў, так і засталася ў іх, і што хутары ў сярэдзіну пасёлкаў урэзаў ён, і ад гэтага ні табе курыцу, ні табе сьвіньню з двара выпусьціць: у хутар да Міхалы, альбо Пракопа зайдзе, а ён у хлеў—і плаці. Дыхнуць з-за гэтага нельга, ярмо ён нам на шыю ўзьдзеў сваім зямляўпарадкаваньнем. І каморніка зноў просім.

Падыходзілі да стала і падпісвалі, няпісьменныя настаўніцу прасілі напісаць іх імя і прозьвішча.

— Можа і выйдзе што?

— Выйдзе, хлопцы, ня можа ня выйсьці. Заўтра павязу ў горад, даб'юся чаго-небудзь.

— Ці даб'ешся... Вось баламуціш толькі ўсё, а парадку няма.

— Баламучу не адзін, а большасьць, а табе добра, дык ты маўчы. Цябе ня зводжу.

— Як-жа ня зводзіш? Цераз вас у гразі сядзім.

— А ты хацеў нас адных тут пакінуць? Не! Дай нам вылезьці, а потым і сам вылазь.

У пакоі душна, накурана. Ёдзе пасяджэньне павятовае зямельнае камісіі.

— З заяў яшчэ адна ёсьць—ад сялян вёскі Рубанаўкі, Вопчанскай воласьці, гэта куды мы Драздоўскага пасылалі. Просяць адмяніць праведзенае ў іх зямляўпарадкаваньне.

— Мусіць нарабіў ён там парадку?

— Ці трымалі-б яго, каб былі людзі, а то б на ўвесь павет.

— Тут старшыня Рубанаўскага сельсавету, хай ён раскажа нам.

Лявон раскажаў, як праходзіла праца, як толькі пад канец уведалі, што наблытаў у іх каморнік, як запужаў ён рубанаўцаў, каб згадзіліся з проектам.—Казалі мне нашы, каб не звярочваўся назад без каморніка.

— А прыдзецца, мусіць, зьвярнуцца, бо няма іх у нас, усе заняты працай.

— Не магу зьвярнуцца, у нас трэці год гной у хлявох ляжыць. Жывем ні тут ні там, поле незасеяным застаецца...

— Я думаю, што адменім зямляўпарадкаваньне Рубанаўскае... А каморніка цяпер ня можам да вас паслаць, усе заняты яны. Пачакаць прыдзецца...

— Я прапаную зволіць ад працы Драздоўскага, каб ня прыходзілася больш за ім перамерваць, а за гэту справу з Рубанаўкай прыцягнуць судом да адказнасьці.

— Згодны... Зьняць...

— А вы пачакайце, дагаварэцця з выканкомам. Будзе каморнік—дамо.

Ужо жоўтаю сыцяною стаіць сьпелае жыта, паціху шапаціць калосьсем, разьвітваецца з полем. Дзе-ні-дзе ўжо снапы ў бабках стаяць.

Пачынаецца жніво, а там пара і араць пад жыта.

Па небу ўсё часьцей кавалкамі хмаркі бягуць, папераджаюць людзей, што недалёка і восень дажджлівая.

— Як-жа будзе, ці зноў так застанемся?

— Хадзем гуртом да валспаўкому.

Да незадаволеных зямляўпарадкаваньнем далучыліся і хутаране. Толькі маленькая кучка багаццяў засталася ўбаку.

— Усе на пасёлкі пойдзем... Нясі, Лявон, гэту заяву, хай даюць каморніка.

У нядзелю ў выканкоме людзей поўна. Якаўлеў цэлы дзень незадаволены.

— Няма ў людзей парадку, кучай пруща ў габінэт і рабі з імі што хочаш. Ну, чаго вы разам, ня буду-ж я слухаць усіх адразу.

— А мы й гаварыць усе ня будзем. Лявон, кажы.

— Да вас за дапамогай. Былі ў УЗО, ня было ў іх каморніка, але абяцалі, калі будзе, дадуць, трэба ваша дапамога, каб хадайнічалі за нас ад спаўкому. На пасёлкі мы ўсе выходзім...

— Дайце сюды заяву.—Прачытаў.—Мы вас унясем у плян зямляўпарадкаваньня па воласьці. Прыдзе чарга—правядзем яго, а цяпер нічога ня можам зрабіць.

— Чаргі чакаць? Дакуль-жа гэта? Як-жа далей жыць? Ня можам мы чакаць. Ня можам

4. „Дробязі“ жыцьця.

гібець голадам, за чубы адзін другога драць. У павет зноў пойдзем.

— Нічога з гэтага ня выйдзе, бо ў павеце няма каморнікаў, і вам яны яго не дадуць. Адкуль возьмуць? Чаргі чакаць прыдзецца, а цяпер ідзеце.—Узяў ручку і напісаў на заяве:

„Унесьці Рубанаўку ў плян зямляўпарадкаваньня“.

Барадатны, у шэрых сьвітах людзі пазіралі, як поўзае чорнымі літарамі на ўскос па іх заяве пяро. Лявон зірнуў на сваіх, потым рукой за заяву.

— Што ты, таварыш Якаўлеў пішаш. Мы ў павет пойдзем і паперу гэту з сабой возьмем, ня трэба нам ваша такая рэзолюцыя.— Ён не паспеў той апамятавацца, як Лявон склаў заяву і сунуў яе сабе ў шапку.

А вечарам Рубанаўка сышла на вуліцы, парашыла паслаць дэлегацыю ад сябе ў павет, прасіць каморніка.

— Не дамо больш падвесьці сябе, не дамо хабары браць, абярагом...

У горадзе ў пятніцу вуліцы кішаць людзьмі—кірмашовы дзень.

У памяшканьні УЗО чакаюць чаргой людзі.

— Так і скажам: хай што хочуць робяць, а ехаць без каморніка ня можам назад. Ты, Лявон, так і кажы, мы падтрымаем.

— Адкуль гэта,—пытаў загадчык УЗО.

— З Рубанаўкі, дэлегацыяй да вас, прасіць каморніка, бо поле застаецца нявораным, будуць бойкі паміж сабою, а толку ня выйдзе, без каморніка прападом. Ня можам больш чакаць. Два разы ўжо нас падводзілі, заблы-

талі так, што хоць гвалт крычы. У спаўкоме кажуць чаргі чакаць, а што нам з тэй чаргі? Каб маглі, чакалі-б. Нас, во,—і Лявон правёў рукою па шыі,—рэжа гэта зямля, а яна ўся ў Міхаля, у Пракопа, у Хведара... Каб смачна было, не паехалі-б да вас за столькі...

— Я пазваню. Калі ёсьць цяпер каморнік у горадзе—дамо вам, а няма цяпер—прыдзеца пачакаць, пакуль які прыедзе; мы яго тады да вас накіруем. Але каб гэта ў апошні раз.

— Не забытае больш. Думалі, што ён цяпер будзе баяцца ўлады і ня зробіць зладзейства, а ён...

— Няма ў нас сваіх людзей, усё старыя спэцы, а за імі назіраць трэба. Ня ўсе, вядома, такія.

Пазваніў.

— Таварыш Шклярскі ў горадзе? Хай прыдзе да мяне зараз-жа, важная справа ёсьць... Ну, каморнік ёсьць. Гэта чэсны чалавек, не падвядзе вас... Паведамеце ВІК, што пасылаем каморніка,—звярнуўся ён да свайго таварыша.

Праз хвіліну ўвайшоў чалавек год пад трыццаць.

— Вам працу, таварыш Шклярскі. У Вопчанскую воласьць паедзеце. На пасёлкі разбіць вёску трэба,—там толькі дакончыце працу, бо зямля ўжо абыйдзена. З імі-ж і едзьце...

Шклярскі вечарам парашыў прайсьціся за вёску ў поле адпачыць. Сьвежае надвор'е звала да сябе.

На вуліцы ўспомніў, што быў знаёмы калісь з мясцовым папом, яго словы. „Праўду казаў, усе круцілі“. Успомніў і маладую настаўніцу. „Мусіць, зьмянілася ўжо. А яна таксама праўду казала, што наблытаем мы з хутарамі сваімі. Добра, што маю магчымасьць цяпер дапамагчы разблытаць тое, у чым сам вінават. Праўду яна казала, а я наіўным дзіцём быў: думаў, што пры агульнай непраўдзівасьці змагу што-небудзь зрабіць з сваёю праўдзівасьцю, з сваімі добрымі жаданьнямі. Трэба да яе зайсьці“.

Міжвольна завярнуў да памяшканьня школы.

— Добры вечар, не пазнаеце?

— Трохі пазнаю, таварыш... Шклярскі, так здаецца? Прыехалі разблытваць наш вузел?

Прад ім стаяла ўжо пажылая жанчына, ля яе бегаў малы хлопчык.

— Гэта сын ужо такі. Ну, сядайце... Нядобрая ў вас рука, мусіць, як пачалі ў нас зямляўпарадкаваньне, дык і дасюль ніяк ня скончыцца. Мусіць, цяпер затое як зробіце парадак, дык ніхто не парушыць.

Засьмяялася.

— Ваша праўда. Памятаеце, тады яшчэ вы казалі, што нічога з нашых хутароў ня выйдзе. А я павінен быў прайсьці вялікую школу, каб згадзіцца з вамі. Не разумеў тады я, што зусім ня ў форме зямлякарыстаньня справа, а ў тым, што адзін з іх меў сто дзесяцін, а другі адну дзесяціну, што не хута-

рамі, якія рабіў я, трэба было лячыць вёску, а парушаць існуючы парадак. Рэволюцыя мне адчыніла вочы. А тады я зусім ня ведаў жыцця. Ня ведаў таго, што, каб ня было абурваньня, эксплёатацыі, прыгнечаньня, ня мог-бы існаваць той парадак. Жыццё добра мяне патрапала і паказала сябе. Цяпер зразу-меў людзей трохі лепш і казаць таго, што тады казаў, ня буду.

— Усіх жыццё вучыць. Гэта самая лепшая школа. Інстытуты былі адарваны ад жыцця, і ад таго, пасьля выхаду адтуль, нас так сярдзіта сустракала яно... Я тут патроху памагала разблытваць гэту гісторыю, але дзе там... Цяпер ужо вось толькі разблытаем пэўна.

— Разблытаем, я буду адрабляць за грахі свае перад Рубанаўкай.

— Прыходзьце да нас вечарамі; у нас чытальня маленькая, сяляне заўсёды ёсьць, па-чытаеце ім што, пагутарыце...

— У нас каморнікі ўсё ў Міхаля жылі, а вас ня пусьцілі мы туды, парашылі захаваць ад кулакоў,—казалі Шклярскаму ў чытальні вечарам.

— Баяцца, каб хабару ня браў.

Ужо гусьцей па небе сьцелюцца хмары, часьцей сабой хаваюць сонца. Ужо пусьцець пачалі азяроды. Пара сеяць, хутка восень...

— Абойдзе пасёлкі каморнік, будзем ведаць, дзе чый і пачнем к вясьне араць.

Хмары імжаць дожджыкам, пояць усходы жыта, пасеянага рубанаўцамі яшчэ па палосках, вясной будуць сеяць пасёлкамі. Ужо трэці дзень ходзіць на полі каморнік, адводзіць пасёлкі.

— Рубанаўка б'ецца на пасёлкі.

Гэта вестка дайшла да Якаўлева.

„Соцыялізм—гэта вучот“, пазіраюць на Якаўлева са сьцяны чырвоныя літары.

— Як-жа гэта яны дапусьцілі? Гэта непаразуменьне! Гэтага ня можа быць! Я казаў тут рубанаўцам, што нічога ня выйдзе з паездкі ў павет, а яны там далі каморніка, падарвалі аўторытэт мясцовай улады. Гэта непаразуменьне, яны павінны справіць яго.

Узяў кавалак паперы і на ёй напісаў: Зямля ўпарадкавацелю... прапануецца спыніць працу і прыехаць з усімі прыладамі ў валвыканком“.

Потым пайшоў у кабінэт, званіць у УЗО.

— Цэнтральная... УЗО? Загадчыка пазавеце, вельмі тэрмінова... Гэта недапусьціма. Што вы зрабілі? Ня ведаеце?.. Як ня ведаеце ў чым віна? Мы рубанаўцам гаварылі, што ў гэтым годзе ня будзе ў іх каморніка, унеслі іх ў плян па воласьці, а вы ня лічыліся з гэтым, далі ім каморніка, пасля таго, як я казаў, што не дастануць яны сабе каморніка... Вы гэтым падарвалі наш аўторытэт, аўторытэт мясцовай улады. Парушылі наш плян...

Ад трубка—да Патапа, стоража выканкому.

— Садзіся, Патап, верхам і завязі гэты пакет у Рубанаўку каморніку. Скажы, што я гаварыў, каб ён абавязкова сюды прыехаў, з усімі прыладамі... Гэта чорт ведае што та-

кое! Тут робіш-робіш, пляны будуеш, гаворыш людзям, а яны—на табе—у цябе-ж пад носам гэткага наробяць, што хоць гвалту крычы.

Патап ня цікавіўся, чаму сьпешна патрэбен Якаўлеву каморнік: ён павінен адвезьці пакет і ад таго падганяў буланага, біў яго пад бакі ботамі, а той бег трушком па грязкай дарозе ды фыркаў.

Рубанаўка сьціхла пасья таго, як пачаў па полі хадзіць каморнік. Сьціхла, бо думала, што ўжо канец блытаніне прышоў.

— Трэці раз вось у сваім жыцці ходзім па гэтым полі, усё мераем. Хутка дзесяць год будзе ўжо, як мераем, думаем вылезьці з цеснаты, з гразі.

— Глядзеце, нехта едзе да нас сюды па полі, чаго-б гэта ён?

— Хай едзе каму хочацца; мусіць, да таварыша Шклярскага.

Патап зьлез з каня, потым паціху палез у кішэню і падаў пакет.

— Старшыня казаў, каб заўтра абавязкова зьявіліся.

Прабег вачыма паперку.

— Ня можа гэта быць!—Праглядзеў яшчэ, а з паперы цвёрда выведзеныя літары казалі: спыніць працу...—Паслухайце, што піша старшыня выканкому.

— Чаго-б гэта?

— Тут, мусіць, нейкае непаразуменьне. Я заўтра дагаваруся з ім.

— Каб-жа непаразуменьне, а то... Ліха ведае што!..

— Заўтра высьветлю, ня можа-ж быць!

Вечарам яшчэ больш пахіліліся да зямлі хаткі, як чалавек, які згубіў усякую надзею вылезьці з гора, што апанавала яго. Хай ужо цісьне зусім.

Хутка па вуліцы разьнеслася чутка аб тым, што каморніка зноў адзываюць.

— Езьдзілі ў воласьць нашы кулакі, падкупілі, мусіць, кагось, падмазалі... Нічога з нашае справы ня выйдзе, ніхто ня бачыць, што ў нас тут робіцца. Мусіць, і паміраць прыдзеца тут...

Назаўтра з прыладамі ў валвыканком паехаў каморнік.

— Вы падушылі сваёй працай наш плян зямляўпарадкаваньня па воласьці. УЗО падарвала мой, як мясцовай улады, аўторытэт, і з сёнешняга дня я прапаную вам зьвярнуцца ў УЗО; з ім я таксама гаварыў.

— Не магу я пакінуць так пачатую працу. Калі кіну, дык пачнуць вунь што гаварыць і яшчэ горш будзе для вашага аўторытэту. Не магу я спыніць працы.

— А я кажу, што спыніце, я прапаную спыніць. Не дазволю ў сябе тут, каб кожны ехаў і рабіў тут пасвойму.

— Вас-жа паведамлялі.

— А мне што ад паведамленьня?

— Я паеду ў УЗО, але не затым, каб спыніць працу, а каб разблытаць гэтае непаразуменьне... Гэтак немагчыма рабіць, таварыш Якаўлеў. Вы гэтым падрываеце горш свой аўторытэт. Адказнасьць за працу ляжа на вас.

— Ня ваша справа!

Вечарам каморнік не зьвярнуўся ў Рубанаўку.

— Нічога ня будзе, пара пачынаць ворыва.

— Годзе з гэтымі каморнікамі цацкацца, паедзем, хлопцы, араць.

— А як араць?

— Як памералі—па хутарох і пасёлках.

— Ня згодны мы з гэтым! Ты зноў за хутары свае ўзяўся?

— Не дамо араць так!

— Хлеба ня хочаце, мусіць, есьці, дык і араць ня хочаце.

— Затым і не дамо табе араць, што хлеба хочам. Больш за цябе патрэбу ў хлебе маем, але не дамо так, як ты хочаш.

— Дасі! Без твайго дазволу араць буду!

— Плуг пасяком, не паедзеш!

— Не сварэцёся, гэта непаразуменьне вышла. Праз дні два ён зьвернецца,—пааром яшчэ,—казаў Лявон.

— Чакайце, калі вам хочацца, а мы ня хочам чакаць, годзе!.. Мы ад выканкому залежым і будзем араць, як памералі нам, новага ня хочам.

— Будзеш чакаць! Не дамо араць.

— Не тваё буду араць, а сваё.

— Ага! Сваё! А во!..

Ажывілася вуліца рубанаўская. Ужо з самага ранку людзі на ёй стаяць, сварацца.

— Куды едзеш? Большасьць не дазваляе араць,—гаварыў Лявон.

— Прапусьці, а не, то...

— Вярні назад. Не павернеш—дрэнна будзе!

— Пусьці!

Потым пачулася моцная лаянка, трэснула жэрдка ў плоце... Заенчылі бабы, пабеглі па вуліцы дзеці.

— Татку твайго, Міша, б'юць...

— Зыйдзі з дарогі, кажу табе!

— Ня пры супроць ражна, а то й табе будзе.

— Сячы пастронкі!

— Галаву пасяку, папрабуй!

— Гэта разбой, у выканком! Я міліцыю прывяду,—крычаў Міхаль.

Вечарам зьбіраліся рубанаўцы на сход.

— І чаго вам гэта біцца, няўжо-ж не згаворыцеся?..

— Папробуй згаварыцца! Мы тут зьбіраемся па адным, а яны, багацейшыя, там у Міхаля раней свой сход зробіць, а потым сюды прыдуць, каб у вадну дудку іграць.

Хутка ў хату разам увайшло чалавек з дваццаць.

— Во, бачыце?

— Боек не павінна быць. Арэце пакуль пастарому,—гаварыў міліцыянэр.

— Ня можам мы пастарому араць, таварыш,—гаварыў нізкі, з расчыненым каўняром селянін.—Ня можам пастарому, бо згубіў я сваю дзесяціну загонамі паміж іхніх, кулацкіх валок. Не магу больш падыхаць з голаду, ня хочу больш на Міхаля працаваць. Хопіць ужо!..

— Ня мы кулакі; а ты кулак!—крычаў Хведар.—Мы ўладзе падчынся, мы за зямляўпарадкаваньне, якое зроблена, мы і хочам

араць, а яны, кулакі гэтыя, самі не аруць і нам не даюць.

— Не падмазвайся да ўлады, не патрэбен ты ёй, Хведар!

— Ты нас за сябе ў кулакі залічыў. Хутары адмянілі твае, зямлю хочам адабраць, дык і крычыш!

Потым разам усе крычалі, крычаў і міліцыянэр. Ніхто нікога ня слухаў, а ўсе крычалі, крычалі, каб аслабаніць ад нечага грудзі, што вось сьперлася, просіцца на волю.

— Грамадзяне!..

— Міхаіл Сідараў, Хведар, Панас!.. Заўтра вы павінны зьявіцца ў выканком, там пагаворым.

— Мы што-ж, мы падчыняемся, яны гэта ўсё, Лявон усё баламуціць.

— Нічога ў Рубанаўцы нельга зрабіць, таварыш Якаўлеў, — дакладваў міліцыянэр. — Вось я запісаў, хто з іх больш крычыць і што гавораць. Усё ў іх дагары нагамі пастаўлена. Адны ў поле, а другія за калы—біцца. Выканком лаюць. Лепш-бы ім каморніка даць. Так і кажуць, што як адазвалі каморніка, усё й пачалося.

— Ня ўмееш ты іх угаварваць! Каморніка не дамо, нельга даць, бо зноў аўторытэт падарвом гэтым, адзін раз так, а другі гэтак рабіць. Не, ня будзе гэтага!..

— Гэта ўсё Лявон сельсаветчык. Каб ня ён, жылі-б даўно на хутарох, ды настаўніца з ім... Трэба паказаць ім сваю сілу.

— Дымам пусьцім...

Ноч супакоіла Рубанаўку, ноччу ціш на вуліцы.

Па вуліцы йшлі двое, потым зьвярнулі на загуменьне.

Агледваліся, каб ня ўбачыў хто, каб не разгадаў, не папярэдзіў задуманай імі справы.

На вузкіх палосках сяліб цесна зышліся будынкі рубанаўцаў. Лявонава гумно побач з хлявамі.

— Як пойдзе двор дымам, сьціхне тады. Будзе баяцца і тая...

Бліснула ля кута гумна полымя запалкі, захавалася ў кучку саломы, лізанула доўгім языком жоўтым кут, учапілася зубамі ў стрэху, гадзюкай жоўтай бліскучай папаўзла ўгору па саломе, перакінулася ў сярэдзіну на складзенае ў такую толькі-што скошанае сена і захавалася ў густых хмарах белага дыму.

Неспакойна сьпіцца Лявону. Трывожыць думка, як-бы хутчэй разблытаць гэты вузел, што вось усё тужэй зацягваецца над Рубанаўкай... У пасьцелі душна, галава баліць. Расчыніў вочы, глянуў на хату, на памост. Ад чаго гэта сьвятло на памосьце,—месячык хіба ўзышоў,—але чаго яно так хістаецца па памосьце? Кінуўся да вакна.

— Мар'я, гумно і хлеў гараць... ратуйце!..

Вецер, які раней дзесь адпачываў, цяпер убачыў, што ёсьць чым заняцца, рвануўся спрасоньня і пачаў дзьмухаць у полымя, а яно языкамі вострымі ліжа сьцены гумна, адтуль перакінулася на хлеў, прабегла вузкай паскай па страсе, потым разам расьцягнулася,

абхапіла ўсю страху і перакінулася на суседні хлѣў.

Па вуліцы бег у ніжняй вопратцы Лявон, крычаў:

— Ратуйце! гарым! ратуйце!..

— Га-ры-ы-ы-м!—неслася па вуліцы разам з людзьмі. Беглі проста, як з ложку, бяз нічога, і калі толькі адчувалі гарачыню ад полымя, тады, зразумеўшы, што трэба тушыць, беглі шукаць вѣдры і пачыналі ліць у полымя ваду.

А яно гуляла ва ўсю ўжо па хлявох. Ня раз доўгі язык яго лізаў гонтавую страху хаты, але туды лілі ваду і пакуль ратавалі. Вечер зносіў у бакі цэлыя ахапкі галавешак, вугольля. Горача. Ужо ня можна трымацца на хатняй страсе.

— Скінуць страху трэба!

— Вады давай!..

Полымя ўжо бегае па страсе, трашчаць высахшыя гонты, каробяцца. З страхі полымя лезе на сьцены, робіць іх галавешкамі. На сьцены ліюць ваду, сьцены пішчаць, нагрэліся.

— Гэта ён, гэта Апанас Міхалѣў зрабіў, бачылі, як па загуменьню бег дамоў!

— Ён... Не дарма пагражаў, што дымам пойдзе Лявон!

— Кідай яго ў полымя! Усю вѣску спаліць хацеў, па сьвету пусьціць!

— Бі яго, хлопцы, каб не рабіў паскудства людзям!

— Не чапайце, у воласьць яго трэба,—казаў Лявон,—суд разьбярэ.

Чорныя курчавыя косы.Цёмныя смуглы твар, худы, ад чаго выгляд здаецца сярдзітым. Гэта адбітак пражытага буйнага часу. Шмат у жыцці перанёс, шмат чаго бачыў, з першых дзён рэвалюцыі пайшоў у яе войска, фронт быў любімым месцам. Ня раз быў на валасок ад смерці, але застаўся жыць. Пасля вайны крывавай, вайна з хабарамі, зладзеіствам... Кожную дробязь жыцця ведае, не падвядзе яго. Высокі рост, ад чаго здаецца, што пазірае заўсёды ў зямлю, калі ідзе, шукае чагось на ёй. Гэта камуністы Мікалай. У вапшнія часы быў на заводзе, адтуль паслалі ў Вопчанскі ВІК, як сябра павятовага выканкому, каб азнаёміўся з працай і наладзіў яе.

— Там у нас нейкі дзіўны чалавек, Якаўлеў, на плянах памяшаўся, трэба прыглядзецца да яго, і калі ня можа працу весці, перавыбары зрабіць,—казалі Мікалаю ў павятовым выканкоме.— З зямляўпарадкаваньнем там нешта ня зусім добра.

І Мікалай паехаў. На пленуме сельсаветаў яго залічылі ў склад валвыканкому.

— Няма ў нас ніводнага камуністага ў выканкоме і шмат недарэчнасьцяў ад гэтага.

У гэты час у УЗО Шклярскі гаварыў загадчыку:

— Якаўлеў ня даў весці працу, хоча зусім сарваць. Гэтага ня можна дапусьціць. Ня можна трымаць усю вёску ў няведаньні, што з імі будзе.

— Зварочвайцеся назад. Мы паслалі туды на днях аднаго сябра свайго, камуністага, ён дапаможа вам. Яму даручана гэта справа.

Мікалай сядзеў у габінэце Якаўлева, знаёміўся з справамі, выслухоўваў сялян. Тут-жа быў і Якаўлеў.

— Добра, што вас прыслалі сюды, паможаце абмылкі справіць.

— Абмылак у вас шмат нароблена тут.

— Ня было кіраўніцтва добрага, аднаму цяжка, а камуністага ніводнага ў нас, ня было каму паказаць.

У габінэт увайшла куча сялян.

— Прышлі зноў у выканком, бо далей ня можна. Б'ёмся, сварымся, сёння два двары згарэла, а ўсё з-за таго, што таварыш Якаўлеў каморніка адазваў.

— Што ў вас такое вышла?

— Гэта з Рубанаўкі. Казаў я ім, што ня можам даць каморніка, а УЗО дало, плян зямляўпарадкаваньня наш парушылі. Я каморніка адазваў. Ён у УЗО паехаў.

— Два разы ўжо нас мерылі, усё блыталі, пачалі ў трэці раз, думалася канец блытаніне будзе, ажно, відаць, ня так лёгка гэта зрабіць. Дапамажэце вы, дайце скончыць працу. Нам каморнік трэба, бо зямля няворанай застаецца, гной нявожаны, а з спаўкому міліцыю прысылаюць.

— Яны бяз ведама выканкому хадайнічалі...

— Вы адмовілі нам, дык мы ў павет, як-жа бяз ведама.

— Нядобрая справа. Гэта памылка вышла. Едзьце дамоў, а я сёння-ж пагавару ў павет, каб каморніка зьвярнулі, на гэтым-жа тыдні ён будзе ў вас.

— Каб-жа быў?

— Я ручаюся за тое, што будзе... А вам прыдзецца пад судом пабыць—гэта праступленне... Сёння-ж склічце пасяджэнне выканкому,—казаў ён ужо Якаўлеву, які стаяў, не разумеючы нічога. Вочы яго перабягалі з сялян на Мікалая, які здаваўся яму нейкім страшным вяліканам, што прышоў і адразу парушыў усе пляны, збудаваныя ім, Якаўлевым, за тры гады.

— Яны-ж аўторытэт наш падарвалі... бяз ведама...

— Вы абмылку зрабілі, вельмі шкодную абмылку. Я стаўлю на выканкоме, як прадстаўнік павятовага выканкому, пытаньне аб зьмене вас, бо сваёю працаю, абмылкамі гэтакімі вы падрывалі аўторытэт савецкай улады. Якаўлеў нічога не разумеў.

— Чаму-ж гэта так вышла, я-ж рабіў, каб лепш, каб парадак быў, па пляну...

Конь ішоў паволі і відаць было, што здаволены гэтым, адпачывае. Паветра стала больш сьвежым, холадам праймала цела. Канчалася кароткая летняя ноч. Канчалася і доўгая дарога. Ужо ў бакох, замест лесу і кустоў—поле ўвабранае зеленню збожжа. За полем недзе сьпевамі салаўёў стогне алешнік, бяз умоўку крычыць дзярках. А скрозь гэта адно за другім льюцца раўчуком словы Лявона.

— ...Прыслалі да нас у выканком гэтага камуністага: як сказаў ён нам, так і зрабіў. Праз два дні зьвярнуўся каморнік і пачаў канчаць працу. Вясной дасталі троха лесу, у каго хата

зусім развальвалася, і пачалі выбірацца на пасёлкі. Другі год ужо жывём так, пановаму. Усе здаволены.

Якаўлева на зьездзе саветаў зьнялі, а старшынёй абралі таго, Мікалая... А Драздоўскага судзілі пасья, недзе, мусіць, адбывае за грахі, ня чулі больш аб ім...

Уперадзе ўжо былі відаць хаты кучкамі ў полі.

— Гэта нашы пасёлкі... Жывем нічога, ужо і машыны некаторыя набылі коопэратывам... А вунь новы будынак—школа, перабудавалі яе на большуюю...

Жыцьцё, кажу я вам, што машына, і добры машыністы патрэбен каля яе, каб добра працавала гэта машына, каб ён мог зразу знайсці, калі што дзе ня ладна, у час паправіць, падвіньціць, і тады гэтая машына будзе йсці без перабояў.

Студзень 1926 г.

АБМЫЛІЛАСЯ.

(Апавяданьне).

I.

Усё „першае“ асабліва прыемна для чалавека, прыемна ад таго, што бывае яно вельмі рэдка і вельмі хутка праходзіць. Бывае пара, калі чалавек першы раз пазнае жыццё як належыць, пачне бачыць і разумець яго зусім ня так, як бачыў і разумеў да гэтай пары. Гэта пара ў аднаго надыйдзе крыху раней, а ў другога крыху пазьней, а часамі зусім позна. У гэтую пару чалавек пазнае ўсё хараство жыцця, і ўсю жорсткасць яго пачуе. А яшчэ ў жыцці бывае пара, калі чалавек першы раз сустранецца з шчасцем; першы раз пазнае каханьне. Усё „першае“ на нейкі час цалкам заўладае чалавекам, узбудзіць у ім невядомыя дагэтуль настроі, новыя імкненні, па асабліваму пачне паладжваць яго настроі, а потым—звыкнецца чалавек з усім „першым“, яно перастане быць „першым“, увойдзе, як кажуць, у нормальную каляіну жыццёвую, стане часткай штодзённага жыцця, і аб „першым“ застануцца толькі адны ўспаміны.

Бываюць і першыя дні вясны.

Усю зіму хмары засланяюць неба, сонца, а чалавек, як і прырода зімой, хмурым ходзіць, злуе. Потым прыдзе час, калі сьмела выгляне з-за хмар сонца і пачне дарыць зямлі, вызваленай ад абнімкаў халодных зімы, свае гарачыя пацалункі, пачне песьціць яе сваімі праменьнямі, і зямля ад радасьці спатканьня пачне сьмяяцца раўчукамі. У гэтую пару, у дні прадвесья, узбудзёрыцца Сьвіслач, да ўзроўню берагоў уздыме свае грудзі і дышае, а на ёй, як на дзяўчыне вопратка вясеньняя, лёгка, ад ветру хвалюецца паверх вады. У гэтыя дні ўсім хочацца больш прастору, цесна робіцца там, дзе да гэтага было вольна. Хочацца большага прастору думкам.

Першыя дні вясны. Ёх так чакала Ліда, чамусь спадзявалася, што ў гэтыя дні вясеньнія павінна прысьці ў яе жыцьцё зьмена, і яно другім, яшчэ пакуль невядомым, але лепшым, як цяпер, зробіцца.

Чаму зьмена павінна прысьці—ня ведала, але была ўпэўнена ў тым, што прыдзе яна. Мо' проста ад таго, што хацелася зьмены, што аб зьмене да лепшага марыла доўгі час, ад таго, што жыцьцё яе вось гэтае ўжо зусім абрыдзела.

Цэлую зіму ў пакоі. На адзін міг удавалася вырвацца з пакою на вуліцу, а потым зноў пакой, пакой і сястра, злосная і старая жанчына. Дый ці толькі зіму так? Усё-ж маленства так: пакой, хатняя праца і набожны, злуючы бацька, без дазволу якога ня сьмела

выйсьці з пакою і пайсьці куды хацелася, а павінна была ісьці куды скажа ён, куды да-зволіць.

Сёньня сястра дняваліць, дамоў позна прыдзе. Ліда бралася шыць, наўмысьля цягнула працу, каб на большы час яе хапіла, але працу скончыла хутка. Узялася чытаць, але ў шафе кніжкі былі такія, якія даўно ўжо на некалькі раз перачытаны, абрыдзелі. Падышла да вакна, на падаконьнік рукамі аперлася. Перад вачыма рэчка, ля рэчкі, дзе мост, людзей багата, а ў баку ля берагу кучай бегаюць дзеці. Расчыніла вакно,—і ў пакой разам з сьвежым паветрам уварваліся зыкі бадзёрыя дзіцячых галасоў. Вочы застылі зайздросным позіркам на дзецях, грудзі цяжка дыхалі, высока ўздымаліся, набіраючы як толькі можна больш сьвежага, яшчэ не запыленага вясеньняга паветра.

Потым ад вакна пацягнула туды, да рэчкі. Вясна аўладала ёй, прымусіла адыйсьці ад акна, надзець на галаву шапку і выйсьці на двор.

Ад ганку ўжо сухенькая сьцежка праз маленькі сад павяла на закавулак, а там недалёка да мосту, толькі на вуліцу выйсьці ўлева.

Мост высока над вадой; з мосту далёка відаць, што ля рэчкі робіцца, і сама рэчка. У пакоі ня так. Па масту ўжо менш людзей ідзе, цішэй на вуліцы стала. Ліда да мосту пашла шпаркім крокам, як-бы баючыся, што хто-небудзь хутчэй за яе туды зойдзе і займе яе месца.

Узышла на мост, на парэнчы аперлася, да заходу тварам. З мосту хаты зусім маленькімі здаюцца, цераз іх відаць за горадам лес, а над лесам, зусім ужо блізка, чырвонае, нібы ў крыві, сонца. Па рэчцы, рабой ад хваль маленькіх, чырвоным яскравым паскам адбітак сонца дрыжыць. Па той бок рэчкі, на чорнай зямлі стракатым кавалачкам дзеці гуляюць. А па гэты бок улева маленькі сад і хата, хата, у якой змалку да гэтага часу была замуравана. Бацька краўцом саматужнікам быў. Сам рабіў і заўсёды трымаў пры сабе двух хлапцоў. Бацька вельмі набожны быў і ў сваім духу даваў выхаваньне дзецям, стараўся не дапусьціць да граху. Бацькі Ліда ня любіла, але слухала,—баялася. Летась бацька з малымі перабраўся ў Б., нельга стала зарабіць тут, а яна засталася з сястрой. Сястра ў бацьку ўдалася, не набожная, праўда, але, як бацька, за Лідай сочыць...

Дзеці ля рэчкі гуляюць з рогатам, зайздросна Лідзе. І ня толькі цяпер так яна дзецям зайздросьціць, але і ўсё маленства зайздросьціла. Як вучылася, ужо ў гады рэволюцыі, дзеці ў школе, як і гэтыя, заўсёды бадзёрасьць, гульні. Цягнула зыйсьціся з імі, зьнікнуць у іх грамадзе, але як толькі гэткае жаданьне хацела вось-вось аўладаць ёй,—перад вачыма паўставаў злосны выгляд бацькі. За гэта зьненавідзела бацьку, і цяпер злосьць на яго яшчэ жывая.

Падрасла—звыклася трохі з жыцьцём і да жыцьця пачала прыглядацца, але толькі і магла прыгледзецца, убачыць, што робіцца

нешта новае. Аб гэтым новым у жыцці наогул сьведчыла новае ў жыцці школы, аб ім чула ў прамовах на сходах і чытала ў кніжках. Захапілася кніжкамі, у якіх прыгожа маляваліся вобразы другога, будучага жыцця. Сама для сябе склала агульнае разуменьне, агульны малюнак будучыны, ахварбавала яго ў прыгожыя колеры пасвайму разуменьню і ўяўляла будучыну зусім ужо блізкай, але чамусь недасягаемай для сябе. Канчала школу з нясьмелай надзеяй далучыцца да новага, што пачалося ў жыцці і з кожным днём пашыраецца, захапляе сабой усё большы абшар у жыцці, далучыцца да гэтага і тварыць новае жыццё. А скончыла—пачалося: пакой і сястра і боязнае, каб не заўважыла сястра і бацька, нагляданьне за жыццём праз вузкую шчылінку ў шэрай сцяне жыцця і настрояў маленькіх хат, абляпіўшых Нямігурынак.

Ліда шмат чула і чытала аб камуністых і вельмі рэдка бачыла іх сама, блізка ў жыцці зусім ня ведала. У кніжках мастацкіх аб камуністых чытала, як аб гэроях, людзях з моцнай воляй, якія вялі за сабой у змаганьні масы, чула трохі гэткае і ў жыцці ад знаёмых. А вакол сябе ў суседзяў чула злосныя гаворкі аб камуністых.

Разуменьне—камуністы яна правільна звязвала ў адно з разуменьнем будучага жыцця і ад гэтага ўяўляла сабе камуністых людзьмі зусім другімі, якія адрозьніваюцца ад людзей наогул. „Яны—будаўнікі будучыны, а хіба вось гэтакія людзі, што вакол мяне, могуць быць

такімі будаўнікамі? Не! яны павінны быць зусім другімі, бяз усіх заган, людзьмі чыстымі, якія цалкам аддаліся сваёй ідэі, як хацела-б аддацца ёй я! Яны не падобны і на мяне. Яны жывуць толькі для будучыны, а я, я ня ведаю й сама чаго жыла да гэтага часу". З'явілася нездавальненне сабой; узбудзілася з большай сілай жаданне далучыцца да новага ў жыцці.

Учора Ліда чытала вершы аб камуністых, рабочых. Поэта маляваў іх такімі акурат, як яны ўяўляліся ёй. „Фабрыка з тысячамі людзей, адна сям'я. У іх там праўдзівае жыццё, поўнае па берагі жыццё, як гэта рэчка...“ Рэчка з маленькай крыніцы, з маленькага раўчучка пачалася, у сваім імкненні ўперад яна робіцца ўсё шырэй, новыя раўчкі ўбірае ў сябе, а тут вялізнай масай вады нясецца ўперад, робіць сваю справу, адзінай сілай зносіць з свайго шляху ўсё непатрэбнае, што шкодзіць, і пашырае гэты шлях, далучаючы да сябе ўсё сваё. А вунь па хвалях, куляючыся, нясецца трэска. Яна прыстала да вады, але ня можа ўвайсці ў яе, змяшацца з вадой, стаць адным з ёй, а нясецца зверху, вада не бярэ яе да сябе. „Дык мо'й я“, думала Ліда, „буду падобна да гэтай трэскі і толькі з боку буду йсці, а яны ня будуць прыкмячаць мяне, ня будуць лічыць сваёй і ў імкненні агулам уперад будуць штурхаць мяне локцямі, адпіхаць ад сябе і мне прыдзецца толькі пасьпяшаць збоку аднаў! О, гэта горш за ўсё, так можа зьнесці мяне далёка, зусім загубіць. Але й так жыць

далей ня можна зусім у баку, так яшчэ горш. Чаму я не магу быць маленькім раўчучком і ўліцца ў рэчку новага жыцця, змяшацца з ёю і ў агульнай масе людзкой несцьця ўперад да будучыны? Вось, каб толькі як-небудзь сваімі сіламі пракласьці адсюль з боку сабе хоць вузенькую лагчынку, каб ня згубіцца ў гэтым балоце. Каб спаткаць каго з іх, усё яму расказаць, каб знайсці дапамогу“...

Перабірала ў памяці знаёмых сваіх і не магла спыніцца ні на кім з іх, у каго-б магла знайсці дапамогу.

„Яны ўсе жывуць так, як і я, і нічым дапамагчы ня змогуць. Але-ж жыць так далей немагчыма. Трэба йсці самой далучацца да жыцця. Мала што першыя часы паштурхаюць незнаёмыя людзі, прыдзецца з боку трохі прайсці. Гэта нічога. Там, як спаткаю каго-небудзь, хто паверыць мне, што я хачу ісці з імі, і яму я ўсё-ўсё раскажу, я буду рабіць іх справу наколькі будзе хапаць сіл. Так. У гэтым выхад, у гэтым, чаму-ж я так доўга не дагадвалася аб ім, а гэта-ж так проста. Пайсці, сказаць усю праўду, і яны возьмуць, абавязкова возьмуць да сябе“.

Адравалася ад парэнчы мосту і рашуча пайшла па вуліцы да асяродку гораду, хоць ня ведала куды ідзе. Хутка была на аднэй з люднейшых вуліц. Па тротуару разам з ёй і супроць ідуць густымі паскамі людзі. Адны паціху—гуляюць, другія кудысь сьпяшаюцца. Ногі яе імкнуліся ісці за тымі, хто сьпяшаецца. Вось яна ўжо захоплена агульным імкненнем уперад групкі людзей, ідзе сярод

іх, проста пазірае ў вочы ім і сваімі позір-
камі хоча сказаць ім аб сваім імкненні, аб
тым, чаго яна шукае сярод іх, а яны, кожны
сваёй справай заняты, нічым ня звязаны
з другімі, ідуць, не адказваючы на яе позіркі,
чапляюць яе локцямі, штурхаюць з тротуару.
Потым зблыталіся чагось, спыніліся і ня мо-
гуць разьмінавацца з сустрэчнымі. Нехта стаў
ёй на нагу, у пальцах пачулася боль, пры-
мусіла апамятавацца.

„Чаго гэта я тут? Куды іду? Ці-ж на ву-
ліцы магу сустрэць тых. Эх!..“

Стала сорамна перад сабой. Хуценька зый-
шла з тротуару і накіравалася дамоў. Ідучы
пазірала ў зямлю. Было й сьмешна з сябе
і прыемна ад таго, што хапіла рашучасьці
пайсьці.

„Другі раз абавязкова пайду куды-небудзь
у клуб, а не на вуліцу. Каго гэта я пашла
шукаць на вуліцы, вось дура. Пайсьці трэба
ў клуб які, толькі там можна спаткаць іх
і паглядзець на іх жыцьцё, а тут такія-ж лю-
дзі, якіх кожны дзень я бачу. Яны можа так-
сама не знайшлі свайго шляху, бач, заблыта-
ліся і не разьмінуюцца“.

У пакоі зноў села ля вакна, абдумоўвала
наперад, у які-б клуб пайсьці, як гэта зра-
біць, а пайсьці парашыла абавязкова.

II.

На краі гораду, паміж маленькіх, абляпіў-
шых густа вуліцы домікаў, разьмясьціўся
шырачэзны фабрычны двор. Ля варот, што
ў двор фабрычны вядуць, на маленькім зас-

лончыку сядзіць стары, год пад шэсьцьдзесят, стораж Якім. Якім раней рабочым на фабрыцы быў, потым зламала яму руку, нельга стала працаваць, кінуў фабрыку, а пасья рэволюцыі зноў пашоў у знаёмы двор, толькі не рабочым ужо, а сторажам.

Цэлую зіму Якім ля варот у валёнках тупаў. Тупае на адным месцы, не дае старым касцям мерзнуць і ўглядаецца ў праходзячых па вуліцы, шмат знаёмых сярод іх меў. Праходзіць часта ля варот чалавек, які спыніцца закурыць, павітаюцца ў другі раз, пагавораць. А пагаварыць Якім любіў і аб сабе ды і людзьмі цікавіўся.

А як запахла ў паветры вясной, і сьнег споўз з тротуараў і бруку і зьнік, Якім скінуў валёнку, на заслончыку сеў, жмурыцца на сонца маленькімі ад старасьці вачмі, а з-пад вусоў праглядае дзіцячая ўсьмешка, радуецца стары вясне.

Сваіх фабрычных Якім усіх ведае, з кожным гаварыў ужо, толькі вось Капцюр Якіма надта цікавіць, нейкім дзіўным здаецца ён чалавекам, непадобным на другіх ды і толькі. І абыходзіцца з Якімам ён ня так, як другія свае, і сябруе з нейкімі, на сябе падобнымі.

Якім жмурыў вочы, углядаўся, з кім сёння Капцюр ідзе, але не пазнаваў, толькі бачыў, што, як і заўсёды—такія.

Недалёка ад варот Капцюр з сябрам спыніліся.

— Дык сёння?

— Ну вядома сёння. лепш за ўсё будзе, сёння будуць заняты нашы, сход.

— А ты як з сходам?

— Адгаваруся, скажу, што прыехаў хто, ды знайду што сказаць.

Махнуў рукой.

— Значыць у Манькі?

— Добра.

Разьвіталіся.

Капцюр падышоў да варот, павітаўся з Якімам.

— Усё сядзіш?

— А ўжо-ж сяджу, што-ж больш рабіць мне? І пасядзець добра.

— Але, так...

Больш Капцюр нічога ня мог сказаць Якіму, накіраваўся ў памяшканьне канторы, дзе зьмяшчаўся фабком. Капцюр быў сакратаром фабкому.

Ня ўмеў гаварыць Капцюр з такімі людзьмі, як Якім, і сёння раззлаваў за гэта на сябе.

„Ну што гэта са мной, нібы язык адбірае хто на гэты час. Не знайшоў чаго другога сказаць, як гэта „сядзіш“. Вось і з рабочымі так. Усё няпуцёва выходзіць. Як-бы не жадаў гаварыць, а язык абавязкова здрадзіць, зблытае. А з імі трэба сходзіцца, а то й так ужо ўсе на яго, як на чужынца якога пазіраюць, і сакратар ячэйкі аб гэтым гаварыў“.

У пакоі фабкому ён быў адзін. Расчыніў было сшытак з пратаколамі сходаў рабочых, спрабаваў пісаць, але хутка кінуў.

„Чаго там, пратаколы не ўцякуць“.

Загарнуў сшытак, а для блізіру, калі хто зойдзе, паклаў перад сабой нейкі абешнік,

нават ня чытаў яшчэ, што там. Думкі былі заняты зусім другім вось ужо некалькі дзён.

У горад, па суседзтву, дзе жыў Капцюр, прыехаў адзін спэкулянт з жонкай. Прыгожая жанчына жонка, маладая. Спэкулянт сам па справах бегае ўвесь час, а жонка ў пакоі. Капцюр у заклад біўся з сябрамі аб тым, што паставіць рогі спэкулянту, выцягне яго жонку з пакою і да сяброў на вечарынку прывядзе сёння. Для гэтага наўмысля вечарынку рыхтавалі. Сёння апошні дзень.

Дзейнічаць Капцюр раней пачаў. У кватэру да іх нібы па справе якой зайшоў раз, а сёння знарок раніцай падпільнаваў, калі яны йшлі на пагулянку, павітаўся, спытаў прыкурыць і пашоў з імі. Дарогай з мужам нібы аб справах гаварыў і ў той-жа час кідаў словы ў яе бок, як-бы зусім выпадкова. Потым з ёй загаварыў, а адыходзячы, ласкава разьвіталіся. Заставалася дзейнічаць далей.

Прагудзеў гудок на абед.

„А цяпер да сакратара трэба, а то пасля бывае ня ўбачу“.

Праходзячы праз упаковачнае аддзяленьне на фабрыцы, перакідваўся словамі з дзяўчатамі, падміргіваў ім. Гэта рабіў па прывычцы. З дзяўчатамі інакш абыходзіцца ня мог.

Знайшоў сакратара.

— Я да вас зайшоў... Прыехалі родныя, сёння не змагу быць на сходзе.

— Родныя? мо‘ маці? Калі так, дык ня прыходзь, хоць і сход ня доўга зацягнецца.

— Маці, да доктара яна, завесьці трэба будзе.

— Дык вядзі яе ўжо, не пабудзь сабе на сходзе.

Ад сходу адгаварыўся лягчэй, чым спадзяваўся, сам сакратар папярэдзіў аб прычыне. „Мо‘ маці?—дык хай і маці, няхай хоць чорт, абы сёння ад сходу пазбавіцца, бо сёння-ж павінна вырашыцца такое важнае пытаньне: ці зможа ён, Капцюр, аўладаць жонкаю таго спэкулянта, прывезьці яе на вечарынку. Ня зможа—засьмяюць сябры, гэта будзе вялізны правал у яго асабістым жыцьці, а зможа—як і раней у гэтай справе гэроём будзе лічыцца“.

У чатыры, за гадзіну да гудка, пашоў на кватэру. Па дарозе зайшоў у магазын, а ў кватэры з пакупкамі чакаў сяброў.

Праз гадзіну яны зьявіліся.

— Ну, будзе?

— Думаю.

— Ой-лі?

— Спадзяюся, што так.

— Якую-ж тактыку павядзеш?

— А гэта будзеце ведаць.

— А калі муж дома, тады што?

— Няма дома, а калі выпадкова там, дык і ад мужа... Цяпер вось што. З гэтым ты, Косьця, шпар да Манькі, хай прыбярэ кватэру трохі, дый сама прыбярэцца, а мы з ім прыедзем. Рыхтуйцеся прымаць.

— О-го-го! каб не адны прыехалі?

— Утраіх прыедзем, рыхтуй тузін.

— Добра, але й ты рыхтуй.

III.

З пакою, у якім застанавілася Ляхавіцкая з мужам, вакно выходзіць у гарадзкі сад. У саду пад вечар ужо, як у вульлі, гудзе шмат людзей.

З мужам Ляхавіцкая з свайго гарадка сюды паехала, каб пабачыць вялікі горад з яго жыццём, але вось ужо тыдзень як тут, а нідзе яшчэ ня была, нічога ня бачыла, апроча гэтага пакою. Муж увесь час па справах бегае, дзесь цэлыя дні прападае, а яна дома. Хочацца на вуліцу, у сад вечарам пайсьці, у кіно, у тэатр, але аднэй неяк нязручна, хоць муж і сказаў, каб пайшла куды-небудзь, ён позна затрымаецца. Думала, як-бы гэта зрабіць, з кім-бы пайсьці ў тэатр і чамусь успомніла ветлівага маладога чалавека, які быў на пагулянцы.

Думкі парушыў стук у дзверы.

— Можна, заходзьце.

Зьдзівілася. У дзвярох стаяў ён і другі, незнаёмы зусім.

— Выбачайце, што зайшлі да вас. Вы адны ўвесь час і ў нас у кватэры сумна, дык парашылі да вас пайсьці. Вы не сярдуеце?

— О не, чаго-ж сердаваць, сядайце, я вельмі рада. Тут у мяне так сумна, адзіноцтва заядае. Ехала сюды—думала: у вялікім горадзе пабуду, весялей стане, аж тут горш як у нас у С.

— Вы самі ў гэтым вінаваты. Ці-ж можна ў такі час сядзець у пакоі? Гэта праступства, у вас няправільна складзецца дрэннае ўра-

жаньне аб нашым горадзе, гэта нядобра. Мы з сябрам ідзем у тэатр, сёньня „На купальне“ ставіцца, дазвольце вас запрасіць разам.

— У тэатр?..

— А 8-й гадзіне пачатак. Быць тут і не пабыць у тэатры, гэта... ня ведаю, як і назваць ужо. Спадзяюся, што не адмовіце нам, пойдзеце?

Ляхавіцкая яшчэ крыху падумала і дала сваю згоду. Зьдзіўленая спачатку зьяўленьнем у пакоі Капцюра з сябрам, яна трохі спужалася чагось гэтых, амаль што зусім незнаёмых людзей, а цяпер ужо ўсё прайшло, і яна была ўдзячна Капцюру за тое, што зайшоў за ёй і кліча ў тэатр.

У тэатры селі ў лёжы.

Ляхавіцкая пазірала на сцэну і ў той-жа час слухала неяк асабліва мяккі, да прыемнасьці, говар Капцюра, які набліжаў свой твар да яе вуха і грудзьмі сваімі прыціскаўся да яе пляча. Гэткая блізкасьць крыху трывожыла яе, але ў той-жа час было прыемна адчуваць яго блізкасьць, і яна не адсоўвалася.

У час антракту Ляхавіцкай захацелася піць. Вышлі ў буфэт, але там было толькі піва, ад якога яна адмовілася.

Капцюр скарыстаў момант.

— Ведаеце, як зробім? Тут праз квартал рэстаран, туды зьездзім, на рамізьніку хутка.

Не супярэчыла. Хутка былі ў рэстаране, у асобным пакойчыку.

Капцюр нахіліўся да сябра, нешта шаптаў яму на вуха.

— Віна... зьмяшай, сам затрымайся крыху...

Засталіся ўдваіх. Ляхавіцкай хацелася, каб ён, як і ў тэатры, гаварыў аб горадзе, а ён моўчкі пазіраў перад сабой задумёным поглядам, кіданне позіркі ў яе бок.

— Чаго-ж вы маўчыце, раскажэце яшчэ што-небудзь... Вы нешта засмучаны надта? Якая-ж прычына?

— Вы павінны ведаць яе.

— Я? як-жа гэта?

— Вы прасьцеце мне, мо' пакрыўджу сваімі словамі... вы такая прыгожая, у вас столькі хараства, што нявольна зачароўваешся, пазіраючы на вас, і нявольна хочацца схіліць галаву перад такім хараством, якое можа захавацца толькі ў жанчыне, выхаванай на прыродзе...

— Не кажэце гэтага, ня трэба! Дзе ваш сябра?

— Я не магу не казаць гэтага, бо вы заўдалі мной, дык не адпіхайце-ж цяпер ад сябе.

Узяў яе рукі і пачаў цалаваць іх. Гэта пужала Ляхавіцкую, пужала тоё, што з мала знаёмым мужчынам у рэстаран паехала, а з другога боку было лісьліва, што вось мужчына гэты цалуе ёй рукі. Яна сцвяшчала сябе й тым, што сора паедзе адсюль, больш ня ўбачыць яго.

Сора зьвярнуўся сябра.

— Ну?..

— Так...

Капцюр наліў чаркі.

— Пачынайце вы, як госьця. Гэта вельмі добрае віно і не п'яніць яго, зусім слабое, але прыёмнае.

— Не абманеце мяне, я-ж ніколі ня піла і ад аднэй чаркі магу ап'янець.

— Як вы гэта можаце гаварыць? Ад такога віна і ад бутэлькі не ап'янееце.

Капцюр наліваў чаркі, упрашаў піць. Выпіла тры чаркі і пачула, што пацяжэла галава, а цела праняла млявасьць. Захацелася ўстаць, але ногі як-бы цяжэй сталі. Дагадалася, што ап'янела.

— Паедзем на кватэру, мне нядобра.

— Гэта ад няпрывычкі, вось выйдзем на вуліцу—і ўсё пройдзе. Скора паедзем.

Нешта шапнуў на вуха сябру, які зараз вышаў і зьнік. Узяў пад руку Ляхавіцкую, нанялі рамізьніка. Паехалі цёмнай вуліцай.

Ляхавіцкая ацяжэўшую галаву на плячо Капцюра схіліла, а ён абняў за плечы, прыхіліў да сябе, цалуе.

— Куды мы едзем, чаго цёмна тут?

— Тут побач знаёмая ў мяне адна, добра сьпявае, іграе на роялі, да яе заедзем. Дома будзеце ў патрэбны час.

Скора пад'ехалі. Пазваніў. Перад вачмі расчыніліся дзьверы, нейкая жанчына прасіла зайсьці. Капцюр Ляхавіцкую ўперад у дзьверы пусьціў, сам з-за яе паказаў пальцамі нешта сябрам, якія зьдзіўлена пазіралі на ўваходзячых і, відаць было, хацелі нешта гаварыць.

Жанчына дапамагла Ляхавіцкай расправіцца, пасадзіла яе ў крэсла перад сталом, на якім скоро зноў з'явіліся бутэлькі з віном

5. „Дробязі“ жыцця.

і закуска. Капцюр і жанчына цяпер не адыходзілі ад Ляхавіцкай. Жанчына чокалася з ёй, упрасіла выпіць яе яшчэ дзье чаркі.

Спачатку, калі толькі ўвайшлі з двара ў пакой, у галаве пасьвяжэла, а цяпер ужо зноў не магла ўладаць сабой, схілілася на Капцюра.

— Вязеце дамоў мяне... там муж...

Вы стаміліся, адпачнеце з поўгадзіны.

Завёў яе ў суседні пакой, сам скоро зьвярнуўся.

— Ну?

— Ма-а-ла-дзец!—адказалі ўсе разам.—Ей-богу рэкорд пабіў ты сёння, ну й дыплёмат-жа ты ля іх хадзіць. Як удалося?

— Пасьля аб гэтым, а цяпер дай вып'ем і... пагуляем...

Ляхавіцкая пачула, што нехта кратае яе за плячо. Расчыніла вочы. Перад ёй стаяла незнаёмая жанчына.

— Дзе-ж гэта я?..

Агледзела пакой, потым глянула на сябе, на вопратку, якая была не ўпарадку. Балела галава. Успомніла ўчарашні вечар, прыпомніла гэту жанчыну, тэатр, віно... трое мужчын... муж дома чакае.

— Што вы са мной зрабілі, што зрабілі?..

Пачала плакаць, дрыжачымі рукамі папраўляла вопратку, а жанчына тарапіла:

— Ну, апранайся, хто-ж вінават, што паехала з мужчынамі віно піць... Вось пальто. Рамізьнік чакае!

Як хворая, валюхаючыся, вышла з пакою на вуліцу.

IV.

На сыяне вялізнага рагавога дому, дзе перакрэстак дзвёх вуліц, вецер сярдзіта ўрываецца ў вуліцу, трэцца аб сыяну рагавога дому, чапляе адклеены канец сьвежай афішы, хістае яе, зазвае позіркі праходзячых застанавіцца на афішы ясна выведзенымі вялізнымі літарамі слоў—„...Аб новым шлюбам“...

Хто паціху йдзе тротуарам, той спыняецца, трымае рукой адклеены канец афішы і ўважліва чытае кожнае слова, а хто сьпяшаецца—на хвіліну затрымлівае позірк на сутнасьці напісанага і лічбах, што ў афішы, падсьцярогшы момант, калі вецер сьціхне на міг. А потым усе альбо йдуць далей тротуарам, альбо звярочваюць у дзьверы рагавога дому і зараз-жа зноў выходзяць адтуль.

— Спыніся, што гэта за навінка?

— Ага, пачакай-жа, трымай тут...

Ліда, гэта ішла яна з таварышкай, уважліва прабегла вачмі напісанае, пастаяла крыху моўчкі, потым праказала.

— Я пайду на дыспут, як ты?

— Што там цікавага будзе, ну што табе да гэтага новага шлюбу, хіба мо' зьбіраешся замуж?

— Як сабе хочаш, а я пайду. Зойдзем, я білет вазьму.

Ліда даўно ўжо думала аб тым, як-бы пайсьці ў клуб, а сёньня падвярнуўся добры выпадак для гэтага, які парашыла скарыстаць. Зьвярнуўшыся дамоў, сказала аб сваім

вырашэньні пайсьці на дыспут сястры і за хатняй працай вечарам увесь час мацала рукой у кішэні маленькі сіні білет, чакала васьмі гадзін. Усе думкі яе цяпер карагодам хадзілі ля таго рагавога дому, дзе клюб.

„Гэта вельмі добра я зрабіла, што купіла білет на дыспут. Трэба ўгледзецца, ужо час мне гэта зрабіць, у новае жыцьцё, якога я зусім ня ведаю. Сёньня паслухаю дыспут аб новым шлюбe, другі раз яшчэ аб чым. Праўда, гэта будзе толькі ўглядаць, але зразу й гэта добра, трэба з гэтага пачаць. Ужо ва ўсіх галінах жыцьця новае робіцца, усё новыя і новыя раўчучкі праразаюць дрыгву балотную мяшчанства і поўняць сабой русло новай жыцьцёвай ракі. Дык чаму-ж мне не далучыцца да іх, годзе ў баку стаяць ужо, годзе“.

А як цемра пачала поўніць пакой, Ліда скоранька апранулася і шпаркімі крокамі, нібы на ўздагон за чым, для яе аднэй толькі відочным, пайшла да клюбу.

У клюбе толькі што пачалі зьбірацца.

Ліда абрала недалёкае ад пераду месца і позіркамі пачала шчупаць твары прысутных, шукала ў іх чагось асаблівага, але вочы бачылі тое, што бачылі кожны дзень на сусядзтву, на вуліцы.

„Яны, як і я, маглі купіць білеты і зайсьці на дыспут, дык чаго-ж я шукаю ў іх. Вось як пачнецца дыспут сам, спрэчкі...“

У гэты час паміж крэслаў да сцэны прайшоў малады мужчына, спыніўся на хвіліну,

кінуў позіркам на прысутных, потым накіраваўся да раду, дзе сядзела Ліда, і сеў побач.

Клюб напоўніўся ўжо. На сцэне за сталом сядзелі дакладчык і опонэнты.

Сусед Ліды нешта пісаў алоўкам на лістку блёкноту, нізка схіліўшыся над каленам. Пісаў паціху, абдумваў пісанае. Ліда пачала ўглядацца ў яго. Прыгожы, чарнявы. Выгляд сур'ёзны, зусім не такі, як у другіх. Потым ён узняў вочы ад блёкноту, і яе погляд сустрэўся з вострым яго поглядам, ад чаго зараз-жа адварнулася, засароміўшыся, пачала пазіраць на сцэну.

Пачаўся дыспут.

Усё, што гаварыў прамоўца, здавалася ёй надта разумным, хоць трудна давалася зразумець сэнс прамовы,—ніколі яшчэ ня слухала сур'ёзнай прамовы дагэтуль.

У спрэчках старшыня назваў нейкае прозьвішча, нясчула Ліда якое, але за гэтым узняўся яе сусед, узышоў на сцэну, гаворыць. З яго слоў улавіла сэнс: шлюб павінен быць саюзам роўных. Яшчэ шмат гаварыў, а як скончыў, пачырванеўшы, сеў на месца. Ліда яшчэ ўважлівей пачала ўглядацца ў яго.

— Вы, мусіць, ня згодны з маімі словамі,—зьявляюцца ён да Ліды.

Гэта было нечакана і ад таго, не раздумаўшы, приказала.

— Я згодна, з усім згодна, чаму-ж не...

Больш не гаварылі. Ліда слухала спрэчкі, а ён ні то слухаў, ні то думаў аб чым.

„Шлюб павінен быць саюзам роўных. Як гэта добра ён сказаў. Ён, мусіць, камуністы, ня йнакш“.

Пазірала на сцэну, хацела слухаць, зразумець усё, што гавораць, а думкі вакол яго групуюцца.

Калі спрэчкі скончыліся, пачала зьбірацца дамоў.

— Чаго-ж вы ня хочаце паглядзець „Сіняй блюзы“?

— Што гэта, трупа?

— Клюбны гурток, сябры клубу, але цікава будзе.

— Я ня ведала.

Зноў села на месца.

Калі распачалося, вочы на сцэне на іграючых трымала, а вухам лавіла словы суседа, які наўмысьля ўголас, нібы для сябе, тлумачыў дзеі. У час перапынку спытаў:

— Спадабалася?

— Вельмі спадабалася. Гэта члены клубу, простыя?

— Так, а вы хіба ня ведаеце зусім клубу?

— Я першы раз тут толькі.

— У клубе вядзецца вялікая праца, шмат гурткоў. Вы дзе працуеце? Не. Ну гэта няважна. Трэба хадзіць у клуб, запісацца ў які гурток. Вельмі раў-бы. Карысьць будзе.

— Я хацела-б пайсьці ў клуб, у гурткі, але я-ж нікога ня ведаю тут...

— Гэта нічога. Пачнеце хадзіць сюды часьцей—прыгледзіцеся. Я член клубу, змагу рэкомэндаваць вас. Абавязкова прыходзьце ў клуб, ён кожны вечар адчынены.

Пры адыходзе разьвіталіся за руку, ён прасіў яшчэ раз заходзіць у клуб.

Ідучы дамоў, абдумоўвала, чым-бы аддзякаваць гэтаму незнаёмаму, але такому простаму, добраму чалавеку.

„Ён адгадаў, мусіць, мае думкі, імкненьні і хоча накіраваць іх як сьлед. І ўсё гэта так проста. Чаго-ж я баялася дагэтуль з кватэры вылезьці, марнела там. Немагчымага няма нічога для чалавека, трэба толькі сьмеласьць, рашучасьць і жаданьне, і ён усяго даб'ецца“.

Думала гэтак, а ўсё-ж была надта здзіўлена тым, што так хутка, ад першага разу наблізілася да таго, аб чым учора толькі марыць магла.

„Ён напэўна камуністы. Такі разумны, сур'ёзны. Я змагу з ім параіцца, змагу расчыніць перад ім сваю душу“.

А аднекуль з далёкага кутка падкрадвалася нядобрая думка:

„Ён мужчына, малады, каб не абмануў. Мо' таму і ветлівым такім быў са мной, што маладая, прыгожая? Я ўглядалася ў яго, мо' падумаў, што нядобрае аба мне“.

Але гэту думку скарэй адганяла.

„Не, ён не такі, як мужчыны, якіх ведала дагэтуль, ён ня можа шукаць у мне толькі жанчыны. Яго-ж выступленьне на дыспуце?“

З гэтымі думкамі засынала. Твар чарнявага мужчыны ўвесь час стаяў перад вачмі.

V.

— Куды ты збіраешся? Нешта ў апошні час часта ходзіш?

— Я да Зосі зайду, на гадзіну адну і зьвярнуся.

— Ідзі, я ня трымаю, але так пытаю, цікава, куды йдзеш.

Ліда незадаволена была гаворкай з сястрой, а такія гаворкі ў іх распачыналіся кожны раз, калі Ліда пачынала куды-небудзь зьбірацца. Ліда да сястры сваёй адчувала нешта належнае, як да сястры, паважала яе, як старэйшую, больш практычную, але злавала на яе за такое дыплёматычнае выказваньне апыкунства, ад якога рабілася крыўдна за сябе, за тое, што сястра лічыць яе нібыта дзіцём. Ад гэтага на такія запытаньні сястры адказвала злуючы і часам не гаварыла ёй праўды.

Ліда ўзяла з шафы свой сшытак, разгарнула яго, перагортвала старонкі і доўга ўглядалася ў напісанае там. Потым згарнула зноў і працягнула руку да шафы, каб палажыць сшытак назад, але нешта стрымала руку, і яна замест гэтага загарнула сшытак у газэту і вышла з ім з пакою.

„Калі спаткаю яго, пакажу лепшыя, хай парайць, ці варта час траціць“.

З гэтым рашэньнем накіравалася ў клюб. Ішла па тротуару сьпяшаючыся, абганяла другіх. Але калі падышла да рогу апошняга кварталу, на другім канцы якога зьмяшчаўся клюб, сьцішыла хаду. Ідучы, ля дзьвярэй клюбу спынілася, глянула ў калідор, але не зьвярнула ў дзьверы, а паціху прайшла да канца сьцяны дому, спынілася на рагу ля афіш, а адтуль праз вуліцу пайшла ў сад.

„Чаго я гэта разагналася? А калі яго няма там, ды мо' й зусім яшчэ людзей няма... Ці варта паказваць яму, каб не пасьмяяўся. Дый час такім глупствам адбіраць у яго ня варта“. Але вочы сачылі ўвесь час за дзвярмі клюбу, шукалі знаёмай, спяшаючайся заўсёды фігуры ў чорным пальто.

Не сядзелася ў садзе, устала і пайшла ў клуб.

У пакоі, у які зайшла, было толькі тры чалавекі, чыталі. Села ля стала, разгарнула сшытак і пачала прабягаць вачмі радкі вершу ў даўнешняй газэце. Ужо шосты раз углядалася вачмі ў першыя словы вершу і шосты раз кідала позірк на дзверы, калі яны расчыняліся і хто-небудзь заглядваў у пакой.

Потым у дзвярах пачуўся знаёмы говар.

„Ён ідзе“.

Ніжэй схіліла галаву над газэтай, уставіла вочы ў колёнку артыкулу. Ужо літары перад вачмі пачалі, як жывыя, бегаць па газэце, потым зьліліся ў чорныя тоўстыя рысы.

„Што гэта са мной, чаго гэтак спалохалася? А мо' не пазнае?“

Чула, як прычыніў дзверы, пастаяў ля іх хвілінку і вось накіраваўся да яе. Нешта прымусіла ўзняць галаву, устаць, каб павітацца.

— Бываеце ў клубе? І газэту нават чытаеце?

— Тут верш, дык я праглядала. Цяпер так багата вершаў пішуць, нібы эпідэмія якая на вершаваньне.

— Гэта ня дрэнна, я вершы люблю. Асалоду нейкую адчуваю, калі чытаю добры верш. У вадным радку цэлыя вобразы, выказваюцца перажываньні.

— А я ня згодна з вамі. Часам і ў дзесятках радкоў ніякіх вобразаў і перажыванняў, а так толькі словы для рыфмы.

— Вядома, вядома так. Я не спрачаюся.

Сеў побач ля стала, з кішэні выняў на стол невялічкую кніжку і блёкнот.

— Вы ўсё, мусіць, сур'ёзныя кніжкі чытаеце, навуковыя?

Працягнула руку, каб узяць кнігу.

— Гэта глупства, мне да дакладу падрыхтавацца трэба, матэрыялы тут. Наогул-жа чытаю шмат, асабліва па соцыолёгіі.

— Гэта-ж галоўнае.

— Так. Яшчэ Энгельс, здаецца, сказаў, што ён ведае толькі адну навуку—гісторыю. Гісторыя грамадства, прыроды...

Пачаў гаварыць аб значэнні ведаў па гісторыі грамадства. У гаворцы ўспамінаў цытаты з чытаных кніг, даводзіў іх, устаўляў навуковыя словы. А Ліда ўважліва слухала кожнае слова, сачыла за яго мігамі.

„Каб столькі ведаць, як ён!.. А я нічога ня ведаю. Я нічога ня варта супроць яго. Я проста мізэрны, маленькі чалавечак, якіх вельмі багата. У яго так складна плывуць думкі, плятуцца, мусіць, з раней абдуманых слоў, якіх мае вялікі запас. Ён так багата чытае, робіць даклады для другіх, яго думкі слухаюць усе“...

Падзіцячаму, расчыненымі вачмі пазірала на яго, як дзіця ўглядаецца ў дзіўную рэч, аб якой раней наслухалася дзіўных казак. А ён скончыў свае разважанні, здаволена зірнуў на яе і перавёў гутарку на другое.

— Выбачайце, я вам цэлы даклад прачытаў. Прывычка такая дрэнная ў мяне,—кожны раз прыходзіцца растлумачваць таварышом розныя пытанні.

Апошнія словы праказаў ціха, зірнуў на другі стол, дзе сядзелі яшчэ трое, як-бы баючыся, што хто-небудзь падслухае яго гаворку і пасля пачаў распытваць Ліду аб хатнім жыцці, аб тым, як часта бывае ў клубе, як адчувае сябе там. Лідзе хацелася аб сабе, аб хатнім жыцці сваім, усё расказаць яму, знайсці ў яго спачуванне, але нешта стрымлівала, не давала зрабіць гэтага. Як-бы не хопала слоў для гаворкі, і яна абмяжоўвалася кароткімі маласлоўнымі адказамі: добра, дрэнна, так сабе. Ён заўважыў гэта і спыніў гэту гутарку.

— Вы рабіць што-небудзь прышлі ў клуб? Што гэта за сшытак?

Пачырванела. Спачатку працягнула руку, каб ня даць яму сшытка, але стрымала, узяла газету і пачала камічыць яе. Вочы разглядалі стол, а вуха лавіла шамаценьне старонак сшытку.

— О-го! вы поэтэса, дазволіце пачытаць?

— Гэта... нядобрыя, спроба пакуль што...

— Дазвольце, я пабачу, а потым скажу: згодзен з вамі ці не, можа й ня так дрэнныя, як вы аб сабе кажаце, а наадварот.

— Дайце, я пакажу вам апошнія, больш удалыя.

Разгарнула сшытак на сярэдзіне.

— Вось гэты і далей, вядома, таксама слабыя.

Ён пачаў чытаць, а Ліда сачыла за выразам твару.

— Гэта аб кім пішаце?

— Аб рабочым.

— Вельмі добра. Вы друкуеце іх дзе?

— Не. Пішу пакуль для сябе, вучуся. Для друку ня варты, як мне здаецца.

— Навошта такая скромнасць. Памойму— праступства з вашага боку не аддаваць для друку такія вершы. Тут такое багацьце вобразаў у кожным радку. Вось хоць гэтыя:

...— Узмахне галавой стамлёнай,
Разagne скачанеўшыя рукі,
І песьні бадзёрай гукі
Пачнуць будзіць міліёны...—

— А цяпер не паказвайце, я сам буду чытаць.

...— Ну чаго „жыцьцё“, так круціш ціха?
Ну, гані, яшчэ, яшчэ шпарчэй,
Можа ў завірусе ліхай
Мне ня прыдзецца жмурыць сваіх вачэй...—

З Лідай рабілася нешта нядобрае. Яна пачырванела, парывалася спыніць яго, каб ня чытаў далей, але стрымлівала пакуль што сябе, а ён чытаў:

...— Ой, як цесна стала мне ў жыцці,
Ўсё балюча за душу чапляе...
Сэрца, слухай, сьціхні, ня крычы,
Ўсё раўно ня счуе—хто...

— Ня чытайце гэта, ня трэба!

Рукой закрыла старонку.

— Гэта інтымныя, нядобра іх чытаць.

— Мусіць перажываньні вашы? Я ня буду чытаць, ня ведаў, даруйце... Але я люблю та-

кія вершы, у якія поэта ўклаў свой настрой, пачуцці.

Пасядзелі яшчэ трохі, і Ліда пачала збірацца дамоў.

— Чаму так рана, вы не пакрыўдзіліся на мяне?

— Ды не, за што-ж? мне час дадому йсці.

— Дазволіце правесці вас?

— Ня трэба, вы-ж да дакладу павінны падрыхтавацца, толькі час дарма згубіце, а я й адна не баюся.

— Даклад мой не ўцяча, дый настрой не падыходзіць, галава адпачынку просіць, сталася ўжо такі.

Вышлі на вуліцу. Ліда шукала тэмы для гаворкі.

— Вы, мусіць, вельмі багатая працуеце. Усе камуністы так, асабліва актывісты. Я ведала аднаго камуністага,—зманіла Ліда,—ён зусім-зусім не адпачываў, ня меў ні капелькі свайго асабістага жыцця, грамадзкай працы ён аддаваў увесь час свой.

Гаварыла так ад таго, што такім уяўляла сабе камуністага-актывістага.

— Інакш ня можна, цяпер час напружанай працы, дробнай і вялікай...

— Вы дзе працуеце?

— На фабрыцы... ну і, вядома, грамадзкая праца...

Ішлі побач. Ён нізка пахіляў да яе галаву, калі гаварыў, а яна патроху аддалялася, каб ня быць блізка да яго, баялася, што можа падумаць нядобрае аб ёй. Скора ўвайшлі ў цёмную вуліцу. Ён ужо зусім захапіўся сваёй

гаворкай, набліжаецца на хаду ўсё бліжэй да Ліды. Ужо локаць яе адчувае яго руку.

— Дазвольце вас пад руку ўзяць, а то яшчэ зваліцесья, такая цемра.

— Не звалюся, я добра ведаю тут кожнае месца.

Але рука яго ўжо пад пахай. Вось ён нібы няпрыкметна сваімі пальцамі кратае яе руку і ў гэты час сыпе словамі, ніжэй схіляе да яе галаву. Ужо ўзяў яе руку ў сваю, апавядае сьмешныя анекдоты аб адным сваім сябру і далонню сваёй цісьне яе маленькую руку. Яна йдзе ўжо па самаму краю тротуара, адхіляе ў бок твар ад яго дыхаў, хоча вызваліць як-небудзь руку, думае:

„А што, калі ён складзе аба мне ўражаньне, што я проста дзяўчына, якая захацела пазнаёміцца з мужчынам, з камуністам?“

А ён у далоні сваёй перабірае яе пальцы. Рука яе хоча чамусь адчуць на яго далоні мазалі—адзнаку рабочага, але замест мазалёў адчувала мякаць пухлай, непрацоўнай далоні. І ў галаве заварушылася непакойная думка:

„Фабрычны рабочы? А чаму-ж няма мазалёў, чаму рукі такія... мяккія, мо' што гэта я варажу. Я-ж ня спытала, на якой ён фабрыцы, якую працу выконвае?“—адганяла яна гэту думку.

Перад вачмі маленькі садок і дом. У вокнах сьвятло.

— У гэтым доме наша кватэра. Выбачайце, вы дарэмна з-за мяне час згубілі.

— Кіньце гэта. Я адчуваю сябе затое вельмі добра. Адпачыла зусім галава і цяпер

змагу з карысцю папрацаваць... Тут у вас сям'я?

— Сям'я ў Б., а тут я з сястрой, яна працуе.

На разьвітаньні ён моцна сьціскаў яе руку, доўга трымаў у сваёй і гаварыў:

— У вас ёсьць талент. Вершы добрыя, вельмі добрыя. Вы дайце іх у газэту, часопісь,—абавязкова надрукуюць. Ня трэба хаваць талент ад грамадства. Поэта не павінен пісаць толькі для сябе, а для грамадства.

Разьвіталіся.

Калі Ліда ўвайшла ў пакой, сястра здзіўлена пазірала насустрач.

— Што гэта такі выгляд зрабіла, нібы шчасьлівейшы чалавек у сьвеце?

— Так сабе. Чыталі з Зосьяй адну рэч надта цікавую, захапіліся,—зманіла Ліда.

Гаварыла сястры няпраўду, а ў самой было вялікае, неадступнае жаданьне падзяліцца з кім-небудзь сваімі перажываньнямі за апошнія дні. Пачала ладзіць ложак, каб класьціся спаць, і ня стрымалася:

— Ведаеш, Вера, я з Зосьяй бываю цяпер у клюбе. Пазнаёміліся з адным камуністам. Ён такі разумны, так багата ведае аба ўсім. Мы ад яго шмат карыснага для сябе атрымаем, ён зможа нам дапамагчы вучыцца...

— Дык ад гэтага і блішчыш так сёньня?

— Ён сам рабочы, з фабрыкі і столькі ведаў мае, я здзіўлюся, як могуць людзі знаходзіць столькі часу, каб здолець навуку.

— Ну й дура ты, Ліда, як я бачу,—лепшай ня трэба,—адзвалася сястра.—Ну ён разумны, дык хіба ты ня ведала, што разумныя

людзі ёсьць, чаго-ж гэта ім так захапілася. Ой глядзі, каб ня другое што?

За гэтыя словы стала крыўдна на сястру. Больш не гаварыла. Лягла ў ложка і дала волю думкам. А ў думках адразу з'явіўся ён, чарнявы, прыгожы, асаблівы нейкі позірк вачэй.

„Ён просты рабочы. Раней цёмны, забіты, а рэволюцыя вызваліла, убачыў сьвет, захапіўся навукай, здолеў яе і вырас. А колькі такіх вырасла пасьля рэволюцыі—тысячы, мільёны. Ён мо' нідзе ня вучыўся, а па разьвіцьцю свайму стаіць куды вышэй за мяне. Ну што я? Звычайная дзяўчына, мяшчанка, з сярэдняй асьветай і... ні на што ня варта бяз умелай дапамогі, без кіраўніцтва... Ён мне дапаможа, я буду часта сустракацца з ім, гутарыць, раіцца. З яго дапамогай пазбаўлюся ад мяшчанства. Толькі трэба як можна часьцей бачыць яго, быць разам, слухаць яго словы... Але чаго я такі аб ім увесь час думаю?“

Успомніла словы сястры:—ой глядзі, каб ня другое што?—і прызналася сабе, што кахае яго. Прызналася і ня здзівіла яе гэта, быццам даўно ведала ўжо, быццам інакш і быць не магло.

VI.

— Эгэ, каб вы ўбачылі яе, губкі аблізали-б. Красуня дзяўчына, якой ня знойдзеш, ну проста, як кажуць поэты, падарунак прыроды, ажыцьцяўленьне хараства.

— А ты пакажы раней, што за цацка, а не расхвальвай наперад. Як убачым—будзем ве-

даць, мо, красуня, а мо' і, як заўсёды, як тая з носам гэткім. Ха-ха-ха.

— Далёка тэй. Гэта—сок дзеўка, год восемнаццаць, зусім яшчэ маладзенькая, чыстая душа, як кажуць. А пацалунак яе адзін чаго варт!

— Горача цалуе?

— О-го!

— Дзе ты гэткую кралю знайшоў? Скруціла, відаць, галаву табе яна.

Капцюр, гэта быў ён з сябрамі, наліваў у шклянкі піва і гаварыў:

— Сустрэў я яе ў клюбе,—побач сядзелі. Я выказваўся на дыспуце і хоць побач сядзеў, але адразу й не падумаў нават нічога. Дзеўка яна, відаць, занадта наіўная, ні разу ня бачыла людзей ці што, толькі, як відаць было, захапілася маім выказваньнем, ну загаварылі, падгаварыў хадзіць у клуб і разышліся. Пасьля ў клюбе бачыў яе некалькі раз, там зноў гутаркі сур'ёзныя, на навуковыя тэмы.

— Хітрэц!

— Аб сабе-ж клапаціцца.

— Абматаў яе сваёй павуцінай ужо?

— Ты кінь гэта... Толькі яна не такая, як другія дзеўкі, дзіўнае нешта асобнае ў ёй, як быццам не сярод людзей жыве, а адна ці з сьвятымі. Усё аб камуністых, аб рабочых ды пра навуку гаворыць, нібы ня дзеўка, а так нешта. А праз гэта і мне прыходзіцца сур'ёзным быць, на яе лад настройвацца. Усіх яна шкадуе, усіх любіць, аб новым, камуністычным жыцьці марыць, відаць, марамі гэтымі толькі

й живе. Нават у вершах толькі аб камуніст-
тых, ды аб рабочых піша...

— Вершы піша?!

— Але. Дзеўка на ўсе рукі, толькі дзіўная
вось нейкая.

— Гэта нічога. Паходзіш з ёй трохі, стане,
як і ўсе, звычайнай, абатрэцца, а цяпер пры-
кідваецца, мусіць, крыху.

— Не, брат, не такая, як усе, не параўнаеш.

— Ты, значыць, па самыя вушы ў яе, а?
Нічога, вітаем, ня ўсё-ж балавацца, трэба й
сур'ёзна пакахаць, не пашкодзіць.

— Дык яна аб рабочых усё гаворыць, а ты
як ёй?

— Я? калі ёй так падабаюцца рабочыя ды
камуністы, дык чаму мне не сказаць ёй... кому-
ністы-ж я.

— Ко-о-му-ністы. Ня дай бог гэткіх кому-
ністых! Ня ведаю, як яны ня вытурылі цябе
дагэтуль.

— Кінь аб гэтым!

Капцюр зразу змяніўся ў твары, замаўчаў.
Відаць было, што зазлаваў на сяброў.

— Чаго надуўся? Я сьмехам гавару, ня бой-
ся, кажы пра сваю цацку далей.

Але гутарка ўжо ня клеілася. Апошнія бу-
тэлькі дапілі моўчкі, і Капцюр пачаў зьбіраць
ца дамоў.

— Эх, цябе ўзяло за хворае, ты ня злуй, я-ж
сьмешкамі, другі раз маўчаць буду.

— А красуню тваю абавязкова бачыць
хочам. Пакажы яе, а то можа асьлеп ты кры-
ху і ад таго здалася такой прыгожай, а мы гэта
з боку пабачым і ацэнку дадзім правільную.

— Пабачыце...

— Калі гэта будзе?

— Да Манькі яе прывязі, маладцом будзеш, сваё дакажаш. Там ацэнку дадзім. Ха-ха-ха...

— У чэрці!

Капцюр накіраваўся да дзвярэй.

— Прывязеш да Манькі? Хутка? А мо' пашкадуеш сябром, а?

На вуліцу Капцюр вышаў злосны. Яму сёння напамнілі аб тым, за што ён больш усяго баяўся, аб чым, апрача сяброў, ніхто ня ведаў і не павінен-бы ведаць. Спужаўся, што сябры могуць прагаварыцца. Падругое, злосьць брала і ад таго, што яны аб Лідзе так разважаюць. Праўда, ён добра ведаў, што не кахае яе, але ўсё-ж дзіўнасьць яе крыху зацікавіла яго, прымусіла аб ёй думаць.

Крыху шкада яе было, маладой, наіўнай. Яна адразу яму даверылася, усё расказала. І вось было жаданьне прымусіць сяброў не гаварыць аб ёй, як заўсёды аб дзяўчатах, і ў той-жа час сорамна было перад сябрамі, сорамна таму, што могуць з яго сьмяяцца, скажуць, што спадніца заўладала ім і за нос водзіць.

VII.

„Поўная прыгожасьць вясны адчуваецца толькі ў дні прадвесья, калі яшчэ вясны няма, але ведаеш, што яна будзе, і чакаеш яе. І я чакала вясны, верыла, што яна прыдзе... Хоць-бы гэтую рэчку ўзяць. Цэлую зіму была скавана яна лёдам, сьнегам была замечена і пад лёдам бегла няпрыкметна. Потым неба ў

блакітны колер афарбавалася, а зямля, што дзяўчына-красуня, падстаўляе шчокі свае пад палкія пацалункі каханага, пачала прымаць гарачыя пацалункі праменьняў сонечных. І як плача ад радасьці маладая дзяўчына, першы раз пазнаўшая каханьне, плача ад збытку шчасьця, бо хоча падзяліцца ім з кім-небудзь і сароміцца сказаць аб гэтым, хоча абдымакі сваімі абняць увесь сьвет у тыя хвіліны, так зямля заплакала ў дні прадвесня, раўчукамі перапоўніла рэчку, а тая вышла з берагоў і холадам вады сваёй захацела абняць як мага найбольшы прастор. Але ўздым гэты быў не надоўга, усяго на некалькі дзён, а потым спала вада, рэчка зноў увайшла ў свае берагі звычайныя і вось хутка зноў пацячэ ціхенька, хаваючыся ў берагох, нібы засароміўшыся за свой парыў, за тое, што асьмелілася выйсьці з берагоў сваіх з жаданьнем захапіць найбольшы прастор. А хіба яна ня мае на гэта права?.. Можна й ня мае, а мо' ад таго, што не хапае сілы, каб утрымацца на захопленым прасторы... І я сваёй вясны чакала, верыла ў яе і адважылася на ўздым, на тое, каб выйсьці, каб вырвацца з хатніх сьцен і вышла... А цяпер як? Няўжо-ж зноў прымушана буду зьвярнуцца туды? Няўжо ён не схацеў дапамагчы?...

Поглядам, у якім нічога ня можна было разгадаць, пазірала Ліда на рэчку, на бягучую ваду, а ў галавенеспакойныя думкі, трывожныя. Вось ужо больш тыдню яна не сустракаецца з сваім знаёмым. А ў апошні раз, калі зайшлі ў сад вечарам, ён абышоўся з ёй нядобра.

Ліда кахала яго, моцна кахала, але не чакала ўзаемнасці, бо лічыла сябе недастойнай яго. Яна хацела знайсці ў гэтым чалавеку таго, хто дапамог-бы ёй увайсці ў жыццё, аб чым столькі марыла, таго, каму яна магла-б расчыніць проста сваё сэрца, паказаць усе свае думкі і сказаць: бачыш, якая я нічагушная ў параўнанні з табой, але я чалавек, я хачу быць удзельнікам тэй справы, якую робіш ты, дык дапамажы-ж мне ўзняцца, вылезці з багны мяшчанскага балота, у якое я папала, выратуй, а не—яно засмокча мяне, яно ўжо цяжарам вялізным павісла на мне, душыць, цягне на дно, дык ратуй, вазьміся кіраваць мной.

„А ён... няўжо ён, як і другія, са мной толькі хоча адчуваць сябе мужчынам, бачыць у мне толькі прыгожую дзяўчыну, з якой весела правесці час?“

Ліда не магла зразумець яго. Чорныя думкі супроць волі лезлі ў галаву, а яна старалася засланіць іх сьветлымі, бо вельмі багата надзей было звязана з яго імем, вельмі багата ад яго чакала. І ад гэтага старалася апраўдаць яго паступак. Хацелася, каб ён прышоў і канчаткова запэўніў яе ў тым, што яна не абмылілася ў ім, што спадзяецца дарма. Але зараз-жа выплівала наперад другая думка. „А што, калі ён спрабоўваў мяне і я нядобра зрабіла, ня так, як патрабуе яго этыка, і ён адмовіўся ад мяне, адкінуў ад сябе назаўсёды. Калі так,—што-ж рабіць тады, што рабіць?..“

Добра знаёмае ёй пачуццё боем сьціскала грудзі, горла, да сэрца падступала крыўда.

Яна кусала губы, было жаданьне адчуваць фізычную боль, каб ёю заглушыць боль, што ўнутры. Горача дыхала сабе ў далоні, якімі закрыла твар.

Ля мосту ціха, а далей у вуліцы багата людзей. Цягне туды пайсьці—і нешта стрымлівае.

„Ці знайду ў іх спачуваньне, каму змагу выказаць свае думкі там, сярод іх. Не зразумеюць і пасьмяюцца яшчэ“.

А сэрцам чула, што перапоўнілася яно вось гэтым болем, і каб лягчэй зрабілася, трэба даць магчымасьць выліцца болі, трэба выказаць яе каму-небудзь і выказаць цяпер, зараз-жа.

Успомніла, што не адказала яшчэ на ліст свае таварышкі і пасьпяшыла дамоў, каб напісаць ёй аб усім.

Пачала пісаць і не магла ўжо стрымаць думак, яны нізкай слоў ліліся на паперы, без канца.

„... У вапошнія дні я живу аднымі надзеямі, аднымі жаданьнямі—увайсьці ў жыцьцё, ад якога я дагэтуль стаю ў баку, на якое толькі дзіўлюся. А мне хочацца стаць часткай яго, разумееш? Але гэта пакуль што застаецца толькі марай. Ты ведаеш, як я живу, дзе... А я хацела-б бачыць сябе ня ў марах толькі, а ў сапраўднасьці ў другім асяродзішчы, дзе людзі „чужыя“ былі-б мне бліжэй „родных“, дзе-б у кожным сэрцы я сустрэла брацкую любоў і плаціла-б за гэта тым-жа, дзе-б я складала зьвяно аднаго доўгага, коўкага ланцуга, зьвяно невялічкае, але патрэбнае, як

і дзсяткі-сотні тысяч другіх, жывучых адным жыццём, аднымі імкненнямі, аднымі радасцямі... Калі я так думаю, мне робіцца так прыемна, мяне захапляюць у той час такія пачуцці, што я, падобна Карамзіну, з уміленьнем цалуючаму зямлю Швайцарыі, расквітаю, калі бачу блізка рабочых і работніц. Мне хочацца падыйсьці да іх, як да сваіх, абмяняцца простымі, харошымі словамі, сказаць ім, што я іх усіх люблю, хачу быць з імі, хачу дыхаць з імі адным паветрам і сказаць, што я вельмі нешчаслівая. Я хачу быць для іх сваёй, сваёй, разумееш! Але як? скажы... У вапошнія дні я думала, што мары стануць сапраўднасцю. Я пазнаёмілася з адным рабочым-комуністам. Добры, разумны чалавек. Але ён, відаць, не зразумеў мяне, я не змагла зрабіць так, каб зразумеў, і вось я зноў адна...

Памятаеш—мы разам з табой расьлі, выхоўваліся разам у ваднолькавых умовах, а цяпер... якая розніца! Ты шчаслівая. Ты робіш карысную працу там у школе, сярод сялян. Ты жывеш, жывеш, а я... мне цяпер прыходзіцца зайздросьціць табе. Я цяпер ненавіджу сябе, ненавіджу, як толькі магу. Мне патрэбна падтрыманьне, дапамога моральная, і тады-б я стала другой, харошай... Я нічога ня ведаю, не разумею жыцця, а мне хочацца жыць, жыць, а ня грузнуць у балоце. Трэба, каб хто дапамог мне, каб хоць кароткі час накіроўваў мяне на патрэбную сыцэжку, а то я як сьляпая. Вось адчуваю, што цёмна, сьлізка і я не магу йсьці, а паўзу на каленах, зьбіваю іх. Мне балюча, я ня вытрымаю... Заядае сум.

Я адчуваю сябе такой непатрэбнай ні на што Адзіноцтва наводзіць на розныя разважанні, ад якіх яшчэ цяжэй і часам такое нойдзе, што калі я чую аб чыёй-небудзь сьмерці, я з жалем думаю: чаму ня я...”

Калі пісала, нібы гаварыла з кім, і неяк лягчэй ад таго зрабілася. Ужо багата напісала, як ніколі, а думкі на паперу просяцца яшчэ і яшчэ. Але спынілася.

„І так багата ўжо, мо’ й гэтага ня трэба было пісаць, а лепш захаваць у сябе ўнутры. Яна можа інакш зразумець мяне, бацьком яшчэ напіша?“...

Узяла ліст і на рагу, на першай старонцы, дапісала.

— „Гэлька, нічога ня пішы аб гэтым маім бацьком, добра? ты-ж ведаеш іх... Гэта глупства пройдзе ў мяне хутка.“

Ужо цемра густая напоўніла вуліцу і праз вокны паглядае ў пакой, заве да сябе Ліду, заве выйсьці і пагрузіцца ў яе цемру. Зазвае агеньчыкамі, якія адбіліся ў вадзе рэчкі. Рукі адчуваюць гарачыню лба.

„Ці ня хворая я, што гэта? Што сястра падумае, калі прыдзе. Трэба асьвяжыцца, на вуліцу трэба пайсьці. Дый ліст усё роўна панясу“.

VIII.

— Глядзі, браце, нешта на сяброў забывацца пачаў, усё да кралі сваёй ходзіш, а паказць, што абяцаў, забыўся таксама мусіць?

— Ды нікуды я не хаджу. Прайсьціся захацелася, ня ўсё-ж і з вамі быць. Чаго толькі

далася гэтая краля. Я даўно забыўся на яе ўжо, але, калі так хочаш, дык пакажу яе ўжо вам, хоць і сам даўно ня бачыў. Ня зладзіў крыху...

Капцюр разьвітаўся з сябрамі і накіраваўся ў бок, дзе жыве Ліда.

Вось цёмная ўжо вуліца, хутка закавулак, а там і дом, кватэра.

Калі ўбачыў дом, з вакон сьвятло, парашыў, што ў кватэры яна альбо сястра. Зайсьці ў кватэру не рашаўся, але й так пайсьці адсюль назад, дык чаго-ж ішоў.

Прайшоў некалькі раз па тротуару супроць дому, увесь час пазіраў на вакно, думаў, што хто-небудзь выгляне адтуль. Але ніхто не паказваўся. Хацеў пайсьці назад у горад, але яшчэ некалькі раз прайшоў узад і ўперад з надзеяй на тое, што можа выйдзе на вуліцу, і ён спаткае яе тут. Ходзячы, углядаўся ў кожную жаночую фігуру, сьпяшаў насустрач ёй, спадзяючыся ўбачыць два знаёмых локаны кос з-пад шапкі, але, параўняўшыся, адварачваў галаву зараз-жа ў бок—усё былі незнаёмыя.

Капцюр, калі пазнаёміўся з Лідай, парашыў аўладаць ёю, думаў, што гэта ўдасца праз некалькі дзён. Ён быў практычным у гэтай справе. Пачаў яшчэ ў гімназіі, дзе яму зайздросьцілі ўсе хлопцы. Потым у палку сярод афіцэрства аб ім гаварылі, што няма такой жанчыны, сэрца якой-бы ён не перамог. Любую жанчыну, якую ён сустракаў на вуліцы, мог біцца ў заклад з сябрамі, што возьме, і заўсёды выіграваў. Дый пасья рэволюцыі

не здаваўся, хоць ня мог так шырока разгарнуць сваёй дзейнасьці, як раней, а тут, на табе, абсекся.

„Сустрэў нейкую дуру, чорт яе дзяры, яна ломіцца яшчэ, ідэалаў нейкіх шукае. Яна дзевачка, якія адразу пакараліся мне за адзін позірк, якія млелі ў мяне на руках, яна... сьмее парушаць маю традыцыю! Як гэта? Да чаго я аб ёй думаю, ці ня варта плюнуць на ўсё гэта? А што скажуць сябры? Засьмяюць. Не! Раней аўладаць ёй павінен, прывесьці і паказаць ім, а тады ўжо... Вось толькі-б спаткаць яе“.

Завярнуўся і пайшоў па вуліцы да сярэдзіны гораду. Парашыў прайсьці ў сад.

На рагу тротуару, які ішоў недалёка ад саду, убачыў яе з другой дзяўчынай. Ня думаючы, накіраваўся да іх.

— Добры вечар, т. Ліда, даўно нешта бачыў я вас, мо' хварэлі? Яна, зьдзіўленая нечаканай стрэчай, памаўчала трохі, потым сказала.

— Сястры ня было дома, дык нікуды ня выходзіла, занята была.

Дзяўчына, з якой гаварыла Ліда, разьвіталася і пайшла, а яны засталіся ўдваіх.

— А зараз куды сьпяшаецеся? Я хадзіў аж да вашай кватэры, баяўся, што хварэеце, ды наведальце хацеў, але ў вакне сьвятла ня было, не заходзіў.

— Дзякую за клопаты. А вышла так сабе, ад нечага рабіць.

Пайшлі па вуліцы. Ён узяў яе пад руку і пачаў апавядаць аб клубных навінах, аб посьпехах гурткоў. Было прыемна ісьці разам, бо

яна ўвесь час думала аб ім, шукала стрэчы гэтай.

Параўняліся з садамі.

— У мяне ногі баляць, шмат хадзіў сёння, хадзем пасядзім.

Увайшлі ў сад. Там на лаўках скрозь сядзелі людзі. Прышлося прайсці аж у кут саду. Селі. Капцюр пытаў, як жыла апошнія дні, слухаў яе адказы і часам перабіваў яе, даводзячы падобныя прыклады з свайго жыцця. Гэтым зацікавіў яе.

— Маё жыццё вельмі беднае па зьместу, нічога ў ім асаблівага няма. Вы аб сабе раскажэце, вы, мусіць, багата перажылі за гады пражытыя. Гэта такое багацце, хто жыве як трэба, цалкам.

Пачаў апавядаць.

— Жыццё... Жыццёвы шлях... Хоць і не даўгі ён, а чалавек, калі пройдзе па ім не з заплюснутымі вачмі, шмат чаго пабачыць. Шмат і я пабачыў ужо. Багата цікавасцю маё маленства... Было шасьцёра нас у бацькі на тры дзесяціны зямлі і ўсё малыя, драбязя. У мяне было нязвычайнае жаданьне вучыцца і ад таго ўжо к васьмі гадам вывучыў літары, але ў школу пайсці ня мог, бо трэба было зарабіць у дом. Я большы з шасьцярых і таму пачынаю пасьціць сьвіней у суседзяў, а падрос яшчэ крыху, дык каровы ў поле пачаў ганяць. Жаданьне вучыцца ўвесь час не пакідала. Браў за статкам лемантар з сабою і там вывучаў склады. Сядзеш на пень, дзе на ўсё забудзешся і складаеш з чорных літар вялізныя гукі, а з іх словы. Як працы-

таеш слова на паперы такое, якое чуў у жыцьці, захопішся ўвесь радасьцю бязмернай, адчуваеш сябе найшчаслівейшым... Лемантар лепшым сябрам быў, з-за яго шмат зносіў крыўды. Згубіш кароў, у шкоду ўпусьціш, а дома гаспадары лаюць, карміць ня хочуць. Але што гэта ўсё, калі я быў захоплен яскравасьцю, якой палала недзе далёка ад мяне зоркай пісьменнасьць. Кожную хвіліну карыстаў, каб наблізіцца да яе, каб здолець яшчэ адно слова, яшчэ адну старонку лемантара... Падрос—у парабкі пайшоў, ня меў часу больш чытаць, думаў—усё прапала. Вайна царская—таксама. Далей рэволюцыя, пайшоў у шэрагі чырвонай гвардыі і там пачаў жыць. Фронт, акопы, пераходы па сто вёрст у суткі. На пераходах, у акопах зноў лепшым сябрам стала кніжка. Камісар дапамог вывучыцца чытаць добра... На ўсіх франтах пабыў, у партызанах, два разы ад расстрэлу ўцякаў... Потым партыйная праца, завод. Тут яшчэ ўзяўся больш за вучобу, бо без яе ня мог часам кроку зрабіць. Але і цяпер, хоць і здолеў крыху навуку, усё пачуцьцё здаваленьня захопляе, толькі ўжо пасля таго, як новую кніжку здолееш, а раней—слова адно...

Гаварыў, пазіраючы перад сабой і нібы чытаў напісанае дзесь аб сабе апавяданьне. А Ліда затаіла дыханьне, увесь час пазірала на яго, моцна сьціскала ў сваіх яго руку.

— Пастух, парабак, сам ад літары, ад слова дайшоў да кніг навуковых. Якое багатае ваша жыцьцё.

— Нічога, багатае. Добра пажыць так...

— Я слухала, нібы апавяданьне цікавае. Чаму вы не напішаце аб сваім жыцьці, вось так проста, як гаварылі мне, праўду ўсю. Гэта было-б надта багатае па зьместу апавяданьне.

Гаварыла, а ў галаве пляліся радкі новага вершу, які будзе прысьвечаны яму.

— Не змагу я напісаць прыгожа, дый ці варта. А каб умеў пісаць, шмат-бы матэрыялу свайго асабістага было.

Пачаў пераказваць ёй асобныя моманты з франтовага жыцьця, а ёй зноў здавалася, што не яго слухае, а слухае напісанае дзесь у кніжках.

„Вось жыцьцё такіх зьяўляецца крыніцай для творчасьці мастакоў. Тут яны могуць чэрпаць сабе патрэбны матэрыял і чэрпаць без канца“.

Капцюр скончыў гутарку пра франтавое, паміўчаў, потым пачаў скардзіцца на сваё жыцьцё.

— Цяжкое жыцьцё. Тады захапляла сабой яно і не адчуваў гэтага цяжару, а цяпер другі час, цяпер другія і большыя труднасьці на кожным кроку. Цяжка аднаму, часам хочацца з кім-небудзь пагаварыць, выказаць свае думкі, знайсці ў каго падтрыманьне, калі рукі апусьцяцца пры стрэчы з новай труднасьцю. Сумна...

— А хіба ў вас няма сяброў, хіба вы адны, а партыя?..

— Усё гэта так. Калі я ў сваёй... партыйнай сям'і на фабрыцы, я зноў живу, як і раней, але дома, вось дзе я адзін.

— Дык у вас-жа так багата працы, няўжо ёсьць час сумаваць?

Ліда шкадавала яго цяпер, шкадавала ад таго, што яму, мусіць, цяжка часам бывае дома, і няма нікога, хто падтрымаў-бы яго ў такія хвіліны. Яна моцна сьціскала яго руку, хацелася, каб ён зразумеў, што яна заўсёды, паколькі зможа, гатова дапамагчы яму. Капцюр заўважыў гэта і парашыў дзейнічаць.

— Ліда, вы не пакрыўдзіцеся на мяне? Я хачу сказаць вам аб сабе, сказаць тое, над чым вельмі доўга думаў, што правяраў... Дазвольце гаварыць, як з блізкім сябрам, на ты... Калі першы раз убачыў цябе, нешта асаблівае заўважыў ці што, толькі зьявілася жаданьне часцей бачыць цябе, быць разам. Я доўга думаў над гэтым, доўга правяраў свае пачуцьці, думаў, мо' так сабе гэта, мо' зараз пройдзе, але яны, наадварот, займалі ў мяне ўсё большае месца і вось аб іх хачу сказаць табе, аб сваім каханьні да цябе...

А Лідзе хацелася, каб ён маўчаў, каб ён не гаварыў ёй аб каханьні сваім, бо гэтым, думала яна, ён прыніжае сябе. Думала, што яна павінна была першай сказаць яму аб тым, што з першай стрэчы пакахала яго. Маўчала. Капцюр сьціскаў яе рукі, і ўжо з словамі яна пачула на твары сваім гарачыню яго дыханьня, потым губы яго дакрануліся пацалункам да шчакі, і яна ўздрыгнула, па целе нібы прайшла электрычная іскра. Моўчкі не прырачыла, а ён пазіраў у вочы, дарыў яшчэ пацалункі і пытаў.

— Чаго маўчыш, Ліда? Ты ня злуеш, не пакрыўдзіў?

Але хіба можа яна злаваць на яго, крыўдзіцца за гэта. Яна толькі-ж чакала гэтага і ад таго маўчыць, ад таго, калі наблізіў ён твар свой зусім да яе, вочы самі зачыніліся, тварам падалася крыху наперад і губамі зьлілася з ім у доўгі гарачы пацалунак.

— Хіба ты ня ведаеш, на што-ж казаць яшчэ мне. Толькі ты ня можаш кахаць мяне, я ня варта твайго каханьня, не гавары мне аб ім.

— А ты не гавары аб сабе так. Аб каханьні я кажу таму, што не магу не казаць, таму, што кахаю. Ты будзеш сустрэкацца са мной, мы будзем цяпер больш часу разам, а я ня буду сумаваць больш. Гэта праўда, Ліда?.. Вось яшчэ гэта дзіўным здаецца мне ў жыцці. Жыў столькі часу, шмат людзей бачыў і нічога, а вось спаткаўся з табой, глянуў на цябе неяк падругому ці што, толькі нешта пацягнула да цябе і адчуваць да цябе пачаў нешта асобнае, не такое, як да ўсіх. І вось гэта людзі завуць каханьнем.

— А што такое каханьне патвойму, як ты яго разумееш?

Капцюр крыху памаўчаў, потым успомніў, што на днях чуў, як групка студэнтаў спрачалася аб гэтым і парашыў скарыстаць разважаньні аднаго з студэнтаў, якія высьвятлялі, па думцы Капцюра, камуністычны погляд на каханьне.

— Я, прызнацца, ня думаю над гэтым, але здаецца не памылюся, калі скажу свой

погляд. Памойму, у аснове каханьня ля-
жыць імкненьне друг да друга асоб роз-
нага полу. Ну, вядома, да гэтага захапленьне
друг другам, прывычка і некаторы адбор.
Агаляць каханьне толькі да аднаго запыту
цела немагчыма, гэта значыць, разумець яго
зусім не панашаму, не па комуністычнаму,
але ўсё-ж завяршэньнем каханьня зьяўляецца
фізыолёгічнае злучэньне асоб. Ну, а адбор
я разумею вось як. У жыцьці сустракаў
я багата дзяўчат розных, шмат якімі захап-
ляўся, але ўсё гэта было толькі на міг адзін,
бо ўзнаваў бліжэй іх, і захапленьне губілася.
А вось спаткаў цябе і пакахаў праўдзіва.
Значыць, калі я бачу жанчыну, мне, перш за
ўсё, кінецца ў вочы яе надворнасьць і гэтай
надворнасьцю можна захапіцца на нейкі час.
Потым, наблізіўшыся да яе, я пачыняю шукаць
ужанчыне яшчэ чагось, гляджу яе разьвітасьць,
пазнаю яе ідэалы, яе імкненьні. Бо ў жанчыне,
я яшчэ раз кажу, я ня шукаю толькі самку,
але і таварыша сабе ў жыцьці, таварыша,
з якім-бы жыў аднымі ідэаламі, адной спра-
вай. Але і захапленьне я не адкідаю—і надвор-
насьць таксама іграе ролю.

Ліда слухала яго разважаньні і думала.

„Дык як-жа ён мне гаварыў аб каханьні,
калі ён ня ведае маіх ідэалаў, таго, чым я живу.
Я зусім, зусім мала разьвіта, нічога ня ведаю
і магу быць для яго толькі абужай. Як-жа гэта?...
А мо' і ведае ён трохі мяне. Ён стаіць вышэй
за мяне ў сваім разьвіцьці, значыць, можа
дапамагчы ўзьняцца і мне, а я пастараюся,
усе сілы напруджу на тое, каб быць дастой-

най яго. Я аддамся цалкам вучобе, грамадзкай працы, апраўдаю яго надзеі“.

Позна разьвіталіся каля кватэры. На разьвітаньні прасіў зайсьці да яго ў нядзелю.

— У мяне ёсьць трохі кніг, ты зможаш карыстацца імі для падрыхтоўкі ў унівэрсытэт, дый так пабачыш, як жыву.

Калі ўвайшла ў пакой і пачала класьціся спаць, ужо не адчувала былога настрою, які захапляў яе тут, у сьценах пакою, і варочаў яе ў сапраўднасьць, аб якой забывалася на вуліцы.

„Ён будзе кіраваць маім разьвіцьцём, вучобай, і я скоро вылезу з гэтага балота, пачну жыць, як і ён“.

Капцюр разьвітаўся з Лідай і вясёлым варочаўся да сябе на кватэру. Ён здаволена пасьвістваў нейкую песеньку і чутна выказваў здаваленьне.

— Яшчэ адно апошняе спатканьне, і роля будзе скончана мая. Бадрыся, браце, ты сваё возьмеш, дакажаш, што ня згубіў мінулай славы. Чакай цяпер нядзелі...

IX.

У нядзелю Капцюр устаў раней, як заўсёды. Пазваў суседку жанчыну прыбраць у пакой, а потым пераклаў кнігі, якія ляжалі на вакне, здуў з іх пыл, а таксама выцягнуў зьвязаную пачку кніжак з карзіны і расклаў іх на вакне і сталае. Некаторыя кнігі з гэтае пачкі заразжа разрэзаў, каб відаць было, што чытаў іх.

Сядзеў на ложку з кнігай, калі пачуўся стук у дзьверы і на парозе паказалася добра

знаёмая постаць і твар з простаю адкрытай ветлівай усмешкай дзіцячай. Акінула вачмі пакой.

— Як добра тут у цябе, колькі кніг, якое багацце!

— Гэта не багата яшчэ, шмат раздаў камсамольцам. Ты распраніся, будзь, як у сябе ў хаце. Вось тут сядай.

— У цябе так прыбрана, нібы рука гаспадыні пахадзіла ля ўсяго.

— Гэта рука будучай гаспадыні, яна тут са мной.

Ліда пачырванела, не адказала нічога. Села ля стала і пачала разглядаць кнігі.

— Як ты пасьпяваеш іх чытаць? Я-б ніколі не змагла, здаецца, здолець іх, запамятаваць усё. Засьмяяўся.

— А хіба запамятаваць усё трэба?

— Ну, а як-жа?

— Ой, якая ты дзіўная! Кнігу ня трэба запамятаваць усю, а ў ёй трэба ўмець знайсці патрэбнае табе. Вось, напрыклад, сёння аб падатковай політыцы трэба мне матэрыял, я бяру гэту кнігу, заўтра аб другім чым—другую. Не запамятаваць кнігу трэба, усё напісанае ў ёй, а зразумець.

Ліда чула гэта ў першы раз. Калі ў гімназіі вучылася першыя гады, а потым і ў савецкай школе, яна старалася запамятаваць усё, што даваў выкладчык, і таму думала, што і гэтыя таўстыя кнігі трэба ўсе запамятаваць, вывучыць, а ён кажа: зразумець трэба. Гэтак проста і правільна. Пачала расказваць аб вучэньні ў гімназіі.

— Цэлую ноч сядзіш над кніжкай, чатыры-пяць разоў прачытаеш, перакажаш таварышцы і потым, запамятаваўшы, ідзеш здаваць. Усё напамяць зубрылі і ніякіх там разуменьняў.

Капцюр сьмяяўся, слухаючы, і сам гаварыў.

— Памятаю, памятаю і сам гэта добра. Ох, гімназія. Гуляеш гэта з дзяўчатамі, потым вызубрыш, здасі і ўсё...

„Вызубрыш і здасі, гімназія?“ мільганула ў галаве Ліды думка. „А што-ж ён раней казаў, што нідзе ня вучыўся, а сам здалеў пісьменнасьць?..“

— А ты хіба быў у гімназіі, вучыўся?—запытала яна.

Капцюр нешта адразу зьмяніўся ў твары і, каб не заўважыла зьмены яна, разгарнуў кнігу, пачаў чагось шукаць у ёй. На запытаньне не адказаў.

— Тут адно месца мне надта спадабалася, але ніяк нешта не знайсці.

Пагартану яшчэ кнігу, не знайшоў патрэбнага месца і начаў зноў разважаньне аб карыстаньні кнігай. Ліда папракнула сябе за запытаньне, парашыла, што яна не зразумела яго. Больш ня пытала аб гімназіі, але чамусь успомніла вечар, калі ён праводзіў яе дамоў, і рукі без мазалёў, а вочы цягнуліся паглядзець на рукі, праверыць.

— Паглядзі кнігі, што зможаш скарыстаць для падрыхтоўкі—возьмеш. А цяпер хадзем на фабрыку, пакажу табе машыны.

А пра сябе тымчасам думаў:

„Сёньня павінен узяць... інакш бабай будзеш, сябры засьмяюць“.

Пайшлі на фабрыку.

Якім ляніва расчыніў дзьверы, павітаўся і нешта здзіўленым, доўгім поглядам праводзіў Ліду, як-бы хацеў разгадаць яе.

Капцюр вадзіў Ліду па аддзяленьнях фабрыкі, паказваў ёй машыны, растлумачваў, як ідзе ўвесь процэс вырабу тавару. Яна пытаннямі засыпала яго, захаплялася машынамі.

Увайшлі ў апошняе аддзяленьне, дзе ў скрынках ляжаў гатовы ўжо тавар. Адсюль недалёка да варот. Капцюр сеў на скрынку.

— Утаміўся, ісьці не магу. Пасядзі.

— Хадзем да мяне, сястры сёньня дома няма. Там пасядзім.

— Пойдзем, а цяпер сядзь на хвілінку вось тут.

Узяў за руку і прыцёг да сябе побач сесьці. Абняў і зноў пачаў гаварыць аб каханьні. Рукой гладзіў яе косы аднаго, а другой усё мацней прыціскаў да сябе. Гаварыў ужо неўпапад, несьвядома.

— Пусьці, ня трэба.

Папробавала вырвацца з яго рук, але ён трымаў моцна, абедзьвюма рукамі ўжо абхапіў стан, пачаў цалаваць, нахіляючы да скрынак.

— Чаго табе трэба, што ты робіш?

— Нічога. Ня бойся...

Плячамі Ліда ўжо адчувае дошкі скрынак, а ён губамі закрывае рот, каб ня крычала. Чагось страшна зрабілася. Адхіліла галаву ад яго і крыкнула, хоць не хацела рабіць гэтага. Напрудзіла цела, рукамі ўперлася яму ў грудзі, вырвалася з яго рук і скарэй вышла на двор, а праз двор у вароты. Паліто было расшпі-

лена. Зьмятая вопратка, косы. Капцюр устаў з скрынкі і пайшоў усьлед.

Якім углядаўся ў Ліду, потым у Капцюра, пакруціў галавой і праказаў:

— Нядобрым дзелаю заняўся на фабрыцы, камуністым-жа лічышся!

— Не тваё дзела, маўчы.

— Не маё, вядома, але ня добра так рабіць, камуністым-жа лічаць усе цябе пакуль... А мне што, вядома, не маё дзела...

Паглядзеў яшчэ за ім усьлед, паківаў галавой, плюнуў сярдзіта ў землю і сеў моўчкі на заслончык.

Капцюр дагнаў Ліду.

— Ты ня злуй, Ліда, я залішняе сабе дазволіў. Ты не зразумела мяне, спалохалася. Мне так хацелася як мага быць бліжэй да цябе, адчуваць цябе побач, цалаваць. Я за ўсё сваё жыццё не кахаў так моцна, так мала песьціла мяне жыццё. Ад таго цяпер перапоўнілася сэрца пачуццём, якое заўладала мной на гэты міг. Ты ня злуй, я ня думаў дрэнна абыйсьціся з табой. Ня злуеш? скажы!

А ў Ліды ўжо адышоў спалох, хацелася верыць усяму, што ён гаворыць.

— Я ня злую, нічога... Хадзем хутчэй, я піць вельмі хачу.

— Піць? дык чаго сьпяшацца, зойдзем у сталойку вось тут, бо й я адчуваю смагу.

У сталойцы ўзяў дзьве бутэлькі піва. Піва было халоднае, і Ліда, каб здаволіць смагу, адразу выпіла дзьве шклянкі. Капцюр узяў яшчэ дзьве бутэлькі. Расьпілі і іх. А калі ўзьняліся йсьці, Лідзе здалося, што людзі

ў сталоўцы, сталы і крэслы неяк сьмешна варушацца. На вуліцы Капцюр пазваў рамізьніка і паехалі да яе кватэры.

У пакой Ліда ўвайшла, апіраючыся на Капцюра. Зараз-жа распранулася і села на ложак, а ён сеў супроць на крэсьле. Седзячы, пазіраў на яе, прыслухоўваўся да гукаў, якія даносіліся з суседніх пакояў дому і да голасу ўнутры сябе, які запэўніваў яго, што цяпер самы час, што цяпер ён абавязкова возьме яе... і сёння пачуе ад сяброў пахвалу.

— Ты ня злуеш, Ліда, на мяне, я ня добра зрабіў. Але я так моцна кахаю цябе, што мне надта трудна перамагаць пачуцьцё.

— Я ня злую, не кажы больш аб гэтым.

Пачала гаварыць аб сабе. Калі ўбачыла сябе ў пакоі дома з ім, нешта прымусіла выказаць яму ўсё.

— Я адна змалку самага была замуравана ў сьценах пакою. Бацька не разумеў маіх інтарэсаў, любіў мяне пасвойму, як належыць бацьку, дрыжэў за мяне, а я баялася яго, калі малой была, а як падрасла—зьненавідзела за апякунства такое... Калі засталася з сястрой—думала, што зьменіцца жыцьцё, думала, што ўсё ў ім падругому пойдзе, аж... Выдалася я нейкай асаблівай, не такой, як таварышкі. Інакш гляджу на жыцьцё, і яно са мной інакш абыходзіцца, як з другімі. Вось да гэтага часу сядзела адна тут, у гэтай багне мяшчанства. Вось зірні вакол, хто жыве тут, што робяць яны, жывучы. Гандаль, грошы і зноў гандаль. Гандлююць таварамі, сабой, людзьмі другімі і на гэтым трымаецца жыцьцё іх.

Я не магу больш быць тут, павінна вылезьці з гэтага балота, інакш зусім загрузну. Павінна жыць, рабіць што-небудзь карыснае для грамадства, каб не зрабіцца такой, як яны, гандляркай. Але як гэта зрабіць? Я не магу быць у шэрагах комсамолу, каб разгарнуцца, знайсці месца для працы, а так, самой узяцца за грамадскую працу—не змагу, мне не павераць, бо я-ж чужая. Будуць пазіраць на мяне скоса і адпіхаць у бок. Я ніяк не магла знайсці выхаду і ня раз гэта даводзіла да думкі, што нічога ня выйдзе з мяне, што я ні навошта ня здольна, не змагу перамагчы гэтага балота, і самы лепшы выхад—гэта загубіць сябе...

Капцюр углядаўся ў яе і па бляску вачэй, па выразу твару бачыў, што гаворыць яна праўду аб сабе. Гэта злавала яго.

„Пусьцілася ў разважаньні. Каб ня вышла так, як удзень з ёй“. Сам стараўся суцяшаць яе.

— Не гавары гэтага... Калі ёсьць у цябе жаданьне да працы, працу знойдзеш, нам патрэбны такія людзі. А такія разважаньні кінь, гэта дурасьць, яе трэба выкінуць з галавы.

Ужо ў пакоі было зусім цёмна. Ліда гаварыла:

— ...Думала я: усё роўна живу бескарысна, няздольна жыць пановаму, а пастарому жыць—таксама не магу, дык чаго-ж... Потым парашыла спрабаваць далучыцца да жыцця. Спаткала цябе, і нешта гаворыць мне, што ты дапаможаш мне вылезьці з балота... Сядзь бліжэй, я хачу пазіраць на цябе... Ты сьвет-

лым, радасным нечым увайшоў у маё жыццё, і яно змянілася. Ветлівей пачаў прымаць мяне гэты пакой, лепшымі здаюцца людзі, я пачала любіць іх, жадаць ім шчасця. На т гэтых цяпер толькі шкода, а раней ненавідзела іх... Я, скажы, не памылілася? Ты-ж дапаможаш мне ўзняцца над гэтай багнай, моральна дапаможаш, будзеш кіраваць маім развіццём. Так, скажы? Хоць пару гадзін на тыдні ты адвядзеш мне? А потым я сама змагу.

— Дапамагу, колькі часу будзе. Мог-бы— увесь тыдзень быў-бы з табой.

— Ты такі добры, дай пацалую за гэта.

Капцюр перасеў на ложкак. Думка аб тым, што трэба пачынаць дзейнічаць, што цяпер самы падхадзячы момант для гэтага, не давала спакою.

— Я буду рад дапамагчы табе ў гэтым. Мой абавязак, як камуністага, зрабіць гэта. Нам патрэбны людзі з такой энэргіяй, з такім жаданнем працаваць. Ты зараз знойдзеш працу, станеш комсамолкай... Толькі кінь так разважаць, як сёння; для будучай комсамолкі гэта не падыходзіць... Я кахаю цябе, мы будзем цяпер увесь час разам, увесь час...

Пачаў цалаваць яе. Ліда не пярэчыла.

— ...Будзем разам працаваць, дапамагаць адно другому. Гэта будзе поўнае каханьне, праўдзівае. Ты-ж верыш мне, верыш, Ліда?.. Фізыолёгічнае злучэнне асоб вышэйшы акт каханьня...

Ліда сядзела зусім блізка, і Капцюр адчуваў, як дрыжыць яе цела, рукі, якія абдыма-

лі яго шыю. У ёй змагаліся два пачуцьці: адно—аддацца яму, таму, каго кахае, верыць яму, і другое—боязнасьць за будучыну. Гэта другое гаварыла: ты яго зусім мала ведаеш, ты маладая, табе трэба вучыцца...

— Я веру, веру табе, але мо' ня трэба гэтага цяпер, пачакаем. Я-ж хочу вучыцца яшчэ, хочу працаваць, а гэта можа пашкодзіць... Ты-ж комуністы, ведаеш, як лепш. Ты ня зробіш мне дрэннага?..

— Баюся я, каб ня было горш цяпер. Ці добра гэта? Ты не абманеш мяне, скажы?

— Ліда, надаела ты з гэтымі ці добра ці дрэнна. Кінь нюні распускаць, што гэта з табой? Ня дзіця-ж... А што я да цябе дакуль-бы гэта хадзіў так. Кінь хныкаць, вельмі ня любя мне хныканьне.

— Ты выбачай, я-ж нічога... Але боязна нешта, каб не пашкодзіла гэта ўсяму...

— І я аб гэтым кажу самым. Кінь думаць пра сваю будучыну, годзе, аб ёй ужо гаварылі, здаецца ўсё ясна. А цяпер апрапіся, зьездзім да маіх знаёмых, я пазнаёмлю цябе з камуністкай адной.

У каламажцы Ліда сядзела моўчкі, прыхіліўшыся да Капцюра, і абыйкім позіркам акідала дамы, вуліцу, па якой ехалі. Маўчаў і Капцюр. Ён быў здаволен, што вязе яе цяпер да Манькі, пакажа там яе сябром, і зноў будзе жыць аб ім слава старая. Ужо ня шкода было яе, як раней, а было адно жаданьне—хутчэй завезьці туды, паказаць сябром і адчуваць здавальненьне сабой.

X.

Пасьля таго вечару, як ад сяброў завёз яе Капцюр дамоў, Ліда ўжо больш месяца як ня бачыла яго. Першыя дні чакала, што прыдзе на кватэру, потым кожны вечар ішла ў клуб, думала, там спаткае, але яго ня было. Яна старалася суцешыць сябе тым, што ён камуністы, заняты працай і, мусіць, ня мае часу. Парашыла пайсьці на фабрыку. Некалькі раз падыходзіла да кварталу, дзе была фабрыка, прагульвалася ў часы, калі рабочыя выходзілі з працы, па тротуару, супроць фабрычных варот, шукала сярод іх знаёмай постаці, некалькі разоў парывалася спытаць аб ім старога Якіма, але не адважвалася.

Прайшло яшчэ два тыдні. Ліда была ў доктара і ведала ўжо, што будзе дзіця. Будучае пужала яе, абавязкова трэба было спаткаць Капцюра, перагаварыць з ім, але нідзе спаткаць не магла. Разам з боязнасьцю за будучае ў галаве зьяўляліся нядобрыя думкі аб Капцюру, але яна праганяла іх, увесь час старалася што-небудзь падшукаць, каб апраўдаць тое, што ён ня йдзе да яе. У вапошні раз парашыла, што ён, мусіць, хварэе цяжка і ня можа ўстаць. Гэта здагадка прымусіла яе пайсьці да яго на кватэру.

Знайшла дом, дзе была яго кватэра. Вось і дзьверы яго пакою. Пастукала. Насустрач з пакою пачуліся шагі, і ў дзьверах паказалася высокая, незнаёмая жанчына.

— Каго вам трэба?

— Выбачайце, тут жыў нехта Капцюр, ня ведаеце?

— Капцюр? Ня чула аб такім. Я ўсяго тыдзень, як жыву тут. Зайдзеце хіба да гаспадыні, вось улева дзьверы.

Калі ўвайшла ў пакой, нестарая яшчэ жанчына, упёршыся рукамі ў бакі, здзіўлена пазірала на Ліду і гаварыла:

— Капцюр? Перабраўся ён на другую недзе кватэру і даўно ўжо. Ня ведаю куды, ня пытала... Што-ж, птушачка ясная, мо' наляцела на яго, абмануў?

Словы гаспадыні, нібы нож, разанулі па сэрцы. Думкі трывожныя, якія раней адганяла, цяпер заўладалі ёй. Нешта цяжкое стукамі адбівала ў галаве словы.

— Абмануў, абмануў...

Успомніла апошні вечар, п'яных сяброў яго і тую жанчыну. Успомніла і яго словы: „а што я да цябе дакуль-бы гэта хадзіў так“. Цяпер усё было зразумела.

Абмануў і схаваўся, назнарок не паказваецца. Абмануў. Адна, дзіця, як-жа цяпер?.. Але як гэта магчыма, ён-жа камуністы і гэтак зрабіў?.. Але дурная, дурная я, забылася, што ён мужчына, як і другія, і ў ім мужчына мог перамагчы камуністага... Дык чаго-ж уцёк? Ён-жа досыць сьвядомы камуністы, няўжо мог гэтак абыйсьціся са мной ён?..

Зноў успомніла п'яную жанчыну і п'яных сяброў, вечар, першы раз, калі праводзіў яе, і мяккія, пухлыя рукі без мазалёў, потым выпадкова аброненыя ім словы аб гімназіі і тое, што гаварыў аб сабе ў садзе.

— Няўжо-ж ён абманваў?..

Хістаючыся, вышла з дому, не разьвіталася нават з гаспадыняй, а па дарозе дамоў зайшла да рэчкі. Стоячы на масту, увесь час пазірала ў ваду і ніяк не магла зразумець таго, што здарылася з ёй, толькі ведала, што нешта таемнае, страшное, якое загубіць яе.

У рэчцы ўжо апала вада, у берагі ўвайшла даўно, а на берагох зазелянела мурава маладая. У вадзе радасна палощчуца, абмываючыся рэчнай вадой, праменьні паўдзённага сонца. Вочы Ліды позіркам застылі на адбітку праменьняў, хочацца чамусь, каб ня дрыжэла там, і Ліда злуе на сябе, адводзіць вочы на другое месца вады і ўжо праводзіць імі плывучую сьвежую хваёвую трэску. Трэска куляецца на хвалях, часам захаваецца амаль што зусім у ваду, нібы хоча захавацца там, але зноў успывае на паверх вады і плыве далей.

„Вось трэска, мусіць, хоча захавацца ў ваду, зьмяшацца з ёй, каб ня быць аднэй, але ёй гэта не ўдаецца. І я, як трэска гэта. Таксама захацела ня быць аднэй, зьмяшацца з тымі, хто праўдзіва жыве. Думала, што жыцьцё мякіш, разганюся, стукнуся і ўвайду ў яго. Папробавала. На хвіліну як-бы ўліпла ў жыцьцё, але гэта толькі здалося мне. Гэта ня жыцьцё мяккае, а мая мяккаць адчувалася, калі з зачыненымі вачмі кінулася ў яго. Стукнулася, яно ўелася крыху ў мяне, зрабіла рану і не ўзяло да сябе... Трэску таксама недзе зусім выкіне рэчка на бераг, альбо зьнясе куды, але не ўбярэ ў сябе. Вось і мяне

жыцьцёвая рэчка адкінула так... Я з зачыненымі вачмі пайшла, паверыла яму, аддалася, спадзявалася на падтрыманьне. Ня думала над гэтым... Але ён-жа зваў сябе камуністам, яго разважаньні, як-жа было ня верыць?.. А цяпер усё прапала. Адна, а там бацькі, сястра"...

Зьявілася жаданьне кінуцца ў муць вады каля мосту і захавацца ў ёй. Старалася змагацца з гэтым жаданьнем, шукала, чым-бы абнадзеіць, суцешыць сябе. Па мосту ўвесь час ішлі і ехалі людзі. Гэта крыху бадзёрыла яе.

Адарвалася ад мосту і пайшла дамоў. Па дарозе дадому праходзіла каля мяснога магазynu. Там у вітрыне ўбачыла вісячае на аборцы сыягно. Аборка ўелася ў сыягно, і яно хістаецца на ёй, нехта закрануў. Спынілася ля вітрыны, глянула на сыягно і рашуча пайшла дамоў.

У кватэры села пісаць ліст таварышцы ў вёску. Доўга сядзела над разгорнутым шматком паперы, сьціскала рукамі галаву, некалькі разоў брала аловак і зноў кідала яго на стол, потым, відаць, парашыла нешта і пачала пісаць.

— „Прашчай, Гэлька... Жыцьцё зусім не такое, як мы часам уяўляем яго сабе. Я жыцьця ня ведала, зусім ня ведала і цяпер ня ведаю добра, скруціла яно мяне і, як-бы вецер пылам,—мною швыраецца... Жадаю табе жыць і працаваць.—Слова „жыць“ яна падкрэсьліла рыскай.—Старайся запоўніць жыцьцё працай, ня кідай пустаты ў ім, горш будзе, калі застанеца пустата. Я не змагла запоўніць свай-

го жыцця, ня ўмела, праўдзівей, не знайшла сіл для гэтага і ні ў каго падтрыманьня не знайшла для сябе, і таму цяпер нікому і ні нашошта непатрэбна... Ты парві мой ліст апошні, няпраўда напісана там. Памылілася. Ха-ха-ха!.. Прасьці... Цяпер толькі што йшла каля магазynu. Там на аборцы вісіць сыцягно, хістаецца, а аборка глыбока ўелася ў мяса, сыцснула... У нас у пакоі крук у столі, зараз знайду аборку і ўсё“...

Нібы баючыся раздумаць, хутчэй заклеіла ліст, пазвала хлопчыка суседкі, каб занёс яго ў скрынку, дала грошай на марожанае. Сама зараз-жа замкнула дзьверы, каб не зайшоў хто і не пашкодзіў, дастала з шафы аборку, уважліва абгледзела яе.

„Вось так уесца ў шыю і ўсё“...

XI.

— Чуў я, што парашылі ўцячы ад нас, таварыш Капцюр?

Капцюр стаяў перад сакратаром ячэйкі, па ўсяму відаць было, што ён незадаволен стрэчай з сакратаром. У гаворцы стараўся не пазіраць у вочы таму.

— Парашыў уцячы. Ужо заяву падаў аб звальненьні. Паеду ў Сібір да брата, на завод мо' прыстроюся.

— Аж у Сібір? У-гу. Добрая справа на заводзе папрацаваць, але позна да гэтага дадумаліся... Сёньня а шостаі гадзіне прыходзьце на бюро, ваша справа разглядацца будзе.

— Усё тое, з Якімавай заявай?

— Тое і новага крыху, ды пасья будзеце ведаць.

Сакратар пайшоў у памяшканьне фабрыкі. Капцюр-жа застаўся на месцы, словы: „і новага крыху“—нібы прыкавалі яго да месца, трымалі тут.

„Што-ж яшчэ? Мо‘ даведаліся як пра мінулае? Мо‘ з сяброў хто прагаварыўся неасцярожна, а мо‘ тая дакапалася?..“

У яго задрыжэлі ногі, адчуваў, што зьбялеў, і таму, каб не заўважыў хто гэтага, накіраваўся ў кантору і сеў на лаўцы з газэтай. Сядзеў і чакаў бюро. Чакаючы, адчуваў нешта страшнае, адчуваў, што нейкая сіла знайшла яго і вось-вось мерыцца ўскласьці на яго плечы сваю грамадзіну-лапу, каб выняць адсюль і паказаць усім, а потым адкінуць у бок. Гэты страх перад няведамай сілай холадам ахапляў цела, прымушаў Капцюра сьціскацца. Здавалася яму, што вось ужо нехта ўзяў за горла і цісьне яго, душыць. Хацелася крычаць.

Хутка праз кантору прайшоў сакратар ячэйкі і два сябры бюро.

У пакоі бюро сакратар выняў з кішэні нейкія паперы і загаварыў.

— Ну, братцы, і гісторыя-ж вышла ў нас дрэнная з Капцюром. Мог ён нарабіць нам дзялоў, каб ня гэта во... Гэта, апрача заявы Якіма аб тэй дзяўчыне, яшчэ аб ім столькі матэрыялу і вельмі сур’ёзнага. Там факт дыскрэдытацыі партыі, а тут вось паслухайце, што пішуць.

„... Капцюр, інакш Труха С. Т., сын папа, скончыў гімназію... афіцэр царскай арміі, потым дэнікінскай“...

— А вось і картка яго.

— Ён, як жывы. У пагонах, у гу, вось што...

— Сын папа, афіцэр, а ў нас сынам парабка і сам парабкам лічыўся. Недагляд дзесь быў, пусьцілі ў партыю.

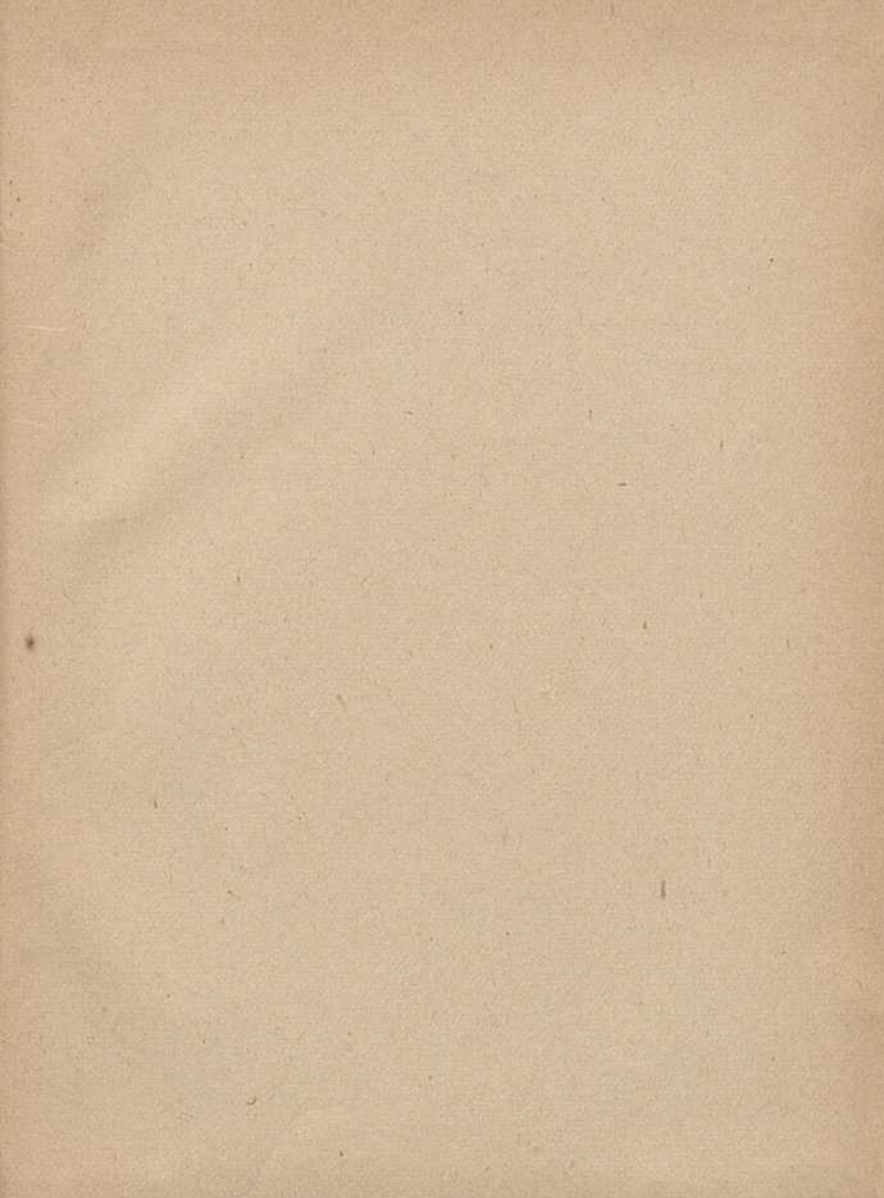
— Непадобен ён быў на парабка і па гаворцы, і па манерах. Па ўсім было відаць, што не з такіх, але хто-б гэта падумаў, у партыі некалькі год ужо...

— Што вырашым?

— Мне здаецца ясна ўсё, доўга думаць ня трэба. Гэта, потым заява Якіма. Вырашэньне можа быць толькі адно: за захаваньне свайго соцыяльнага пахаджэньня і мінулага і за дыскрэдытацыю партыі, з партыі выключыць і аддаць пад суд. Бяз усякіх разважаньняў... Будзем зьбірацца, я пайду, пазаву хлопцаў...

с 7707

Значы

1. Зялёная
2. Зацёленае кошыт - 22
3. Рубаляжскі вярт - 59
4. Дбаныі лася - 114

Бел. аддзел
1994 г.

1994 г.

B0000003 138572